

הגנזים
עיין רמעה

קונטרס

עין דמעה

מאת

כבוד קדושת רבינו הגאון המפורסם,
צדיק יסוד עולם, רבן ומאורן של ישראל
בקש"ת מרן **יהושע גרינוואלד** וצללה"ה
אב"ד ור"מ דק"ק חוסט בקרפטו־רוסיה יצ"ו

זה ספר של זעם וקינה, של צער ויגון. אל מעמקי תהומות הנפש הוא יורד, ואל פסגות גדלותה הוא מעפיל. הוא מתאר חורבן קהילתו הקדושה כאשר עם ישראל נאבק על קיומו. הוא מעמיד אלח מול אלה, את פריצי החיות ואת קדושי העליון — את הרוצחים ואת קרבנותיהם. הפרקים נרשמו בידי אחד קדוש, רבינו זצ"ל, שיצא חיים מבין שיני האריות ונשמע קולו כקול שליח־ציבור העובר לפני התיבה יום־יום, ובמליו ודרשותיו עורר רגשות הטמונים בלב כל שומעיו, הוא חיח להם לפה וביטא בשם כולם את אשר בנבכי נשמתם. דבריו נאמרו ונכתבו ברטט, בדחילו ובשברון־לב, בלהט של אהבת ישראל וביקוד של שנאת לאלה ששפכו דם ישראל על לא עול בכפם.

הקונטרס נדפס לראשונה בחייו בצירוף לחלק ראשון מספרו „חסד יהושע",
ועכשיו אנו מחדשים הוצאתו לאור לעשות נחת רוח לנשמתו בג"ע
ולגרום לרפואה שלמה במהרה לבתו החולנית
מלכה ריוא בת משא לאויט"א.

שנת תש"מ לפ"ק

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

הבעת תודה

הוחלט להקדיש הכנסות הספר לטובת קרן גמ"ח „חסד יהושע" בארץ ישראל שנתיסד ע"ש מרן רבינו הגה"ק זצ"ל, ועלינו להביע בזה תודה והוקרה בשם המשפחה ובשם תלמידים וידידים בכל מקום שהם להני תרי צנתרא דדהבא העוסקים בצרכי הגמ"ח במסירות ונאמנה יתירה ומשגיחים על כל פרוטה ופרוטה ומונים שבהם שמחזיקים את הגמ"ח כבור סוד שאינו מאבד טיפה, הלא הם אנשי שלומנו היקרים ר' **מיכל רוזנפלד** ור' **ליפא פולאק**, הי"ו. הם עושים מלאכתם לשם שמים וסופה להתקיים. יה"ר שזכות רבינו הקדוש זי"ע תגן עליהם ויתברכו בכל מילי דמיטב ויזכו להמשיך במלאכת הקודש מתוך מנוחה והרחבת הדעת.

~~המעוניין בסמוכים בשבעל גמ"ח „חסד יהושע"~~ ורכישת הספר הלז

לפי הכתובת דלמטה:

~~"[illegible]"~~

Cong. Keren L'Dovid
4919 11th Avenue
Brooklyn, NY 11219
~~Brooklyn, N.Y. 11219~~

~~או אפשר לכתוב ישר לארץ ישראל:~~

~~קופת גמילות חסדים „חסד יהושע"~~

~~P.O.B. 305 Bnei Brak, Israel • ת.ד. 305 בני ברק, א"י~~

דפוס אופסט „מוריה"
MORIAH OFFSET CO.
160 JOHN STREET
Brooklyn, N. Y. 11201
(212) 852-4141

רשימות מחתן המחבר, בלב נשבר מדבר

אלה שזכו להתחמם לאורו ולהסתופף בצלו של כ״ק מו״ח מאור ישראל וקדושו הגאון רבנו **יהושע גרינוואלד** זצללה״ה אב״ד וריש מתיבתא דקהילה הקדושה חוסט, אלה ששאבו ממעין תורתו והקשיבו לדרשותיו הנלהבים מעת החורבן הנורא אשר קרה את בית ישראל בשואת אירופה, חזו בו דמות קדוש וטהור אשר שחה לעפר נפשו תחת משא הקורות אשר עברו עליו, על משפחתו, על תלמידיו ועל קהילתו הקדושה. ראו בו את איש ההלכה הלן באהלה של תורה שמגמתו היחידה מאז ומקדם היה להפיץ תורה ויראה בישראל, שכחו הגדול בהלכה בא לידי ביטוי מתאים בספריו „חסד יהושע״ על סוגיות הש״ס ושאלות ותשובות בכל מקצועות התורה. גם הבחינו בו איש מרם מעם אשר החליט עוז בנפשו, לא להחמיץ שום הזדמנות, לזכור ולהזכיר את אשר עשה לנו עמלק הנאצי. בעקשנות דקדושה הוא לא נתן לקול זעקת הדם הרב שנשפך להירדם. גאון ההלכה, לימד ושינן גם את ההלכה העתיקה והמפורסמת „הלכה, בידוע שעשו שונא ליעקב״. נואם בחסד עליון זה, כאשר רק פתח פיו קדשו לנאום ברבים, המון שומעיו כבר יחלו לרגעי התעוררות והשתפכות הנפש. כי הוא תמיד שלב בדבריו, בעינים זולגות דמעות, את ענין החורבן וקרא את הנוכחים בקול יללה „לא לשכוח את הקדושים שלנו ולזכור תמיד את רשעת העולם הגדול נגד עם ישראל״.

רבנו מו״ח זצ״ל כאב על הקהילות שנחרבו וחשש שבמשך השנים ישכיח שר של שכחה את האסון ואת הסבל הנורא, את הכאב על מה שהיה ואיננו עוד, חשש שלא יהיה דואג לעורר ולהזכיר. הוא חזר והדגיש זאת הדאגה לעתים תכופות. דאגה זו וידיעה זו דחפו לרשום עלי ספר את אשר קרהו וכך נולד הקונטרס „עין דמעה״ שכתבו בדם לבבו. הוא לא הסיח דעתו אף לרגע קט ממה שקרה לנו בשנות הזעם. זכיתי לעמוד במחיצתו ולעזור לו בסידור כתביו, ספרי „חסד יהושע״, לדפוס, כאשר שפתותיו דובבות תמיד „זה חלקי מכל עמלי״. ביחוד עזרתי הרבה בכתיבת הקונטרס „עין דמעה״. כאשר ישב על יד מכונת הכתיבה וטיפל בעניני השואה נחוץ היה לעמוד על ידו, כי כתב בפיזור נפש, בהתרגשות ובעינים דומעות, הוא חי מחדש את המוראות שעברו עליו ולא יכול לעצור נחלי דמעותיו. לפעמים רק רשם

ראשי פרקים ואמר לי השאר בע״פ וצוה עלי להשלים ולסדר. ביראת הכבוד והזדעזעות נפשית עמדתי על ידו והבחנתי במנהיג ישראל הכואב באמת את כאב עמו, ושגמלה החלטה בלבו, לב פצוע ונשבר, לרשום עלי ספר את הקורות. וכמה מזעזעים דבריו הקדושים: „ועד יום חורבן עירנו למדתי ב״ה תורה ברבים עם בני הישיבה. אוי ואבוי לי שמבצר תורה זו נחרבה בימיי, ולמראה עיניי שלט בה יד מרצחים. ינקום ה׳ נקמת עמו לעינינו״. היה בהיר לכל מכיריו, כי הוא פשוט לא היה יכול להתנחם על אבדן קהילתו ורגשותיו העדינים דחפוהו לנאום ולדבר באופן תמידי על הנושא הטראגי. לא החמיץ הזדמנות לעורר ולהזכיר בקול רם ובהשתפכות הנפש. הרגיש כי חוב קדוש מוטל על שרידי החורבן לא ליתן לשכוח את הקדושים והטהורים שהעלו על המוקד.

בידעי את תכונת נפשו והמרירות הצבור בלבבו על אבדן מולדתו ומשפחתו חשתי הרגשה עמוקה כי נגרום נחת רוח לנשמתו הגדולה והטהורה בגן־עדן בפרסום הקונטרס „עין דמעה״ מחדש, הקונטרס שנכתב בכל־כך הרבה לב ובמסירת נפש ממש. כ״ק מו״ח זצ״ל בראשונה צירף את הקונטרס לחלק ראשון מספריו שו״ת „חסד יהושע״. חלק זה כבר מזמן ספו תמו מן השוק וזו סיבה נוספת להדפיס מחדש. ותפילה חרישית בפינו כי נחת רוח זו שאנו גורמים תגרום ותשפיע ממרומים רפואה שלמה לרעייתי בתו היקרה, שהיתה חביבה עליו כבבת עיניו, **מלכה ריזא בת משא (ראזי) תחי׳**.

זוגתי ת׳ נלקחה לאושביץ כאשר היתה רק בת שש עשרה ונשתחררה ע״י הרוסים בעוד שנה והיא בת שבע עשרה. כשנתחתנו בשטו״מ היא היתה בת שמונה עשרה. אביה הגדול לא שמע ממנה זמן רב אחרי שנשתחררה. הוא נדד מעיר לעיר לחקור ולדרוש אם מישהו נשאר לפליטה ממשפחתו וכאשר בא אחר גלגולים רבים לעיר פרסבורג, עיר החתם סופר, שם מצא כבר קומץ יהודים ששבו מן המחנות השונות ושם נודע לו כי בתו ראזי ת׳ נמצאת בין החיים, וזה לשון קדשו: „וכאשר אני עומד גלמוד עם רעיונות מנקרות במוחי בא לפני ציר נאמן ובישרני בשורה טובה שראה את בתי היקרה הבכירה השולמית מלכה ריזא ת׳ לאויט״א בעיר בוקארסט ושהיא נשתחררה ממחנה רכוז סמוך לאוישביץ עוד באמצע החורף. ויפג לבי והי׳ זה לי כמים קרים על נפש עיפה וברכתי ברכת שבח והודאה להשי״ת על הצלה פורתא״.

כ״ק מו״ח ז״ל היה בטבע בעל לב חם, מטה אוזן ומקשיב בדריכות לדברי ידיד ורע, היה מעוניין במצב החמרי והרוחני של כל חבר ומכיר. אבל קשה למסור במלים גודל האהבה והחמימות ששררה בין כ״ק מו״ח ז״ל ולהבחל״ח בין בתו מחמד נפשו זוגתי ת׳. נפשם היה קשורה בעבותות אהבה עזה ועד יומו האחרון היה מתייעץ אתה על כל ענין שעמד על סדר יומו. היא עמדה על יד מטתו בבית החולים ימים אחדים לפני הפטירה כאשר אמר אליה כי „לאחר מאה ועשרים שנה״ רצונו להיקבר בירושלים עיה״ק על יד מרן הגה״ק מבעלזא זי״ע בהר המנוחות. וכאשר כבו האורות ונפלה עטרת ראשנו ונלקח מאתנו אבינו רוענו כ״ק מו״ח ז״ל ביום ו׳ מנחם אב תשכ״ט, אחרי מספד מר בבית מדרשו העבירו ארונו לא״י ונטמן בהר המנוחות במקום שציין בצוואתו, זי״ע.

הוא הלך למנוחות ואותנו עזב לאנחות. כי עם פטירתו בא שינוי דראמאטי בחיינו הפרטיים. הגענו פתאום למצב נורא. פטירת מו״ח ז״ל היכה בתדהמה לא תתואר את זוגתי ת׳. היא לא יכלה לעשות שלום עם המצב. האסון היה בשבילה כבד מנשוא. עוד נסענו לא״י להקמת המצבה ביום השלושים לפטירת מרן ז״ל (רושם בל יימחה לעולם השאירו על הנוכחים הדברים שהשמיע המספיד היחידי באותו מעמד ה״ה גיסו ורעו כאח לו כ״ק מרן הגה״ק רבנו יוסף משה מייזלס זצ״ל אבדק״ק אייוואר. באופן פלא ממש פרש לפננו מפה עם כל פרטי חייו של מרן ז״ל. הוא אמר דבריו בכובד ראש ובדמעות שליש. הוא הספיד חבר וידיד־נפש, הוא ידע אותו ידיעה פנימית, ידיעה שלמה. הלא ידוע ומפורסם היה גודל האהבה וההערצה ההדדית ששררה בין שני שרי התורה אלה במשך כל חייהם. רשום בזכרוני איך שבילדותי ראיתי אותם צועדים ברחובות סטמר שלובי־זרוע. וכבר אז אפשר היה להתרשם מהאהבה ההדדית השוררת ביניהם. ביקרו אז בסטמר לרגל חתונת גיסם דודנו הרה״צ ר׳ משה פאנעט זצ״ל. זה היה בשנת תרצ״ב. זכותם תגן עלינו). בשנת תשל״א ביום י״ג בתמוז חגגנו עוד חגיגת הבר־מצוה של בננו אליעזר דוד שי׳ בירושלים עיר הקודש אחרי שזכינו להשתטח על ציון מרן רבנו מו״ח ז״ל. אבל בעוד שמונה חדשים, בכ״ז אייר תשל״ב, נחשכו עיננו לפתע פתאום, היה זה יום מר ונמהר בשבילנו, כשבלי סימן היכר ואות מבשר, נפלה ונתעלפה זוגתי ת׳ בביתה, נלקחה לבית חולים ואחרי חקירות ופעולות שונות במשך ימים נקבע שסבלה שטף דם במוח ר״ל. תפקיד על־אנושי הוא בשבילי לפרט ולספר את כל אשר עבר

עלינו זה כשמונה שנים. רק השוכן במרומים יודע את הימים ואת הלילות שלנו. ה׳ ירחם. אני אגע רק בראשי פרקים כי כחי בל עמי. במשך חדשים ארוכים זוגתי ת׳ שכבה ללא הכרה וללא הגה מפיה. בננו אליעזר דוד שי׳ היה צעיר לימים ושקד על התורה ועל העבודה בהתמדה ולא היה טעם ותועלת לבטלו מלימוד התוה״ק. אבל חקוק בזכרוני איך שיחד עם בננו הבכור משה נ״י, במשך חדשים ארוכים, היינו מסתובבים הנה והנה ימים ולילות באולמי בתי החולים כשעיננו דומעות בלי הרף על מר גורלנו כאשר הרופאים כמעט שאמרו נואש. אם־הבנים היקרה לא הכירה את בניה ושכבה ללא תגובה ר״ל. לא ימוש מזכרוני המחזה כאשר ש״ב מרן הרהגה״צ ר׳ יחזקאל רוטנר שליט״א אבדק״ק שאמקוט וחתן דודנו רבנו הגה״ק מאייוואר זי״ע בא לבית החולים לקיים מצות ביקור חולים, התכופף מעל לראשה ובקול רם זעק „ראזי, איך בין דאס, דער שאמקוטער רב״, אבל לדאבון לבנו לא היה מענה. קולות התפילה ותחנונים בקעו ללב השמים במקומות רבים. מנינים השתטחו על קברי צדיקים וישרים בכל העולם, תלמידי רבנו אביה ז״ל עמדו על יד קברו בירושלים בלי הרף לעורר רחמי השם על בת קדושים. ביחוד יש להזכיר את ההתאמצות היוצאת מן הכלל של הרבנית הצדקת מרת מרים לאויט״א בת מרן הגה״ק מהרח״ם מויזניץ זי״ע שהיתה אשתו של כ״ק מרן מו״ח ז״ל ובחיים חיותו היה תמיד יחס חם ולבבי בינה ובין זוגתי ראזי ת׳. היא אירגנה חבורות חבורות לבקר במקומות הקדושים בא״י כמעט באופן תמידי להתפלל לקרוע את רוע הגזרה. אפשר היה לכתוב ספר שלם על מעשיה הטובים והרבים של הרבנית ת׳ לטובת ראזי ת׳. ממש לא יאומן כי יסופר. בשבילנו היא סמל הטוב והחסד ללא דוגמא. ברור, כי אי אפשר לתאר במלים את ההתעניינות שלה במעשינו יום־יום בכל פרט ופרט עד היום הזה. יש חן וקסם מיוחד במכתביה הנכתבים באידיש יפה ובהרבה לב. כמעט כל מכתב היא מסיימת בשורה נוגעת עד הלב „איך נעם ארום מיט אסאך ליבע די טייערע ראזי ת׳. אייער מרים״. דמותה סגורה בנבכי לבנו בהערצה רבה ואנו תמיד מתפללים לבריאותה, לשיבה טובה עם נחת והרחבת הדעת.

הזכרתי כי אדלג על פרטי הסבל של שמונה השנים. העצבים נהרסו כליל ופשוט אין בכחי לחיות מחדש, אם גם במחשבה, את אשר עבר עלינו. אין בכחנו וגם אין ברצוננו להביט אחורנית. אנו בתפילה תמידית ל„הרופא לכל תחלואי עמו״ על העתיד. הרבנית

הצ' ת' מירושלים אומרת תמיד „השי"ת כבר הראה לנו הרבה חסדים קטנים, עכשיו אנו מתפללים ומיחלים לחסד גדול אחד, להחסד בה"א הידועה". הלואי ותקויים במהרה.

ועכשיו אפסח על פרטי ימים, חדשים ושנים של סבל בל יתואר ואקפוץ אל המצב העכשוי. זקוקים אנו עוד להרבה רחמי שמים ואת הברכה „הנותן ליעף כח" אני אומר בכוונה יתירה בכל יום. אבל אנו נותנים שבח והודיה להשי"ת על ההטבה, אטית אבל בכל זאת הטבה. חבר רופאים מומחים משגיחים עליה באופן תמידי. וברוך השם כאשר אנו שמים לב ומוח יום־יום לכל תזוזה ותנועה־שהיא מצדה, אנו בוחנים בשינויים קלים לטובה. אנו אסירי תודה להשוכן במרומים על מה שהושג, על מה שיש לנו, על שבאנו עד הלום, ובאותה שעה ממש אנו מתפללים ברתת על העתיד. אנו מאושרים לראות כשאנו מביאים אותה בכסא־גלגלים כל ערב שבת קודש אל השלחן הערוך להדליק נרות שבת קודש, תחת שהיינו רגילים ונאלצים לעזור לה, לאחוז בידה ממש ולהגביה להגיע אל הנרות, כיום לאשרנו היא עושה ב"ה את כל המלאכה בעצמה, ולא עוד אלא שהיא משתמשת בידה, בכחות עצמה בטפול עקלתנית במקרה מסובך בשעת ההדלקה. וכאשר אנו באים אל שלחן ש"ק ומזמרים את „שלום עליכם" בניגון נוסח אביה כ"ק מו"ח ז"ל (האחים הקדושים בעל „ערוגת הבשם" ובעל „קרן לדוד" זי"ע היו מזמרים „שלום עליכם" בלילי ש"ק בניגון מקודש זה) היא עוזרת לנו ומזמרת אתנו בפנים שוחקות, הניגון שגורה בפיה מילדותה. זכיה יתירה בשבילי שאחר הנסיונות הקשות שעבר עלינו והקשיים שהם עוד מנת חלקנו, אני זוכה שבכל ליל שבת קודש כאשר אנו מגיעים לקידוש, ראזי ת' מגביהה את הכוס ונותנת לידי, וכך אנו אומרים נוסח הקידוש כשהיא מאזינה בערנות ועונה „אמן וברוך שמו", ותענוג הוא בשבילנו לראות אותה מתענגת עם השבת ועם האוירה המשפחתית השוררת סביבה. אציין גם דבר מעוניין, כשהיא מדליקה נרות שבת קודש היא אומרת נוסח הברכה „להדליק נר של ש"ק" ומיד אחר זה היא אומרת „מלכה ריזא בת משא זאל קאנען וואקן". ואנו עונים אמן. וכן יהי רצון.

נפש יקרה זו, בת קדושים זו, אשר כל כך הרבה נתנה תמיד מזמנה ומכוחה לאחרים, טובת לב זו שכאשר נפלה למשכב חולי, ידיה היו מלאות עם התעסקות בעניני הכנסת כלה, ראויה

היא בצדק וביושר שתתרפא ברפואה שלמה במהרה. קדוש השם זה מצות עשה, ואיתא בספרים הקדושים כי הקב"ה כביכול מקיים מצות התורה. רפואה שלמה לראזי היקרה בטח שהיה גורם האדרת שמו של אלקי ישראל ברבים. מי יתן והיה.

במובן הרוחני והשכלי יש ב"ה התפתחות מלאה. אחר מה שעבר עלינו, אנו מופתעים באורח תדיר עם הערותיה השכליים, עם עקיצה, קנטור והתלוצצות בכל שטחי החיים. מובן כי יכולת הדבור ב"ה מלאה ונורמאלי בהחלט, בלי שום קשיים. ואיך אשכח אותו רגע בבית החולים „מיימונידס" כאשר אחר שבועות ארוכים ונוראים של אלם ושקט בלי הגה מפיה, רצה אלי אחת האחות המטפלות בבשורה הטובה כי הנה „הגברת רפפורט הוציאה מלה אחת מפיה". הי' זה רגע מרומם. כיום היא ב"ה ערה לאשר סביב לה ואינה עוברת בשתיקה על שום דבר, והערותיה קולעות אל המטרה. ביחוד אנו משתעשעים בתשומת לבה לענינים פוליטיים והיא מרעישה אותנו בכח הזכרון שלה בלעה"ר. לעומת זה, מאחר שחזרה להכרתה כמעט בשלמות, התעוררה בה ערנות ותודעה עצמית יותר חזק בנוגע למצבה במובן הפיסי וזה גורם אצלה לפעמים דכאון ועצבות. אבל אנו עומדים על המשמר ב"ה לחזק רוחה ולהסיח דעתה מהלא־נעים. כשבימי ימים הנוראים מברכים אותה בני אדם „א גוט יאר" היא תמיד משיבה, כמעט בתחנונים, „א וואקעדיק יאר". סביב נקודה זו מתרכזת כל תשומת לבה. אני אומר אליה תמיד כי „אין דבר העומד בפני הרצון" ומאחר שיש לה רצון כל כך חזק לצעוד, השי"ת בודאי ימלא רצונך בקרוב, והיא נרגעת. כל מגמתה מתבטאת בתפילה אחת ויחידה זו, ואנו מצדנו מתאמצים ומשתדלים ועושים לילות כימים להנעים את חייה ע"י יצירת תנאי חיים מתאימים וביזום שיחות ועסוק תמידי כדי לבטל בלבה את חוסר הישע ולעשותה ולהפכה למלא־תקוה, בתוחלת ובצפיה לחסדי ה'. וברוך השם שאנו רואים תוצאות מרחיקי לכת לטובה. זכורני, אחרי חדשים ארוכים בבתי חולים, יום אחד הזמין אותנו הרופא הממונה, לדיון. היה זה ישיבה משותפת עם הרופאים המטפלים, האחיות, פסיכולוגים וטראפיסטים והודיעו אותנו כי באו לידי מסקנה כי מנקודה תרופתית אין בידם לעשות יותר ועל כן מיעצים אותנו ליקח אותה הביתה באמרם, הסביבה המשפחתית אולי תשפיע ותעזור להבראתה. היינו מדוכאים ואובדי עצה. לא היה לנו הנסיון ולא ידענו איך נוכל להוציא מכח אל הפועל את המוטל עלינו באופן מעשי. אבל לא הסיר ה' חסדו

מאתנו. עשינו מעשה נועז. היו התחלות קשות שלא שערנו מראש. אבל כיום אפשר לספר כי אנו רואים עין־בעין כי הדאגה, הפקוח, הזהירות והקפידה, התשומת־לב, ההתעניינות וההשגחה התמידית שאנו הצבנו לנו למטרה בטיפולה בבית, נושאים ב״ה פירות. ולמרות המעצורים וההגבלות בחייה, היא עוד ישנה במיטת בית־חולים ויושבת בכסא־גלגלים, בכל זאת היא בדרך כלל נפש מאושרת עם ההתקדמות הנראית התמידית. ראזי ת׳ תמיד מביעה תודה, הוקרה והכרה על כל דבר קל שעושים לטובתה. האחיות לעשרות המטפלים בה, בעבר ובהווה, כולם אוהבים אותה בגלל טובת לבה וההערכה מצדה. ראזי ת׳, בזמנים האחרונים, כאלו רק הקיצה משינתה, היא מתעניינת ושואלת אודות מכירים וידידים לשעבר והיא חוזרת ואומרת „איך זה שאין רואים אותם?״.

וסמיכת הפרשיות מגיד כי יש קשר איזשהוא בין שני המאורעות שזעזעו את יסודות חיינו. השיחה, שלא היה אפשרות להימנע ממנה, אודות האסון עם ראזי ת׳ העומד במרכז ישותנו, באה מיד אחר השורות אודות פטירת אותו צדיק הגה״ק מו״ח זצ״ל, כי רופאים ומומחים בעלי־שם שבדקו את ראזי ת׳ חקרו ודרשו לידע קורות חייה. אלה גדולי מומחי־המוח כולם כאחד הודו כי הם עוד מגששים באפלה וכי מוח אנוש עוד שטח לא־ידוע ומיסתורי בשבילם. בכל זאת, עורר מתיחות אצלם העובדה שקרה מה שקרה לראזי ת׳ בעודה כה צעירה לימים. על כן עשו את החקירה והדרישה. לבסוף באו לידי מסקנה כי היה, כפי הנראה, נקודת רפה וקלוש במוחה ולמרות סבלה אצל הנאצים והרוסים, קבעו כי המהלומה בחייה שגרמה את הפריצה וההתמוטטות היתה מיתת אביה ז״ל. טראגדיה זו גרמה את ההתפוררות כי נשבר רוחה בקרבה, ולא יכלה להתנחם.

ולמרות שכחי בל עמי אחר שזה שנים אנו חיים תחת לחץ ומתיחות עם כאבנו הגדול יום־יום ושעה־שעה, ולשים בכתובים ענינים הנוגעים למצב זוגתי היקרה ת׳ פירושה בשבילי נסיון ומאמץ קשה יוצא מן הכלל. בכל זאת אמרתי לרשום מאורע אחד הקורע את הלב אבל מראה בעליל את עומק ההתקשרות שהיתה בינה לבין אביה זצ״ל להבחל״ח. אחר כשמונה חדשים בבתי חולים, כאשר עמדתי על יד מיטתה ב„דאן סטעט מעדיקל״ כדרכי מידי יום, והיא במצב הכרה למחצה, פתאום פנתה אלי ואמרה בקול ברור „איך וויל געהן צו טאטי״, נשארתי עומד נדהם, ובעוד רגע

היא המשיכה ואמרה „איך ווייס, ער איז אין הר המנוחות, איך וויל דאך געהן צו טאטי". מאותו רגע לא ידעתי מרגוע בנפשי. ימים ולילות צלצלו דבריה באזני, ולא אחת מוכרח הייתי להיעצר לרגע קט ולשאול את עצמי: מה פירוש הדברים? האומנם? לא היה ספק בלבי כי הטיתי אוזן והקשבתי בדריכות לדבריה. על משכבי בלילות ללא שינה, במסתרים בכתה נפשי, דמעות חדשות רודפות את הראשונות באין עצה ותושיה. ידעתי, הרגשתי בעומק לבי כי עלי לפעול ולעשות דבר־מה, אבל נסתר ממני מוצא מן המיצר. דרכי היה לכתוב מידי שבוע מכתב מפורט מהנעשה להרבנית הצ' ת' בירושלים. זה נעשה לפי פקודתה ובקשתה. כאמור, קשה לתאר מסירותה ואדיקותה לראזי ת'. ברצונה היה לשמוע מידי שבוע פרטים מהנעשה אצלנו. חליפת המכתבים ביננו היתה כבושה בים של דמעות. מכתביה אלינו הם מלאי לב חם ולעתים תכופות קשה לעצור את קלח הדמעות. אך הפעם לא ידעתי איך למסור לה דברי ראזי ת' המזעזעים. לבסוף, אחרי כחדשיים ימים, אמרתי בלבי, היא הלא יודעת קשרי האהבה ששררו בין אב ובת להבחל"ח ומאחר שמובא בספרים כי סגולה לאריכת ימים להכין ולקנות מקום קבר בעוד בחיים ובכן מהראוי היה לרכוש אחוזת קבר לא רחוק מציון אביה כ"ק מו"ח זצ"ל ונרוויח כפליים. נעשה דבר טוב כסגולה לאריכת ימיה ושנותיה בנעימים עד מאה ועשרים שנה וגם נקיים דבריה ורצונה העז. הרבנית ת' הסכימה מיד אתי וביקרה אצל כ"ק האדמו"ר מבעלזא שליט"א לדון בענין כי הקרקעות סביב הציון של מרן הגה"ק מבעלזא זצ"ל שייכים לקהילת בעלזא. גם אני שוחחתי בענין עם כ"ק האדמו"ר שליט"א כאשר הזכרתי אצלו את זוגתי ת' בביקורו כאן בארצות הברית. אדמו"ר שליט"א הסכים ועד היום אנו אסירי תודה לו על שטרח ופעל למען הפתרון. וכך נרכש קרקע בחלקת הנשים לא רחוק מציון כ"ק מו"ח זצ"ל. וכך נרגעתי סוף־סוף, ולבי מלא תפילה כי נזכה יחד עם ראזי היקרה ת' לקבל פני משיח צדקנו במהרה בימינו אמן.

ועכשיו נחזור לענייננו, למגמתנו המקורית ברשימות אלה שהם בעיקר להעלות מנבכי השכחה פרטים מחיי אותו צדיק וקדוש כ"ק מו"ח ז"ל.

רבנו ז"ל היה הרב האחרון של הקהילה המעטירה חוסט. הוא הגבר אשר ראה את העיר בתפארתה וגם ראה אותה

בחורבנה עת נהרגו תושבי העיר חוסט, אנשים נשים וטף. בחמלת ה' עליו הצליח להמלט על נפשו מכבשני־האש. אבל לא שכח ולא היה יכול לשכוח את מה שראו עיניו, וכל ימיו פה עלי אדמות כאשר היה נע ונד משוטט ונודד ממקום למקום בער בו אש הקנאה, קנאת ה' צבאות, ובכל מקום בואו נתן ביטוי ממשי למגמתו ולתעודתו בחיים: להרביץ תורה ויראה בישראל.

רבנו ז"ל נולד בשנת תרס"ה לאביו רבנו אברהם יוסף זצ"ל רבה של חוסט ולאמו הצדקת הרבנית שרה בילא ע"ה. עוד בילדותו נצטיין בכשרונותיו המפליאים, נתפרסם כבעל שכל חריף, והתקדמותו המהירה בלמודי התורה היתה לפלא ולשיחת רבים. בבחרותו נתפרסם עוד יותר בעולם הלמדנים כחריף ובקי. ואחרי נשואיו את בתו של מרן הגה"ק רבנו יחזקאל פאנט אבדק"ק דעש בעל מחבר ספר „כנסת יחזקאל" על התורה, הוא המשיך בלימודיו בשקידה עצומה ושם לילות כימים כמעט ללא הפסק. בשנת תרצ"ג כאשר היה בן עשרים ושמונה עלה על כסא הרבנות של קהילת חוסט, למלא את מקום אבותיו. מיד עם היבחרו כרב וכראש ישיבה, התמסר רבנו ז"ל בכל לבבו ונפשו אל עניני העיר, ושמו יצא כממשיך נאמן של אבותיו הגדולים. הוא לא היה רק רב העיר וראש הישיבה, אלא גם רועה העדה וחביבם של הבריות. יהודי העיר חבבו וכבדו את מורם ורבם, על גדלותו בתורה, על טוב ליבו ואהבת ישראל שבו. קהילת חוסט נתפרסמה בימיו לתהלה כמרכז תורני נכבד אשר אור התורה האיר בכל פינה ופינה. קהילת חוסט היתה קהילה מסודרת ומאורגנת עם הרבה מוסדות של תורה וחסד. בימיו הגיעה ישיבת חוסט לרמה גבוהה. תלמידים רבים נהרו לישיבה לשמוע את שעוריו הנפלאים ולהתבשם מאור תורתו וחסידותו. שעוריו הצטיינו בפשטותם הברורה, עד שכל תלמיד ותלמיד היה תופס ומבין את חדושיו. מחונן היה בכשרון ההבעה וההסברה. דבריו אשר יצאו מפיו היו ברורים וישר אל הענין. תלמידיו אהבו אותו אהבת נפש והעריצוהו עד מאד. ועוד סגולה נפלאה היתה לו לרבנו זצ"ל, שפניו היו מאירות תמיד, ובחיוכו הטוב היה מגרש יגון ואנחה מעל כל פני הבאים אליו. היה דרשן גדול, ודבריו שיצאו מלב טהור נכנסו ללב שומעיהם ונטעו בהם אמונה ובטחון בה'. בשנת תש"ד, בשבוע שחל בו חג הפסח, נכנסו הנאצים הגרמאנים אל העיר. השתלטו על העיר ובין לילה הפכו את חיי היהודים במקום לגיהנום עלי אדמות. רבנו זצ"ל התאמץ בכל כחותיו לעודד ולסעוד לב נדכאים בעצה ובעדוד. השתתף

בצערו של כל אחד בלב ונפש. ובחג הפסח, שנת תש״ד, דרש רבנו ז״ל את דרשתו האחרונה כרב העיר חוסט ונפרד מעל אנשי עירו האהובים מתוך בכיות ויללות.

בערב חג השבועות הוצאו כל היהודים מבתיהם, נדחקו לתוך קרונות משא שעמדו הכן בתחנת הרכבת של העיר חוסט. הרכבת זזה ונסעה במהירות לגיא ההריגה ההמוני אושביץ. בהגיעם למקום פורעניות נוראה זו, נעשה סלקציה ורבנו ז״ל נלקח לצד הימין, זאת אומרת, לאותו חלק שלא הומתו מיד והרבה מהם זכו להישאר בחיים. אך היו אלה חיים מרים עם עבודת־פרך ויסורי איוב נוראים. תנאי השינה ותנאי האוכל היו אבנורמאליים ומתוכננים מלכתחילה להשמיד ולהרוג. והאמת המרה היא כי הרוב הגדול מבין אלה לא נשארו בחיים. במבט אחורה, רגיל היה רבנו ז״ל לספר ולתאר גודל הנס שיצא חיים מבין שיני האריות מאחר שהיה ידוע כחלש בגוף ורגיש בתנאי העכול עד שהרבנית ע״ה הכינה בשבילו לדרך שק מלא לחם קלוי.

רבנו ז״ל היה באושביץ רק זמן קצר, אבל במשך הימים ששהה שם, ראה את כבשני־האש בעבודתם, שמע קולות אבות ואמהות וילדיהם הקוראים „שמע ישראל״ ונשמותיהם יוצאות ב„אחד״. קולות אלה הדהדו באזניו כל ימי חייו ולא נתנו לו מנוח. מאושביץ הועבר למחנה הרכוז „מאטהויזן״ שבאוסטריה. במקום זה נעשה אסיר מחנות־ההסגר במלוא מובן המלה. קיבל את הבגדים המיוחדים ושמו הוחלף למספר, כפי שהיה נהוג במחנות־ההשמדה. עבד עבודה קשה תוך תנאים תת־אנושיים. אולם, גם בימים קשים אלה לא נפל ברוחו. באחד הפינות שבצריף, בסודי סודות ותוך סיכון הנפש, היו מתלקטים סביבו אנשים אחוזי היאוש ורבנו ז״ל היה מספר להם ספורי־צדיקים ומחזק לבם לבל יתייאשו. למד עם מקשיביו שעורים במשניות ושלחן ערוך בעל פה. אירגן אמירת תהלים בצבור וקשה היה לעצור את ההתעוררות. במעשיו אלה הציל רבנו ז״ל הרבה נפשות, והפיח בהם רוח תקוה שעוד יבואו ימים טובים ויראו בישועת ה׳. לאחר חדשי סבל ארוכים זכה רבנו ז״ל לצאת לחופש ולראות מעט בנקמה שנעשתה בנאצים הארורים.

מיום שנשתחרר רבנו ז״ל, כאשר היה נע ונד משוטט ונודד ממקום למקום בער בו אש הקנאה, קנאת ה׳ צבאות, ובכל מקום בואו נתן ביטוי ממשי למגמתו ולתעודתו בחיים: להרביץ תורה ויראה בישראל. כך עשה בבודפשט, בפאריס ולבסוף כאן בארצות

הברית. השתדל בכל אונו להחיות את הגחלים הלוחשות, את העצמות היבשות. למרות ההרס הגדול ולמרות נפשו עמוסת הקשיים ויסורים לא אמר נואש. הוא שם לעצמו למטרה לעודד הנבוכים ולהעניק לאדם בישראל את גאוות הזהות וכבוד העצמי.

בעשרים וארבע שנותיו אחרי המלחמה, שואת אירופה היתה לנושא תמידי אתו. הוא שכלל, בלי כוונה תחילה, מסע הזכרה והסברה עזה וחריפה בכל מקום בואו אודות מהות האסון הגדול והיחס האכזרי מצד אומות העולם. קטעי זכרונות צצו ועלו בשיחותיו הפרטיות ובדרשותיו הקורעות לב. השתדלתי לרשום דיבורים ודברים כהווייתן מבלי לגרוע או להוסיף. תמיד תבע חשבון מעולם הגדול ורגיל היה לצטט דברי הנביא „בנים גדלתי ורוממתי", פוק חזו, היה רגיל לומר, מה נתן עם ישראל לעולם הגדול, ידיעת אחדות הבורא ית"ש, יסודות התורה וכו' „והם פשעו בי" הם שילמו לנו ביחס שטני ואכזרי במשך כל שנות גלותנו והשיגו שיא רשעתם בהקמת מחנות ההשמדה עם כבשונות האש, בהשמדת מיליוני אחנו בני ישראל על לא עול בכפם, בתוכם כמיליון ילדים קטנים, תינוקות של בית רבן שלא חטאו. ותמיד סיים באנחה עמוקה ב„ארץ אל תכסי דמם".

זכורני יום אחד בבודפסט אחרי השחרור כאשר נשא ונתן בדבר השואה ואחד מהנוכחים סיפר כי היו מדינות באירופה תחת הכבוש הנאצי שגילו התנגדות פאסיבית ואקטיבית נגד הפעולות האנטי־יהודיים של הנאצים ובמידת־מה הצליחו להציל יהודים מן התבערה. רבנו ז"ל שעבר את דרך היסורים הקשיב בתשומת לב לסיפורים שצלצלו באזניו כדמיוניים, וכאשר שמע אז את העובדה עם המלך כריסטיאן העשירי, מלכה של דנמארק, שענד בגאווה את ה„מגן דוד" היהודי בדש בגדיו ורכב על סוסו ברחובות העיר להפגין מורת רוחו ולהראות בפני עם התנגדותו לגזרות האנטי־יהודיים של הגסטאפו, רבנו ז"ל לפתאום התחיל לסכם בקול הרהוריו והגיב בדברי זעם: „איך זה" שאל במרירות „שארצות עם השפעה קאטולית ברורה כמו פולאניה (95 %) והונגארי' (75%) מצא היטלר ימ"ש יעדים מוכנים וקלים לתכנית ההשמדה שלו?" ורבנו המשיך „אף רואי־שחורות בתוכנו לא העלו על דעתם שאכן נגיע לשפל כזה שעמים המקומיים, שכנינו ומכירינו מאתמול, יפגינו שנאתם התהומית אלינו לעזור לשונאנו ולהשתתף ברציחת עמנו". „מיר האבן א שווערן חשבון מיט רוים" היה שגור אז בפיו.

זכיתי להיות במחיצתו בדרכנו הארוכה מגיא ההריגה דרך בודאפסט, פראג ופאריס לארצות הברית. היה לי הזדמנות יוצאת מן הכלל לשמוע הרהורי לבו וכל שיחה קלה שלו היתה עשירה בצלילות־דעת, בהירות־לשון, חן־ביטוי ומקוריות מחשבה. כ״ק רבנו מו״ח ז״ל היה אהוב וחביב על רבים ועל יחידים, היה איש רעים, איש חמודות, היה מעורב עם הבריות, כאחד מאתנו, איש מן השורה, מצניע לכת. לעומת זה, כל מה שכתב ואמר נעשה בכובד ראש ובזהירות־הניסוח, בעמקות־הנתוח ובגישה נפשית, מוסרית ומצפונית. הוא היטה אוזן מקשיב לכל איש והמון שומעיו ומאזיניו הקשיבו בדריכות לדבריו. מן המרחק, אישיותו מזהירה יותר בחשכת עולמנו, צורתו המרחפת לפני עינינו מחממת את הלבבות ומלהיבה. הבה נזכיר את דבריו הקדושים, שיחות חולין של תלמידי חכמים, ומנהגיו הנעלים שהיו תמיד מתכוונים להרבות כבוד שמים.

כאמור, כ״ק מו״ח הרב זצ״ל צירף את קונטרס „עין דמעה״ לכרך ראשון מספריו רבת־הכרכים והעובדא שכרך זה נעלם מן השוק כליל דחפני להדפיס מחדש עלים אלה המנציחים קורות אותו צדיק זי״ע. כאן בארצות הברית היה למרן ז״ל עונג רוחני גדול לראות חידושיו יוצאים לאור, וזכורני איך שהתחננתי אליו במשך שנים לרשום ולכתוב גם דברי אגדה. הלא ידוע בשער בת רבים, איך שתו בצמא את דבריו הנפלאים בעניני אגדה. אבל עיקר חיותו היה תמיד בפלפולי דאורייתא בסוגיות הש״ס ואמר לי כי „קשה לי להתרכז ולבלות זמן ברישום דברים באגדת הש״ס״. לפעמים כבר הבטיח אבל לדאבון כולנו גם הזניח, וחבל על דאבדין.

רבנו ז״ל כאשר לפעמים תכופות היה שח על אודות השואה וגורמיו, לא היה בררני במוצא שפתיו והשתמש גם בביטויים חזקים לתקוף את האי־איכפתיות, אדישות והיעדר תגובה ששרר בציבור שלנו. הוא קרע את מסך המליצות המזוייפות וחישף ענינים שראה אותם כמומים קשים. רואה אני אותו באולם מלון אחד בפראג הבירה בויכוח ער, בשיחה פרטית, עם כמה רבנים בשנת תש״ו בדרכנו לאמריקה. הוא העיז והעלה את ענין ההחרמות ואיסורים שהוציאו אדמורי״ם ורבנים לפני מלחמת העולם השניה על העולים לא״י. כמה רבנים היו באותו מעמד, אבל רשום בזכרוני רק אחד, הרה״צ מקיוויאשד זצ״ל שהיה עומד על ידו. היה ויכוח ער ומלא

מרץ בין הרבנים הנוכחים ורבנו ז״ל אמר אז כמעט באנחה „ס׳איז צייט אז מיר רבנים זאלן זיך קלאפן חטאתי״. מובן כי דברים אלה אמר בחוג צר ולא בנאום ציבורי. הוא גם אמר אז, כי חבל שהסתייגנו מלעשות צילומים וביטא את עצמו „וואס וואלט געשאט ווען מיר האבן היינט עטליכע בילדער פון אונזערע קדושים?״. עלינו לשים לב כי היה זה בתנאים קשים מיד אחרי השחרור כאשר רק קצנו מתרדמת המוות וראינו במו עינינו את החורבן הנורא סביבנו. רבנו ז״ל ניסה למצוא מוצא למרירות הרב הצבור בלבבו השבור לרסיסים. היו אלה עתים של הסתרת פנים נורא.

בכל מקום בואו היה ער לאתגרים היסטוריים, היה מעוניין בבנינים ובחפצים עתיקי יומין. היה מטייל ברחובות פאריס או פראג ומקלו בידו ומסתכל בכל כחובב עתיקות מאז. היה שקדני, חרוץ ולהוט ללמוד ולראות הכל. בפראג התפללנו כמובן בבית הכנסת העתיק של המהר״ל הידוע בשם „אלטניי שול״. גם הקדיש זמן לבקר ולחקור את הגשר הידוע בפראג. שם, בפראג, שהינו רק זמן קצר בערך. נגד זה, התעכבנו בפאריס, בירת צרפת, זמן ארוך בערך בצפיה לתעודות רשיון הכניסה לארה״ב. רבנו ז״ל הרבה בטיול, ביקר במוזיאונים מפורסמים, באולמים עתיקי יומין ובבנינים בעלי־שם שהעיר פאריס כה עשירה בהם. רבנו ז״ל ציין כי פעילות כזה וביקורים כאלו מועילים גם לפזר רעיונותיו המדוכאים. אני זוכר כי היינו בפאריס בחג השבועות והתפללנו ברש״י שול. רב בית הכנסת דאז הרב שטרן ז״ל היה תלמיד מרן הבעל „שבט מיהודא״ זי״ע והוא כיבד את רבנו ז״ל בדרשה אחר קריאת התורה. אלה שזכו לשמוע דרשה זו של רבנו ז״ל לא במהרה ישכחו את הרושם האדיר שהשאיר על שומעיו. דבריו נתלוו ביללות ובכיות והתעוררות לא ישוער כאשר רבנו ז״ל, במומחיות יוצאת מן הכלל, השליב את אסון השואה בפסוקי מתן התורה. אני משתדל לזכור ולרשום את דבריו כמו שיצאו מפי קדוש בהתלהבות והתעוררות יתירה אף שקשה למסור במלים את הרושם הבלתי רגיל. הוא געה בבכי ואמר כי לפי המסורה כל אחד מישראל עד סוף כל הדורות עמד על יד הר סיני בשעת מתן תורה והקב״ה הראה להם במעמד זה את כל אשר יקרה אותם בכל הדורות, ובכן הראו להם גם המעשים הנוראים שראו עינינו בדורנו האומלל. „והר סיני עשן כולו, ויעל עשנו כעשן הכבשן ויחרד כל ההר ההוא״. פסוקים כדרבונות, פסוקים מפורשות. הלא במלים „כעשן הכבשן״ נכלל התמצית האכזרית של אסוננו הגדול.

„הבה נספר לדורי דורות את אשר קרה לנו ואת אשר הראו לעמנו באותו מעמד הרם. הראו איך אנו מגיעים בקרונות בקר בהמוננו, אנשים נשים וטף למחנה ההריגה אוישביץ ואיך גוזלים מאתנו נשינו וטפנו וזקינינו בדם קר, איך שמו אותנו בבלוקים רקים מכל ובחשכת הלילות נתקיים בנו „וכל העם רואים את הקולות" ופרש"י ז"ל רואין את הנשמע, ראינו להבות אש עולות ללב השמים עם קולי קולות של „שמע ישראל", אוי לאזנים ואוי לעינים, היו גם שהריחו את ריח הבשר הנשרף. היו אלה השריפות ששרפו את קדושינו, וכל העם רואים את הקולות של שמע ישראל על שפתי הקדושים. מה נורא היה המראה ומה קשה, הוי כמה קשה, להשתחרר מהאווירא המדכאת של האבילות המרחף בחלל. וירא העם, כאשר עם ישראל ראה מוראות אלה, במעמד הר סיני, נפל פחד עליהם, וינועו ויעמדו מרחוק ופירש"י שהיו נרתעין לאחוריהם ומלאכי השרת באין ומסייעין אותן להחזירן. ולפי בעל הטורים, זה המקור על שמתנענעים בשעת לימוד התורה הקדושה, מפני שניתנה באימה ברתת ובזיעה. ויאמר משה אל העם אל תיראו". רבנו ז"ל האריך עוד בהתעוררות בל יתואר, אבל קצר המצע.

כאשר רבנו ז"ל מספר בעצמו, בא ממקום שחרורו דרך פרסבורג לבודפשט. בכל מקום בואו שמעו הלך לפניו וקבלוהו בכבוד והערצה. בבודפשט התאכסן במלון „כרמל", מקום שם התרכז האליט האורטודכסי שנשאר לפליטה ושם פגשתיו לראשונה אחרי המלחמה. בבודפשט לקח חלק פעיל בחיים הציבוריים ושיתף פעולה עם רבני בית דין הצדק דשם. רושם אדיר השאיר על המון שומעיו כאשר לראשונה מימי השחרור נערך הזכרה רבת־עם לנשמות הקדושים „בש"ס חברה". הפצע היה טרי לחלוטין, הכאב היה עמוק ורענן, עוד לא דיברו בתקופות של עשרים או שלושים שנה, דיברו בשפת דברים שקרו רק אתמול ושלשום . . . ובאוירה מתוחה זו, במצב רוח מדוכא ששרר באולם נשא רבנו ז"ל את דברו קול אדיר ובנחלי דמעות, ונמס כל לב.

כאמור, פגשתי את כ"ק רבנו ז"ל בבודפשט אחרי המלחמה. אבל ברצוני לרשום עלי ספר הרגעים המרוממים כאשר זכיתי לראות פני המיו"ל חותני הגה"ק ז"ל בפעם הראשונה בחיי. היה זה בסטמר בהיותי ילד קטן בבית כ"ק מרן דודי הגה"ק בעל „קרן לדוד" זי"ע. בערב אחד בחודש טבת בשנת תרפ"ח, כחצות הלילה,

והנה מכניסים לחדרו של רבנו הקדוש מסטמר זי"ע את כ"ק האדמו"ר מדעעש הגה"ק בעל „כנסת יחזקאל" זצ"ל עם חתנו המיו"ל חותני, רבנו זצ"ל שהיה עוד צעיר לימים, יפה מראה עם חתימת זקן טריה. כאשר אך נכנסו נפלו שלשתם איש בצואר רעהו וגעו בבכי מר. באותו יום הגיע הבשורה הרעה מאונגוואר כי אביו של כ"ק מו"ח רבנו ז"ל, הגה"ק בעל „אבני שהם" שבק חיים לכל חי בדמי ימיו כשהוא עוד לא הגיע לחמשים (יום פטירתו ט"ו בטבת) (זכיתי לראות פעם אחת בחיי את צורת פני קדשו כד הוינא טליא והוא היה בסטמר בשנת תרפ"ו לרגל חתונת כ"ק אדמו"ר מפאפא שליט"א). אני זוכר את האנדרלמוסיה ששררה בבית לרגל הידיעה שבאה באופן כה פתאומי. ראשי הישיבה והמקורבים אצל רבנו בעל „קרן לדוד" לא ידעו לשות עצה בנפשם איך למסור לרבנו זי"ע בשורה כזאת, בידעם את חולשתו ורגישותו היוצא מן הכלל. מרן רבנו בעל קרל"ד זי"ע אהב אהבת נפש את בני אחיו מרן הגה"ק בעל „ערוגת הבשם" זי"ע וביחוד דבק נפשו בנפש כ"ק מוח"ז מאונגוואר זי"ע שהיה בנו בכורו וממלא מקומו של אביו בעל „ערוגת הבשם" זצ"ל. ניסו כל מיני תכסיסים איך למסור הבשורה למרן ז"ל. האורחים החשובים שזה רק נכנסו לחדרו של רבנו בעל קרל"ד זי"ע היו בדרכם לאונגוואר להשתתף בהלוית הנפטר הגדול. ונורא היה המחזה כאשר, בלי הגה מפיהם, שלשתם בכו בקול על אבדן היקר באנשים, רבן של ישראל, בן הבכור של מרן בעל „ערוגת הבשם", בעודו כה צעיר לימים. זה היה הרגע המחריד החקוק בלבי כאשר זכיתי לראות את צורת כ"ק מו"ח ז"ל בפעם הראשונה בחיי. מרן בעל „קרן לדוד" זי"ע כאילו נעשה לאיש אחר וסבל יגון וחולשה. ואולי מזלי' חזי, כי באותו שנה, תרפ"ח, בר"ח סיון, נפלה עטרת ראשנו, ונפטר גם הוא. נתיתם ישראל כאשר בפתאומיות אכזרית אבדנו את מרן הגה"ק, נזר הדור, בעל „קרן לדוד", אב"ד ור"מ דק"ק סטמר זצללה"ה.

כאשר נסתלק רבנו בעל „קרן לדוד" זי"ע נשארתי במשך שנים בבית האלמנה הצדקת וטובת הלב מרת פערל ע"ה שהיתה אחות לאבי ז"ל. היתה אשה למופת במעשיה הטובים וביחוד בגידול יתומים בביתה. היתה רעיה נאמנה לבעלה רבנו הקדוש זי"ע. היא נפטרה ביום כ"ו אייר בשנת ת"ש. נולדתי בקאשוי וכאשר נעשיתי יתום מאב ואם ר"ל ואני עוד ילד קטן הביאוני לבית דודנו כ"ק מרן רבנו אבדק"ק סטמר ושם נתגדלתי. עם הסתלקות מרן רבנו מסטמר זי"ע בתרפ"ח פרצה מחלוקה עזה

וחריפה סביב כסא הרבנות שנתרוקן ונמשכה ברציפות ובתקיפות שנים על שנים. הייתי צעיר לימים, בעת פטירת רבנו הקדוש זי״ע בתרפ״ח עוד לא הייתי בר־מצוה, ובצעירותי הייתי עד־ראיה ועד־שמיעה להרבה פרטים כאשר שלהבת המחלוקת עלתה עד לב השמים. אני זוכר איך שהמחלוקה עלתה בהרבה כסף, בהרבה שפיכות דם ובהרבה חילול השם. סטמר היתה עיר ואם בישראל, מלאה תלמידי חכמים ובעלי מידות, ולרבים כאב מצב התוהו ובוהו השורר בקהילה מפוארה זו. וכאשר אנו עפים כיום במחשבתנו אחורנית, אחרי נסיונותינו המרים והקשים בחורבן הנורא אשר קרה אותנו, פשוט לא יאומן כי יסופר כי כל כך נתעלמנו מן המציאות, והלא אפשר היה למשש את הסכנה ממש בידים. כאשר אנו נזכרים במהלך המחלוקה בעיר סטמר, פיזור הכסף ללא גבול, השנאה והקנאה ההדדית, המלשינות ומסירות, מלחמה וקרב סביב הנהלת הקהילה, אנו מוכרחים לבוא לידי מסקנה כי הניתוק בין אלפי היהודים התוססים במלחמת־אחים בסטמר, לבין המצב המאיים בעולם הגדול, היה כמעט מוחלט. אבל מה נאמר ומה נדבר, הלא ההסתרת פנים היתה כללית בעוה״ר, היינו חרשים להדי העבר ואטומים לרחש העתיד. לפנינו היתה תופעה מחרידה שאין לה אח ודוגמא בתולדות עמנו וכמעט שישבנו בחיבוק ידים. להרבה היו אפשרויות להינצל מן התופת הנאצי, אבל כמו מן השמים עכבו ומנעו וערבבו את הפרשיות. השמדת יהדות פולין היתה בעיצומה, ואנחנו בהונגאריה לא הרגשנו שאנו מתהלכים על פני שכבה דקה של קרח. זוכר אני דרשת־התעוררות לפני תקיעת שופר מאת כ״ק אדמו״ר הגה״צ מפאפא שליט״א כאשר בשנת תש״ד צעק בבכיה עזה „לאמיר מאכן א חשבון וויפיל אידישע קינדער האט מען אויסגעשאכטן דאס יאר אין פולין !״. דברי רבנו שליט״א בקעו לבבות המתאספים שגעו בבכי לשמע דבריו הקדושים. אבל האמת המרה היא כי אכן ידענו אבל לא זזנו. לא אחטא לאמת, אם אביע חשש כי זה יישאר כפצע פתוח בקרב עמנו. ינקום ה׳ דם אחינו השפוך.

מאחר שעלה בדעתי לרשום דברים המונחים במעמקי לבי, מיד גמלה בי ההחלטה כי נקוט האי כללא בידך „אין מוקדם ומאוחר בתורה״. ידעתי כי במצבי כיום, כאשר אני שבור לרסיסים ושרוי בצער תמידי, לא יהיה באפשרותי להתרכז לסדר ענינים לפי סדרם ולדקדק בתאריך כל מקרה. די לי אם בכחי ללקוט הפכים הקטנים שבאו בדרכי דרך החיים ושאני מוצא ענין ברישומם אם

אף לא כסדרם. ובכן, אם אני מערבב הפרשיות, עם הקוראים הסליחה. אם בכלל הזכרנו את רבנו הקדוש בעל „קרן לדוד" זי"ע, קשה לא לרשום דברים מעטים, גרסי דינקותא, אשר ראו עינינו. אני זכיתי להיות לא רק בביתו אלא ממש בחדרו, ופחד אחזתני בזכרי תנועותיו ומעשיו הקדושים. כילד לפעמים הייתי מפחד לישון בלילה יחידי במיטה, אז לקחני למיטתו וישנתי אתו. היה רך הלבב ובעל בכי גדול. הוא ניהל קהילתו הגדולה ביד רמה והיה ראש ישיבה מפוארה עם יותר מחמש מאות תלמידים מכל קצוי תבל. תלמידיו היו לו כבנים ובדמעות היה רגיל להתחנן אליהם להשתדל להיות לדוגמא בהתנהגות, בלימוד תורה וביראת שמים. תפילותיו היו בדמעות זולגות. קשה לא לזכור איך בחדשי החורף היה נוהג לומר קפיטל ברכי נפשי בשעת סעודה שלישית, פסוק בפסוק בהתעוררות גדול ובבכי רב. אלפי יהודים באו לחסות בצלא דמהימנותא בלילי חג הפסח לראות עבודת הקודש בעריכת ה„סדרים" כאשר היה ער כל אותן הלילות בשירות ותשבחות. אלפים דחקו לראות את מרום הפסגה כאשר רקד בהתלהבות על-אנושית ושר את הלל הגדול. ומה נורא היה המחזה כאשר רבנו הקדוש זי"ע רץ הנה והנה בחיזור פסוקי ההלל ואותת בידיו בשירה וזמרה באתערותא דלעילא וכאשר הגיע ל„שבשפלנו זכר לנו" כמעט שבא לכלות הנפש. מיד אחר זה שב על כסאו ואמר פסוק-בפסוק את „נשמת כל חי" בהתעוררות דלעילא וכמעט באפס כחות, ומאות דחקו לראות את הרגע המרומם כאשר רבנו זי"ע הגיע למלים „כל עצמותי תאמרנה" איך זרק עצמו בכל גופו מן הכסא למעלה, והיה לפלא. ולא פעם קרה כי בבוקר החג כאשר בא המשמש להביאו לבית הכנסת הגדול מצאו עוד יושב לבוש בקיטל ומאריך בהתעוררות ובבכי ב„שיר השירים".

רבנו ז"ל לחם מלחמת ה' בלי חת. זוכרים אנו את עוז רוחו כאשר יצא בקצף נגד מחללי השבת בפרהסיה. בסטמר, באותו זמן, רוב החנויות הגדולות ברחוב הראשי היו בבעלות יהודים והיו קלי דעת שלא האזינו לדבריו ואזהרותיו לא לחלל את השבת, אז אירגן החרמה (בויקוט בלע"ז) לא לישא וליתן עם אלה שלא סוגרים חנויותיהם בשבת. באותם הימים היה מנהג קדמונים בסטמר כי בכל ערב שבת קודש, מאשמורת הבוקר הלך איש מבית לבית וחילק את ה„שבת צעטל". ה„שבת צעטל" סודר בכל שבוע בידי הרב דמתא ובו ענינים מיוחדים כמו זמן הדלקת נרות שבת, זמן מוצאי שבת, סוף זמן קריאת שמע של שחרית במשך השבוע הבאה

וכו'. ה„שבת צעטל" היה ענין נחוץ בכל בית יהודי שומר תורה ומצוות. כאשר היו מחללי שבת שסרבו לשמוע בקול הרב, רבנו הקדוש זי"ע צוה להכין מידי שבוע רשימה עם שמות החנויות שלא שומרים את השבת ועפ"י פקודתו צורף רשימת־החרם מידי שבוע לה„שבת צעטל" ונתחלק יחד עם ה„צעטל" וכך ידע כל בית ישראל באיזו חנויות אסור לקנות. לא ארך הזמן והבויקוט עשה את שלו והיה לדבר מוצלח, רשימת־החרם היה פוחת והולך כי בעלי החנויות הרגישו את כובד הלחץ ואחד־אחד סגרו חנותם. וזכורני איך באמצע המערכה הקשה למען השבת קיבל מכתב איום מעורכי־דין המייצגים איזה יחידים ממחללי השבת והתרו בו כי לארגן איזשהוא בויקוט זה נגד החוק ושיביאו אותו למשפט ויכול להישפט לבית סוהר. וזוכר אני, בהיותי ילד, איך שנתאספו בבית הכנסת הגדול, עם רב מכל קצוי העיר, לדרשה מיוחדת של כ"ק רבנו ז"ל למען קדושת השבת ומצלצלים באזני קולו, קול חוצב להבות אש, כאשר זעק ורעם „אמרו לי שיאסרו אותי, אני לא מפחד כי למטרה זו נתיצבתי למשרה זו". דבריו עשו סו"ס רושם וכולם, חנויות לעשרות, סגרו את מסחרם ביום השבת. רבנו הקדוש זי"ע יצא בנצחון ממלחמת קודש זו ונזר השבת על ראשו.

רבנו בעל „קרן לדוד" ז"ל היה קדוש עליון, עובד ה' במסירת נפש ממש ורועה נאמן לקהילתו הגדולה והקדושה, עיר ואם בישראל, סטמר. דרשותיו בשבת הגדול ושבת שובה היו בהתרגשות דקדושה והיה נואם בקול חזק ורם והאריך כארבע שעות בכל פעם. כילד קטן הרשו לי לישב על המדרגות רחב־המידות המובילים לארון הקודש, שם עמד מלאך ה' צבאות נואם. שטח זה היה סגור בפני ההמון כדי להקל על רבנו הקדוש את מלאכת הדרשה בלי מפריע. וכאשר ישבתי שם ממש למרגלותיו היה לי ההזדמנות לראות איך כדי להקל על כאביו ברגליו היה רגיל לעמוד על רגל אחת ולנאום. אחר כך, אחר זמן־מה, החליף ועמד על רגלו השניה וכך המשיך שעות ארוכות ולמרות הכאבים ברגל היה מוסיף ומאריך בדרשותיו. בדרך כלל לא השגיחו בזה, אבל אני כילד בישבי על ידו ראיתי תנועות רגליו. ופעם א' ביקש ממנו אחד מחסידיו, ידיד מקורב, הצדיק ר' יוסף שפיגל הי"ד והתחנן אליו להאיט בדבור, לקצר בדרשותיו ולהנמיך את קולו, ורבנו ז"ל השיב לו „ידידי היקר, אם מדברים בפה אפשר להגביל, לצמצם ולעצור, אפשר להציב גבולים, אבל אם הלב צועק, אין עצה".

טפוסי היה בצדקתו האין סופית. כאשר נאמר לו פעם כי ישנם בסטמר איזה יחידים הקוראים לעצמם חסידים ומתנגדים לו, השיב בתמימותו „הם לא אוהבים אותי, מה יכול אני לעשות, אני אוהב אותם אהבת נפש".

הוא היה מטבעו רך הלבב ודורש טוב לכל עמו. סיפרו כי פעם אחת, אחרי הפצרות רבות, הסכים לבקר בק"ק אויברווישא ולשבות שם שבת אחד. רבנו הקדוש זי"ע ישב על כסא הרבנות שם לפני שנתקבל ונבחר לאב"ד דק"ק סטמר. הוא היה אהוב מאד באויברווישא ובשעתו עשו פעולות רבות שלא יעזוב את העיר. הפעם התנה תנאי בביקורו שלא ידרוש ברבים מאחר שהרב דמתא האדמו"ר ר' מענדעלע האגר זצ"ל היה באותו זמן במרחקים מחוץ לעיר. היה שבת מרומם עם תפילות ושולחנות ברוב עם והתלהבות רבה. אבל קרה מקרה שאחר שגמרו תפילת שחרית בש"ק כאשר עמדו להוציא הספר לקריאת התורה, הסתדרו טובי הקהלה בשורה לפני הארון הקודש ולא הניחו להמשיך, בתחנונם שרבנו הקדוש זי"ע ידרוש להההמון הגדול הצמא לדבריו. לבסוף רבנו ז"ל עלה אל לפני ארון הקודש ודרש במשך כמה שעות כדרכו בקודש עם הרבה מוסר על חשבון הקהילה, ומספרים איך שצעק בקולות „הזאת העיר? אני לא מכיר אתכם?", והתחיל דרשתו בדברי היסוס והתנצלות על שנואם בלי קבלת רשות ממרא דאתרא, וניחם את עצמו „ונותנים רשות זה לזה" כי הלוא אחת היא המטרה „להקדיש ליוצרם בנחת רוח". ונעים לי לזכור בדיחת לבו הטהור כאשר חזר הביתה אמר אלי (הייתי ילד והתחננתי לנסוע אתו לאויברווישא) „יש לך מזל שלא באת אתנו כי לוא היית שם ההמון היה ממעך אותך".

רבנו הקדוש זי"ע שימש ברבנות בכמה קהילות וידוע כי כל פעם לפני שהסכים למשרת רבנות חדשה, תמיד שאל בעצת אדמו"ר הגה"ק מבעלזא זי"ע שהיה דבוק בו ועל פי עצתו החליט מה לעשות. ומספרים כי לפני שהסכים לקבל את כסא הרבנות בסטמר, עשה ענין יוצא מן הכלל, מפני טעם ידוע, נוסף על הסכמת מרן מבעלזא זי"ע הוא שאל גם בעצתו של מרן הגה"ק בעל „עצי חיים" מסיגעט. הם היו ידועים כידידי־נפש לבביים, ומרן מסיגעט זי"ע אימץ רוחו ועודדו לקבל את כסא הרבנות בסטמר וטעמו ונימוקו עמו „למען להגדיל תורה ולהאדירה". רבנו בעל „קרן לדוד" ז"ל נסע פעם כאבדק"ק סטמר לסיגעט לקיים מצות

ניחום אבלים כאשר מרן הגה״ק בעל „עצי חיים״ זי״ע ישב שבעה על מות אחד מבנותיו שנפטרה בלדתה בן, ומיד אחר השבעה ר״ל קיימו מצות ברית מילה להבן שנולד ומרן בעל ה„עצי חיים״ ז״ל הפציר ברבנו ז״ל מסטמר להישאר בסיגעט ליקח חבל בשמחת הברית. היה קשה בשביל רבנו ז״ל להיות נעדר מקהילתו וישיבתו הגדולה במשך ימים אחדים, אבל אין מסרבין לגדול ולא רצה להשיב אחור בקשת ידיד־נפש. בשעת הברית נתכבד רבנו ז״ל באמירת הברכות ונתינת השם ומספרים כי היה שם מעמד קורע לבבות כאשר מאות הנוכחים געו בבכי כשרבנו בעל „קרן לדוד״ ז״ל אמר הברכות בדמעות שליש כשהגיע למלים „אשר קידש ידיד מבטן אמו בגן עדן״. חסידים ספרו כי אז ראו בפעם הראשונה דמעות ממש בעיניו הקדושים של בעל „עצי חיים״ ז״ל. ומי יתאר את ההלם וההזדעזעות, החרדה והסער שהקיף ואפף את בית רבנו בסטמר ואת בית מדרשו כאשר הגיעה הבשורה הנוראה מקליינווארדיין כי מרן רבנו בעל „עצי חיים״ ז״ל נפל שם למשכב עם מחלה אנושה ר״ל. רבנו ז״ל הסתובב בפיזור נפש אין סופית. מיד נתקבצו מאות תלמידיו בבית המדרש והרבו בתפילה ותחנונים לקרוע את רוע הגזרה. ונורא היה המחזה לראות את כ״ק רבנו ז״ל, באמצע אמירת התהלים, עולה לאט־לאט כשדמעות זולגות מעיניו, אל ארון הקודש, פותח את הפרכת וזורק עצמו על ספרי התורה בבקשת רחמים על שר התורה. זכותם הגדול תגן עלינו.

אחרי ימי הסגריר, שנות המחלוקה הנוראה בעיר סטמר ויזרח השמש ביום י״ב אדר תרצ״ד, כאשר הופיע בשערי עירנו מאור עינינו, הוד קדושתו, מרן רבנו הגה״ק ר׳ **יואל טייטלבוים** זצללה״ה בתור רב העיר, אב״ד ור״מ. היינו על סף ימי הפורים והעיר סטמר צהלה ושמחה. כי בין לילה נעצר ההידרדרות ונפתח דף מזהיר בחיי הקהילה הקדושה סטמר. באו שנים שנתרבה בהם כבוד שמים, נתרחבו גבולי הקדושה. אלפים נהרו אליו מכל קצוי ארץ לשאוב מאור תורתו וחכמתו. בימי הימים הנוראים שפכו דמעות כמים למשמע מתיקות תפילותיו ודרשותיו שנאמרו בהתעוררות לעילא דלעילא ברוב עם ועדה. ומה נאדר היה מראה כהן, ומה נורא היה המחזה לפני תקיעת שופר או לפני כל נדרי כאשר עלה לארון הקודש בבגדי השרד בגדי קודש מאבותיו הקדושים בעל ישמח משה ויטב לב זי״ע. כאשר אך ראה ראינו את צורת קדשו והעם געה בבכי. אני כותב שורות אלה בידים רועדות. עוד קרובים אנו יותר מדאי ליום המר ונמהר, כ״ו מנחם אב

תשל"ט, כאשר הוסר המצנפת והותרה הרצועה ונשארנו כיתומים בלי אב. ביחוד נורא המחסור בדור יתום ומיותם כשלנו. צורתו הקדושה ודמותו החיכנית עומדת לנגד עינינו וקשה להאמין, קשה לעשות שלום עם המחשבה, כי שוב לא נפגוש אותו, כי שוב לא נראה צורת קדשו. אולם הוא חי בלב כל אחד מאתנו ורק עכשיו אנו מרגישים מה רב היה הכח ומה גדול האור הגנוז. זכיתי להיות בין אלה שהסתופפו בצל קדשו בימים הנוראים קרוב לחמשים שנה, ולפני עיני המראה המרהיב ונוגע עד הלב כאשר אלפים עומדים צפופים ומקשיבים למוצא שפתיו ולתפילותיו הקדושים ונחלי דמעה זורמים ללא עצירה. כח ההתעוררות אי־אפשר למסור במלים. זכות יתירה היתה להיות נוכח לראות ולשמוע. הייתי עוד רגיל לעלות לרגל לקראלי אל רבנו הקדוש זי"ע וזכורני דרשה אחת לפני תקיעת שופר שאמר בבית הכנסת בקראלי איך באמצע גובה ההתעוררות כדרכו בקודש הרים קולו והתחנן לשומעיו בדמעות „נא אבקשכם, התפללו בעדי שיזכני ה' לזרע של קיימא". היו אלה רגעים נוגעים עד עמקי הלב, ונמס כל לב.

כאשר הייתי ילד בבית מרן הגה"ק בעל „קרן לדוד" זי"ע אני זוכר כמה פגישות בין שני קדושי עליון אלה והייתי עד־ראיה לפרטים שהראו והפגינו את רגשי הכבוד וההוקרה ההדדית ששרר ביניהם למרות נסיון של יחידים מחרחרי ריב. סטמר היתה עיר של חסידים ואנשי־מעשה והרבה רבנים באו לשבות שבתם בעיר. מנהג מקובל היה כי כאשר בא רב או אדמו"ר לעיר ביקר ביקור־נימוסין אצל הרב מרא דאתרא, ורב העיר החזיר הביקור וחסל. מונח בזכרוני המקרה כי כששבת באחרונה רבנו הקדוש זי"ע בסטמר כרב מקראלי, הוא ביקר אצל רבנו בעל „קרן לדוד" זי"ע שלוש פעמים במשך הימים האחדים שהתעכב בעיר. הוא בא אליו כאשר הגיע לעיר ורבנו אבדק"ק סטמר זי"ע החזיר לו הביקור. זה היה ביום ד' או ה'. אחר כך בעש"ק כאשר הלך או כאשר חזר מן המקוה נכנס עוד הפעם אל המרא דאתרא ולבסוף לפני חזרו לקראלי בסוף השבוע הבא רבנו זי"ע בא שוב להיפרד ממרן בעל „קרן לדוד" וקרה כמה פעמים שצוו להוריק את החדר ונשארו משוחחים בינם לבין עצמם.

וארשום עוד פרטים שנשארו רשומים בזכרוני והמראים צדקת וגדלות השנים. בבית רבנו בעל „קרן לדוד" זי"ע היה מנהג, ואולי היה נהוג גם אצל אחרים, כי כאשר בא לביקור אצלו אחד

מגדולי הדור, כמו האדמורי"ם מויזניץ, ספינקא או מונקאטש בעל ה„מנחת אלעזר", זכות כולם תגן עלינו, היו רגילים להוציא את כסאו הגדול המרופד מחדרו ושמו ב' כסאות שוות לראש השלחן. זה נעשה כנראה מפני דרכי נימוסין. אבל בכל פעם שבא רבנו מקראלי זי"ע לבקר אצל בעל „קרן לדוד" זי"ע, לא רק שרבנו ז"ל צוה לא להוציא את כסאו ולא לזוז ממקומו, אלא תמיד כיבד את רבנו מקראלי זי"ע לישב בכסאו הגדול והיפה ובשביל עצמו טלטל כסא רגיל וישב על ידו. כך קרה כל פעם כשרבנו מקראלי זי"ע בא לבקר אצל רבנו ז"ל בסטמר. והיה לפלא בעיני הרואים. ועוד ראוי וכדאי לרשום כי אחר כל ביקור כזה כאשר עזב רבנו מקראלי את החדר, רבנו הקדוש בעל „קרן לדוד" ז"ל השתדל לטעום מן השיירים על השלחן. ועשה את זה בפני מאות תלמידיו שעמדו והסתכלו במעשי רבם זי"ע.

כאשר בא רבנו הקדוש מסטמר זי"ע לאמריקה היו לו התחלות קשות וראשיתו היתה מצער. מספרים כאשר התארח בימים הראשונים לבואו אצל בעה"ב אחד ברחוב רודני בוויליאמסבורג באחד הערבים לא היה מנין לתפילת מנחה ומעריב וניסו למשוך אנשים מן הרחוב לצרפם למנין ואז ניגש אחד, איש תם אמריקאני, אל רבנו ז"ל ואמר לו „רבי, איך מיין, איר זאלט אייך נעמען צו אן אנדערע פרנסה, איר זעט דאך אז דאס טויג נישט". קל לנו לתאר את החיוך הטוב והמלא־טעם של רבנו ז"ל לשמע הדברים. וכיום כאשר כולנו שרוים בתדהמה, על הזעזוע שזיעזע ה' את בית ישראל, כאשר שוב ושוב עינינו מתמלאות דמעות על השבר הגדול, מחובתנו לעמוד דומם לרגע ולהפנות את הזרקורים לעבר ההישגים העל־האנושיים שהושגו, על גבולי הקדושה שנתרחבו בממדים לא ישוערו אנוש, וכל זה הודות לנוכחות איש האלוקים בתוכנו.

והאמת ניתן להיאמר, כאשר אך נגעתי במעט בשני הקדושים, רבני סטמר זי"ע, האחד שזכיתי לחיות בביתו והשני שזכיתי להסתופף בצלו, מן הנמנע היה לא להרחיב את הדיבור אם רק בקצה המזלג. זכותם הגדול תגן עלינו ועל כלל ישראל.

ואחרי ההתפרצות החוצה וטיול קצר להתחמם לאור צדיקים וישרים שבטח גרם לנו רגשי סיפוק, נשתדל לחזור על האכסניה שלנו ולטפל בפרטי חיי כ"ק רבנו מרן מו"ח זצ"ל שכל כך הרבה מרץ, כשרון וכח הקדיש לתורה ולתעודה בישראל. כ"ק רבנו ז"ל

היה רגיל לומר בשם אדמו"ר הגה"ק מרן אהרן מבעלזא זי"ע כי מנהיג ישראל כאשר דורש ברבים צריך שיתרגל בריסון עצמי, לדבר אל העם בסגנון רך ולהוכיח במקל נועם. רבנו מבעלזא זי"ע אמר על הפסוק ויקהל משה איתא במדרש אמר הקב"ה למשה עשה קהילות קהילות וכאן השורש למנהג ישראל להתארגן בקהילות עם רבנים ודרשנים וכו'. ורש"י ז"ל מציין על ויקהל, למחרת יום הכפורים. והמשיך מרן זי"ע מבעלזא כי כאשר מישהו עומד לדרוש ולהוכיח את העם, צריך שידמה בנפשו כי היום הוא למחרת יום הכפורים, רק יום אחד אחר היום הקדוש והנורא, וכי מי בישראל לא היה לו הרהור תשובה ביום הכפורים? בתחושה זו צריך מנהיג בישראל לעמוד לפני העם להגיד את דברו. מהנחוץ שיראה בצבור שומעיו המון בעלי תשובה ובמקום שבעלי תשובה עומדים הלא אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד. כך היה דרכו בקודש של כ"ק מו"ח רבנו ז"ל. הוא היה מומחה ונואם בעל נסיון וידע לצרף ולאחד תכסיסי הביטוי. דבריו היו רכים אבל היה צועק חמס על העמקת ההפקרות במחננו, על העדר קורטוב ריסון עצמי, ובעיקר ביחס הזלזול איש ברעהו. הוא הצליח להקנות לרואיו ולשומעיו הרגשה שכדאי להקשיב לו וראוי להרהר בדבריו. הוא השתדל לזקוף קומת מכיריו וידידיו, לחזק אמונה מתערערת ולנטוע געגועים לתורה ולירא‌ה. הוא העביר את שומעיו מיאוש ומבדיחות „כיבוי האור האחרון" לתחושת חיזוק והתרוממות הרוח. זה היה מטרתו בחיים. ולפעמים קרובות עשה זאת בדברי כבושין, בבחינת פירושו של מרן רבנו הקדוש בעל „קרן לדוד" זי"ע מלשון „כבוש כמבושל", שהיו דבריו כבושין בדמעות. בפרט כאשר נגע בהנושא הבלתי נמנע אצלו, חורבן השואה. טלטלה עזה וטראגי זו, היה רגיל לומר, אי־אפשר שלא תעורר אותנו מתרדמתנו. תבע פעולה ממשית להתגברות על ההתרוקנות הרוחנית ועל ההתדרדרות המוסרית בחיינו. הזהיר נמרצות מפני חזרה על השגיאה ח"ו כאשר נפתענו רק בשעה שהגשר כבר התחיל לכרוע תחתנו. בדברים שהשמיע הוא לא רצה להעכיר את השמחה, הוא פעל בכפפות משי ממש, אבל לא סבל את השאננות שלא יכופר למראה המצב הבלתי־נסבל של הפקרות ועם־הארצות. ושומעיו הוקסמו והלכו שבי אחרי אישיותו.

כאמור, נושא השואה עמד במרכז התעניינותו של רבנו ז"ל. ההתמודדות עם מורשת רצח העם היהודי העסיקה אותו בלי הפסק. הוא היה האיש המבכה באופן תמידי את אובדן קיבוצי

אחינו בני ישראל שסמלו ושמשו דוגמא לערכים הקדושים והטהורים שלנו, ובכחות על־אנושיים התאמץ להנציח את הכי יקר לנו. ולמרות שידוע כי בכל פעם שהופיע ברבים, או באיזה מסיבה או התאספות שהוא, הוא תמיד נתן ביטוי להרהוריו הכואבים, בכל זאת יש להבליט הזדמנויות אחדים ויוצאים מן הכלל כאשר הייתי עד־ראיה לפריצת הר־גערש כשרבנו ז״ל פשט וירד מהפסים הרגילים וצעק מרה על העול שנעשה לעמנו. כך היה ב„ש״ס חברה״ בבודפשט הבירה מיד אחרי השחרור, ובבית הכנסת רש״י בפאריס בחג השבועות בדרכנו לארצות הברית, ולפי דוגמא זו זכורני איך שהספיד מרה בשנת תש״ח את הסתלקות כ״ק מרן מהרי״צ דושינסקי זצ״ל רבה של ירושלים (יום פטירתו ערב סוכות). ההספד נערך בערב אחד באולם אחד הישיבות באיסט־סייד שבניורק. מרן הרב דושינסקי זי״ע קידם את מרן ז״ל בכסא הרבנות בחוסט וסיפרו כי כאשר נפרד מקהילת חוסט לעלות לירושלים עיה״ק אמר בדרשתו כי מרן הגה״ק בעל „ערוגת הבשם״ זי״ע בא אליו בחלומו וביקשו להשתדל שכסא הרבנות של חוסט יוחזר ליוצא חלציו. ומרן מו״ח ז״ל הרבה לספר על החמימות והידידות שהפגין „דער ירושלים רב״ כלפי המשפחה. ביחוד הראה רעות אמתית כאשר בא לאונגוואר לקיים מצות ניחום אבלים במות אבי מרן ז״ל כ״ק רבנו בעל „אבני שהם״ זצ״ל. כאן באולם הישיבה באיסטסייד כאשר נתאספו לספוד למי שהיה פעם רבה של חוסט, ניתן למרן מו״ח הרב ז״ל ההזדמנות המתאימה להרחיב את הדיבור אודות ק״ק חוסט שהיתה ואיננה. כאשר התחיל לנאום נתמלא האולם מפה לפה וקיבוץ שומעיו, ברובם שרידי השריפה אשר שרף ה׳ את בית ישראל, בכו בכי מר כאשר האזינו לדברי התובע הגדול לא להשאיר את דבר האסון מעורפל רק להגיד בקול את הסיבה האמתית שמקורה בעשו שונא ליעקב ההיסטורית. הסביר כי הרג השואה היה תוצאה ישרה ממסע החינוך הארסי והרשעי ותעמולת השנאה לעם עולם במשך מאות שנות גלותנו. מזעזע היה הרגע לראות את מרן רבנו ז״ל עומד מעוטף בטליתו על יד ארון הקודש וצועק במרירות „שעמען זאל זיך די אזויגערופענע ציוויליזירטע וועלט!״. היה זה מחזה מרשים, בל יימחה לנצח. וכך היה בספדו מרה את פטירתו ללא־עת של הרה״צ ר׳ עמרם צבי גרינוואלד זצ״ל (כ״א סיון תשי״א) נכד מרן הגה״ק בעל „ערוגת הבשם״ זי״ע. דברי ההספד אמר בפני הנפטר בבית המדרש „ערוגת הבשם״ בוויליאמסבורג וצעק ביללה כי

הנפטר קרבן החורבן הנורא והוא שייך לחשבון הגדול, חשבון המיליונים שנשמדו.

והיו עוד כמה מקרים כאלה כאשר כ"ק רבנו מו"ח ז"ל ממש יצא מכליו בזעקו חמס על העול שעשו לנו. ברצוני לרשום מאורע רגיל שנתהפך ללא־רגיל בגלל הופעתו התקיפה של מרן ז"ל בדברים כדרבונות והדברים באו באורח לא־צפוי. היה זה כמדומה בשנת תשי"ח או תשי"ט כאשר נתאספו בוויליאמסבורג אצל מרן הגה"ק האדמו"ר מדעעש רבנו יוסף פאנעט זי"ע (י' אב תשכ"ב) לסעודת מצוה ביומא דהילולא של אביו מרן הגה"ק בעל „כנסת יחזקאל" זי"ע בכ"ב בכסליו. כאשר הסבו אל השלחן הערוך איש לא ציפה לענין יוצא מן הכלל, ישבו, שוחחו ונאמו בדבר שבחיו ומעשיו הכבירים ודרכיו הקדושים של בעל „כנסת יחזקאל" שהיה חותנו של רבנו כ"ק מו"ח ז"ל בזווג ראשון. (זוגתי מלכה ריזא בת משא נולדה בזווג ראשון). והנה מרן רבנו ז"ל קם לנאום וכמעט מבלי להזכיר את כ"ק חותנו בעל היומא דהילולא נגש מיד בהתרגשות יתירה אל הפרט שכאב לו ביחוד מנקודת שושלת בית־המלוכה של האדמורי"ם מדעעש. וזה היה רבה האחרון של קהילת דעעש, גיסו מרן הגה"ק ר' יעקב אלימלך זי"ע הי"ד שהיה לו בני משפחה ענפה, בת וחמש בנים, וכולם העלו על המוקד בלי השאיר שריד ופליט. רבנו מו"ח ז"ל לא יכול להתנחם ולא יכול להשלים עם אסון נורא זה ובאותו מעמד, הספידו בדמעות שליש, ומסיבת סעודת מצוה זו נהפכה מיד לצבור מיילל ומקונן על אבדן אותו צדיק תמים עם כל משפחתו. רבנו ז"ל הרגיש אבדה אישית באסון זה ובתכיפות הזכיר כאבו זה הגדול ללא מרפא. גם בספרו „חסד יהושע" שאלות ותשובות חלק ראשון הוא מזכירו בהרגשה והוקרה וזה לשון קדשו „ואמרר בבכי את גיסי ידינ"פ כ"ק הרהגה"צ המפורסם מ' יעקב אלימלך פאנעט זצללה"ה ממלא מקום כ"ק מו"ח זי"ע אבדק"ק דעעש יצ"ו. לבי עלי דוי בזכרי איך הוא על בניו ונכדיו כצאן לטבח הובלו והועלו על מוקדות אש על קידוש שמו הגדול ית' מבלי להשאיר זכר כלל וכלל. יהי זכרו ברוך וינקום ה' דמו ודם צאצאיו אמן".

ש"ב האדמו"ר מדעעש הרה"צ ר' צבי מאיר פאנט שליט"א מצא באמתחתו מכתב יקר־מציאות שכתב כ"ק רבנו מו"ח ז"ל בד' תרומה שנת תרפ"ג, בהיותו חתן, להמיו"ל גיסו „בקש"ת רב יעקב אלימלך פאנעט שליט"א האבדק"ק מ'איוואר". מחמת גודל

החשיבות של מכתב יקר ורב־ערך זה ובידענו קשרי הידידות שהיה בין שני קדושים אלה כל ימות חייהם עד שבא הפורענות הנאצית וכ״ק רבנו מו״ח ז״ל נשא בלבו פצע עמוק בגללו עם כאב אישי ואינטימי. אנו מפרסמים בזה את טופס המכתב. אנו גם מדפיסים לראשונה תשובה קצרה מרבנו ז״ל שלא נדפס עד עתה שמסר לנו האדמו״ר מדעעש שליט״א.

כ״ק רבנו המחבר זי״ע בשנות חייו האחרונים הוא תקף בחריפות כל סימן הפקרות בשטח הדת, הוא תקף ללא סייג תכנית גיוס נשים וקללת נתוח מתים בא״י ומחה נמרצות נגד כל גילויים אנטי־דתיים ומעשה הפקרות בחיינו כאן באמריקה. אבל בדרך כלל היה לו השקפה חיובית לא״י והדגיש כי יש לו ההרגשה כי ארעא קדישא הולך ונעשה מרכז לתורה ויראה. הוא קיים „וראה בטוב ירושלים״. הוא השתדל להדגיש את החיוב ולזעוק חמס על השלילה. רבנו ז״ל היה קנאי בדעותיו אבל מעולם לא חטא בהמעטת דמות הזולת. קצה נפשו בשנאת חנם, תקף במרירות שנאת אחים. כאחד שנכווה באש המחלוקת הקהילתית לפני המלחמה, ובפרט אחר האסון המחריד שנחת עלינו עם השואה, נעשה רגיש מאד לכל צל של ריב ומדון במחננו. נמאסו עליו שנאת אחים והיה רודף שלום וחסד. קרא בעוז לאהבת ישראל, לאחדות ישראל ולצעדים חיוביים בחיי יום־יום. כאשר ראה איזה כרוז עם סיום חריף „ושומר נפשו ירחק מהם״ אמר „כשלעצמי, אינני בטוח מי בדיוק צריך להתרחק ממי״.

ובהזדמנות אחרת ניסה צעיר אחד להצריק לפניו הטלת אימה ומעשי אלימות בכלל והראה „בקיאות״ כאשר ציטט מאמר מספר „שערי תשובה״ „מי שאינו מחזיק במחלוקת על המתייצבים על דרך לא טוב, הריהו נענש מפשעיהם לכל חטאותם״. רבנו ז״ל נפתע ונרגש לשמע הציטטה. הוא השיב בדברי נחת „כל הכבוד לבעל שערי תשובה, אין ספק כי התכוון לשם שמים, אבל לצטט דבריו בנסיון להכשיר את התועבה, מחלוקת לשם מחלוקת, שבעו״ה נעשה תופעה רגילה וחזון נפרץ במחננו, זה מעשה אשר לא ייעשה, ואני עומד מוכן ומזומן לברר האסור, ההיזק והסכנה במחלוקת ושנאת אחים באלפי ראיות מבבלי וירושלמי ופוסקים ראשונים ואחרונים. ושומר נפשו ירחק מהם״.

כשחזר מביקורו האחרון בא״י, היה כבר חתנו של האדמו״ר הגה״ק מהרח״ם זצ״ל מוויזניץ, יום אחד הלך עם קיבוץ יהודים

להתפלל אל הכתל המערבי. קרע קריעה בבגדו כהלכה ושהה ארוכות על יד הכתל. כמה צעירים בחבורה צילמו אותו בעמדו מתפלל ע״י הכתל. בחזרו הראה לי את הצילומים, אחר זה ראיתי איך שהוא משים אותם בשלחן הכתיבה שלו. כששאלתיו למה הוא מסתיר ומגניז את הצילומים, השיב בחיוך טיפוסי „מפני עין הרע...״. תמיד השתדל לבטל ולטשטש ענינים עם חיוך עקצני ברשת פניו. היה רגשני ודברים של מה־בכך לפעמים הרגיזו אותו לרגע, אבל תמיד התלוצץ וביטלם עם הערה חיכנית. באחד הימים בא הביתה מאחד הישיבות של הרבנים והוא עייף ויגע. ראיתי גם עצבנות בפניו וכששאלתיו לפשר הדבר נאנח ואמר אלי „איך דארף גומל בענשן״. לא הבנתי פירוש הדברים עד שסיפר לי כי בישיבת הרבנים דנו בענין לפרסם אסור על הטלביזיה. דנו בארוכות בפרטי ההיזק, ההפסד והחבלה שגורם „טריפה־פסול״ זה. כך היה שגור בפי רבנו ז״ל לכנות את הטלביזיה: „טריפה־פסול״. וסיפר כי בשעת הישיבה ישב על יד הרהגה״צ ר׳ משה טייטלבוים שליט״א האדמו״ר מסיגעט ושוחחו ביניהם כידידים מאז להבחל״ח, ורבנו ז״ל אמר לשכנו בלחש ובקול נמוך כי לדעתו מבחינה מעשית ותועלתית היה יותר טוב לפרסם אזהרה חמורה ולהסביר גודל ההיזק, תחת הוצאת איסור שיכול לגרום שיבואו לידי זלזול. הגה״צ מסיגעט שליט״א הסכים לדבריו השכליים ושדלו לקום ולהציע את הצעתו. רבנו ז״ל שמע בקולו ועשה כדבריו, מיד נעשה רעש גדול והשתיקו אותו. ורבנו ז״ל סיים „כמעט שסקלוני״, ואמר את זה בחיוך עצבני.

אני יודע כי לפעמים הנני נוגע בנושאים עדינים, אבל הלא אין מטרתי כאן להביע דעות, אני רק סופר ומונה ורושם מעט מן הרב ששמעתי וראיתי. ואם אני משוכנע כי לפעמים עלי לבלוע דברים, אני עושה זה בחפץ לב מפני דרכי שלום. אבל אך למותר להדגיש, כי אני לא רק שאיני מתבייש עם דעותיו הקדושים והטהורים שהביע כ״ק מו״ח רבנו זצ״ל, אלא אני, עם שאר המוני ישראל, גם מתגאה בהם, וזכותו הגדול תגן עלינו.

רבנו כ״ק מו״ח ז״ל מרוכז היה תמיד, כל כולו, בעולמה של תורה. בעוצם בקיאותו הנפלאה ובעומק הבנתו היה מדריך את שומעי לקחו. יחס מיוחד וחם היה לו לתלמידי חכמים. אהב ההתחברות אתם, אהבה עזה אהבם ובכבוד רב היה מכבדם. ואכן גדולתו במידות כגדולתו בתורה, צדיק וחסיד עם קונו ועם הבריות.

הוא היה מעודד את תלמידיו וידידיו במשבריהם וטירדותיהם, ובישוב דעת מיוחד היה מדריכם בעצה ותושיה. כאשר כאב את כאב השואה היה רגיל לחזור על המלים „זכור אזכרנו עוד...״ היה מדגיש את ה„עוד״... וואס נאך ס׳וואלט געקאנט זיין, לולי האסון הנורא שקרה אותנו, עוד כמה יותר תורה ויראת שמים היה בעולם, עוד כמה תלמוד תורות וישיבות היו בעולם. בדרשת שבת שובה אחד בבורופארק בבית מדרשו סיפר ברמעות איך שהיה מנהג בק״ק חוסט, כמו בהרבה שאר קהילות ישראל, כי לפני הימים הנוראים, בסוף זמן הלימוד, ביקר רב העיר, המרא דאתרא, בכתות התלמוד תורה לבחון את התלמידים. היה זה מאורע חגיגי ויוצא מן הכלל כי לאו בכל יומא איתרחיש כי הרב דמתא בכבודו ובעצמו יופיע בחדרי התלמוד תורה. הילדים השקידו בלימודם בהכנה ליום זה המיוחד. ורבנו ז״ל געה בבכי באמרו „די הונדערטער קינדערליך וואלטן דאך היינט געווען שיינע אידישע בעלי־בתים מיט אידישע שטיבער און היימען אנגעזאפט מיט אסאך תורה און יראת שמים, זכור אזכרנו ׳עוד׳, ינקום ה׳ נקמת דם עבדיו השפוך״.

כאחד מיחידי הסגולה שלא הסיח דעתו מן האסון ולקחה, היה נרגש מאד פעמים תכופות בשנים לפני פטירתו מן העולם כאשר ראה איך, ללא קורטוב של בושה וללא מאמץ של חיפוי והסוואה, משתדלים לערפל את הטראגדיה. קרא להעמיד דברים על דיוקם ולסכל את נסיונות הטשטוש וההשכחה מכל צד שהוא. שום דבר, טען רבנו ז״ל, לא יכול לגרוע מאומה מייחודה של השואה היהודית באירופה. מגמתו בחיים בקשר עם השואה היה להראות את „צביעות האומות״ וביקש למנוע ספקות, פירושים וטשטושים. נתגאה לשמור על חירותנו האישית־הפנימית בעולם של עבדות, התעללות והשפלה, היה רגיל לומר. היה מאד מעוניין להשריש אמון, בטחון ואמץ בלבות ישראל אחרי הקזת הדם הנוראה.

בחג השבועות היה רגיל להדגיש את לקח החסד שבמגילת רות וביסס רעיונו על מאמר המדרש „מגילה זו אין בה לא טומאה ולא טהרה, לא איסור ולא היתר, ולמה נכתבה? ללמדך כמה שכר טוב לגומלי חסדים״ (רות רבה ב׳). רבנו המשיך כי חסד הוא קוטב כל התורה כולה, והוא־הוא גם הקוטב של מגילת רות. וזהו מאמרם של חכמנו (במדרש לקח טוב): „למה קורין מגילת רות

בחג השבועות? שמגילה זו כולה חסד והתורה כולה חסד שנאמר ותורת חסד על לשונה וניתנה בחג השבועות".

לעשות נחת־רוח לנשמתו ברוח זו, יסדו בא"י, מיד אחר פטירתו, קרן גמ"ח „חסד יהושע" בהשתדלות תלמידים וידידים ובהתאמצות יוצאת מן הכלל של הרבנית הצדקת מרת מרים לאויט"א והגמ"ח פועל תחת השגחתה. הגמ"ח יקר מאד בשבילה והיא תמיד טרודה בחיפוש דרכים לחזק ולבסס. הפעולות המצוינות של הגמ"ח בהושטת עזרה וסמך לנצרכים, בטח שמבליטים את עיקרי הקוים שהיו מקובלים לכ"ק רבנו ז"ל וקיום המוסד גורם בטח נחת־רוח לנשמתו בגן־עדן. אך לשם פיתוח וחיזוק הפעולות הנשגבות זקוקים לעזרת אחנו בני ישראל הנדיבים בעם, להקל מעל שכמי המנהלים המעמסה הכספית הקשה המונעת מהם להרחיב את שטח פעולתם. לזה החלטנו להקדיש ההכנסות מהוצאה זו לטובת גמ"ח „חסד יהושע" וזה בטח תשפיע בעזרת השם רפואה שלמה לבת קדושים זוגתי „מלכה ריזא בת משא" בת מרן הגה"ק בעל המחבר זי"ע. ובטוחים אנו כי אוהדים וידידים, תלמידים וחסידים, יושיטו יד ויטו שכם ביתר שאר לביסוס הארגון ולקחת חלק במצוה רבה זו.

ובזכות המצוה נזכה לישועות ולרפואות ונזכה לעלות פדויים לציון ברנה ולראות בבנין ציון וירושלים, אמן.

ר"ח סיון (יומא דהילולא) תש"ם

דוב בן שרה רפפורט

חתן רבנו הגה"ק מרן יהושע גרינוואלד זצללה"ה
אב"ד ור"מ דק"ק חוסט

* * *

ואזכור בברכה

את כבוד אהובי גיסי הרה״ג המפורסם בנש״ק מו״ה פנחס דוד הלוי הורוויץ שליט״א הממלא מקום כ״ק מו״ח רבנו זי״ע כרב בקהילת „קהל יראים דחוסט״ בבורופארק (כ״ק רבנו מו״ח זצ״ל יסד קהילה זו בבואו לאמריקה ושקע בה הרבה כחות לעשותה לשם ולתפארת) עם הרבנית הצדקת, אחות זוגתי, מרת שרה בילא תחי׳ עם הילדים היקרים והנחמדים, משה שמעון, ישראל אהרן, הענטשע גיטל, יהושע, יחיאל מיכל ואסתר מלכה שי׳, זכות רבנו המחבר תגן עליהם.

ויבורך גם הרבני הנגיד המפורסם מו״ה יודא ארי׳ יורוביץ הי״ו, ראש קהילת קהל יראים, שבמשך שנים רבות עמד לימין כ״ק רבנו זצ״ל במסירות וידידות נאמנה ועד היום הוא ממשיך לפעול לטובת הקהילה.

מזכרת לבני משפחה
שנפטרו מעת הסתלקות מרן רבנו המחבר זצ"ל

זה עתה ביום כ"ז ניסן תש"ם נפלה עטרת ראשנו, בפטירת כ"ק אדמו"ר הגה"ק, הזקן שבחבורה וראש משפחתנו מרן רבנו **לוי יצחק גרינוואלד** זצללה"ה, הרב מצעלים ואב"ד ור"מ דקהל וישיבת „ערוגת הבשם" בברוקלין יצ"ו. היה דודו וגיסו של רבנו המחבר ז"ל. משיח ה' היה בתוכנו. זכינו עשרות בשנים לאור תורתו וצדקתו של בן הצעיר של רבנו הקדוש בעל „ערוגת הבשם" זי"ע שהיה אתנו בחיים, היחידי מבין אחיו הגאונים והצדיקים זי"ע. זכינו להסתופף בצלו, צל היראה והקדושה. אם אנו מעיינים בצוואותיו אנו מרגישים כי מלאך אלקים התהלך בינינו, ואנחנו לא ידענו. יהי רצון שזכותו הגדול תגן על כולנו, על בני המשפחה, בני הקהילה ובני הישיבה ועל כלל ישראל.

* * *

אנו ממררים בבכי את אבדן רבנו הגה"ק, דודנו היקר, רבן ומאורן של ישראל מרן **יוסף משה מייזלס** זצוק"ל אבדק"ק אייוואר יצ"ו. נפטר ביום י' סיון שנת תשל"ו. בן הגה"צ מ' דוד דוב זצ"ל הי"ד אב"ד באיהעל. היה גיסו של רבנו המחבר ז"ל. האהבה והידידות האדוקה ששררה בין שני אלה המאורות הגדולים היתה לאגדה. כ"ק דודנו רבנו הגה"ק זי"ע היה כאבוקת אור שהאיר את מחשכי גלותנו. מחלת זוגתי ראזי ת' העציב אותו מאד ובדאגה נראית שאל תמיד לשלומה. כשנתיים לפני פטירתו אבדנו את דודתנו האהובה, זוגתו הרבנית הצדקת טובת הלב מרת **פייגא ראכל** ע"ה בת מרן הגה"ק רבנו **יחזקאל פאנעט** זצללה"ה אבדק"ק דעעש. היא נפטרה שבע־יסורים ביום ו' שבט תשל"ד. הרבה דמעות זלגו עיניה על מחלת זוגתי ת'. היא היתה „ילד שעשועים" בשבילה והיתה מפנקת אותה כילדה היחידה, בת אחותה, שנשארה בחיים. אהבה עזה שררה ביניהן להבחל"ח. היא ביקרה תכופות את זוגתי ת' עד שנחלשה ולא יכלה לבוא שוב. כאשר נפגשנו לפעמים דיברה בדמעות כנים וגלויים אודות ראזי ת'. היא לא יכלה להסיח דעתה מהאסון. ופ"א, כאשר כבר היתה מרבה לחלות, אמרה אלי בדמעות שליש „בערל, איך בין שוואך און קראנק. אבער זאלסט וויסן אז ראזי מאכט מיר די זאך". בשבועות

האחרונים לחייה כאשר שכבה חולי בבית חתנה מרן הגה״צ משאמקוט שליט״א יעצו אותי לא להיכנס אליה לבקרה כי פגישה בינינו מביאה לידי התרגשות ומזיק לבריאותה. ולא אשכח איך כיומיים לפני פטירתה בהיותי בבית הרב משאמקוט שליט״א באחד החדרים, פתאום הכניסו אותה לחדר והיא בכסא־גלגלים והבחינה בי, מיד פרצה בבכי וצעקה אלי „וואס מאכט ראזי? געדענקט זי מיך נאך, רעדט זי נאך פון מיר?״ אלה היו דבריה האחרונים אלי. הלואי וימליצו טוב בעדנו.

* * *

ועלינו להזכיר את כבוד דודנו הרה״צ בנש״ק מ׳ **משה פאנעט** זצ״ל בן מרן הגה״ק מהר״י מדעעש זצ״ל ששבק חיים לכל חי באופן כה פתאומי ביום ה׳ מנחם אב תש״ל כאשר אך השתתף בסעודת סיום ליומא דהילולא הראשון של גיסו רבנו המחבר ז״ל. הוא היה בין אלה מבני המשפחה שלא יכלו לעכל את העובדה כי כ״ק רבנו מו״ח ז״ל כבר איננו אתנו. הוא עוד נאם באותו מסיבת מצוה לכבוד היומא דהילולא ודיבר בהתרגשות בשבח גיסו רבנו ז״ל ורגעים אחדים אחר זה יצאה נשמתו לפתע בדרכו הביתה. יהיה למליץ יושר להאלמנה הצדקת ובנו יחידו ובני משפחתו שי׳.

בעזה״י

ה ק ד מ ה

יתברך הבורא ויתעלה הודו השם נפשנו בחיים ולא נתן למוט רגלינו בימי עניינו ומרודנו בחשכות ומרירות גלותנו כאשר עלה הכורת עלינו להכרית עולל מבחוץ ובחורים מרחובות, ודוד המלך ע״ה הודה ואמר כי חלצת נפשי ממות את עיני מן דמעה את רגלי מדחי, ופירש המצודות כי מעולם הוצאת נפשי מן המות ומנעת את עיני מן דמעה ואת רגלי חשכת שלא יהי׳ דחוים ממקום למקום להיות נעים ונדים עכ״ל. ואפרוש כפי אל ה׳ במה אקדם אכף לאלקי מרום כי חלצת נפשי ממות וניצלתי מכף הכליון ויצאתי חיים מבין הלהבות אשר שרף את בית ישראל ואנכי עפר ואפר ראוי הייתי להיות אפר כמותם, נפלאים מעשי ה׳ לא ידעתי ספורות. אמנם סיפא דקרא „את עיני מן דמעה את רגלי מדחי״ לא נתקיים בי בעוה״ר כי מלאה עיני דמעה על אבדן מולדתי בני ביתי ומשפחתי היקרים, ודמוע תדמע עיני על חורבן קהלתנו ק״ק חוסט עיר ואם בישראל יראים וחרדים על דבר ה׳ אשר היו טרף לשיני האויב האכזר ומי יתן ראשי מים ואבכה יומם ולילה על בית ישראל ועל עם ה׳ כי נפלו לחרב. ומאז עזבתי את ביתי הלכתי מדחי אל דחי גולה אחר גולה ולא באתי אל הנחלה והמנוחה עד עתה.

והנה חנני השי״ת בהרבה חידושי תורה, פלפולים ודברים מועילים להלכה מכוונים, וכאשר גרשו אותנו הזדים הרשעים מביתנו נשאר מאחורינו הכל הפקר ומאז שוב לא עלה בידי לחזור שמה, ורק מאת ה׳ נסבה זאת שהרבני המופלג מו״ה שלו׳ נ״י בן הרה״ח מו״ה מנחם הי״ד שו״ב דקהלתנו חזר לשם והביא לי עלים לתרופה מעט מן המעט אשר מצא בחצר כתבים מפוזרים ומפורדים קרועים ומלוכלכים. והרגשתי חוב בנפשי להדפיסם ולעשות בהם זכרון נצח לנשמות היקרות ב״ב ומשפחתי ובני קהילתנו שנחנקו ונשרפו על קדושת השם. וגם האנשים שפלפלתי עמהם ונזכרו בהתשובות רובם ככולם הם מאלה שנהרגו באכזריות, ויהי׳ זה זכר לתלמידים מקשיבים ולידידים ומכירים הי״ד.

צרפתי לזה איזה תשובות שנכתבו אחרי שובי ממחנה השבויים הכוללים דברים השייכים לחורבן הנורא אשר ראו עינינו. נוסף לזה כתבתי קונט׳ „עין דמעה״, כי כלו בדמעות עיני על שבר בת עמי, ולספר גבורות ד׳ ועזוז נוראותיו. מתחיל בגנות בעבדים היינו ומסיים בשבח והודאה על גאולתנו ופדות נפשנו.

וקראתי שם הספר „חסד יהושע״ כי הכל חסד חנם אשר חנן אלקים את עבדו המיחל לחסדו עד עולם ללמוד וללמד לשמור ולעשות ולראות בנחת בנים וב״ב ובנחמת ציון וירושלים במהרה דידן כיה״ר.

יהושע גרינוואלד

בלאאמו״ר הגה״צ מו״ה אברהם יוסף זצ״ל
מלפנים אבדק״ק חוסט והגליל יצ״ו.

ר״ח אלול ה׳תש״ח, ברוקלין יצ״ו.

יזכור ה'

את נשמת זוגתי הרבנית הצדקת מרת משא ע"ה בת כ"ק מו"ח עט"ר הגה"ק מו"ה יחזקאל פאנעט זי"ע אבדק"ק דעעש בעהמ"ח ס' „כנסת יחזקאל" עה"ת, ואת נשמת בתנו היקרה והחביבה זיסל ע"ה בת שמונה שנים אשר שניהם יחדיו נחנקו ונשרפו באכזריות במחנה ההשמדה אוישוויץ.— אנא ה' המצא מנוחה נכונה לנשמות זכות וטהורות, בגן עדן תהא מנוחתם בתוך שאר נשמות צדיקים וצדקניות ונקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך.

גם אזכיר במזכרת את נשמות:

אחותי הר' הצ' מרת אסתר ע"ה, אשת הרב הגה"צ גבריאל געשטענער ז"ל רב בק"ק סאמבאטהעלי ובנה הרב החרב ירא ושלם מו"ה משה חיים הלוי יונגריז ע"ה ובתה מרת זיסל עם בעלה מו"ה מרדכי קרויס ע"ה ובניה הבחורים המופלגים יצחק צבי ומאיר הלוי ע"ה.

אחותי הצ' השולמית מרת חנה ע"ה עם בעלה הרה"ג מו"ה צבי הכהן ע"ה ובנותיהם נעכא בת י"ג, מלכה בת י', זיסל בת ח', ראצל בת ה', פערל רבקה בת ג', ובנם משה בן ז' שנים.

אחי הרב הגדול בתורה, בקי נפלא בש"ס ופוסקים המושלם מו"ה משה ז"ל עם זוג' לאה בת ר' חיים ראזענבלאט ע"ה.

האשה הצ' ח' ע"ה בת הרה"ח מו"ה ישראל ווייס ע"ה, אשת אחי הרב מו"ה עמרם שליט"א ובניהם הב' יצחק בן י"ח, אברהם יוסף בן י"ד, מרדכי בן י"א שנים.

הרבנית הצ' איזשע ע"ה בת הגה"צ מו"ה משה טייטלבוים זצ"ל אשת אחי הרה"ג המפורסם מו"ה מאיר שליט"א אבד"ק טעטש, ובניהם משה בן ט"ו ואברהם יוסף בן י"ד, וילדיהם יצחק, שמואל דוד, יקותיאל יודא, ישכר דוב ובנותיהם דבורה ושרה בילא ע"ה.

כל הנזכרים לעיל נהרגו ונשרפו באכזריות ע"י הרשעים הצוררים האשכנזים במחנה ההשמדה אוישוויץ

גם אעלה לזכרון בספר אם הבנים אמי מורתי הרבנית הצדקת מרת שרה בילא ע"ה בת הרה"ח מו"ה יצחק באקענראטה ע"ה אשר מתה עלי בפתע פתאום ביום ו' עש"ק י"ד אייר תש"ב בק"ק אונגוואר. זכור ה' לה לטובה על שהשתדלה בכל כחה ואנה לעמוד על משמר בריאותו של כ"ק אאמו"ר הגה"צ זצללה"ה שיוכל לעבוד עבודת הקודש. ואחר הסתלקותו ז"ל כאשר נשארנו יתומים בלי אב עשתה במסירת נפשה למען בנ' ובנותי' לחזקם ולאמצם, תנצב"ה.

ואמרר בבכי את גיסי ידינ"פ כ"ק הרב הגאון הצדיק המפורסם מו"ה יעקב אלימלך פאנעט זצללה"ה ממלא מקו' כ"ק מו"ח זי"ע אבדק"ק דעעש יצ"ו, לבי עלי דוי בזכרי איך הוא על בניו ונכדיו כצאן לטבח הובלו והועלו על מוקדות אש על קידוש שמו הגדול ית' מבלי להשאיר זכר כלל וכלל.

יהי זכרו ברוך וינקום ה' דמו ודם צאצאיו אמן.

קונטרס
עין דמעה

עיני עיני יורדה מים על שבר בת עמי קהלתנו הקדושה חוסט, עיר ואם בישראל, מלאה זרע ברוכי ה' תלמידי חכמים יראים וחרדים, חסידים ואנשי מעשה אשר יותר ממאה שנה לא פסקה ישיבה מעל שלחנם, ומשם יצא הוראה לישראל ע"י אבותי הקדושים וגדולי עולם ששמשו שם ברבנות. קול התו"ה הי' נשמע ברחובותי' יומם ולילה והיתה חומה בצורה למנהגי ישראל סבא. ועשרה השנים שזכיתי לכהן פאר בק"ק הנ"ל השתדלתי והתאמצתי לילך בדרכי אבות ולקיים המנהגים הטובים ועד יום חורבן עירנו למדתי ב"ה תורה ברבים עם בני הישיבה. אוי ואבוי לי שמבצר תורה זו נחרבה בימיי, ולמראה עיני שלט בה יד מרצחים. ינקום ה' נקמת עמו לעינינו.

אמרתי אספרה לדור אחרון את אשר עבר עלינו בימים ההם, ימים אין בהם חפץ, למען ידעו הדורות הבאים בנים אשר יולדו רשעת הגוים נגדנו וילמדו לקח מהאסון הנורא אשר קרנו בעוה"ר. איך נהרסו ונחרבו קיבוצי ישראל הגדולים והאדירים בפולאני' והונגארי' ושאר מדינות אירופה, קהלות קדושות ומבצרי תורה שניבנו ונשתרשו במשך שנות גלותנו הארוכים ביגיעה ועמל אין סופית ובעקשנות דקדושה של אלפי משפחות יראים וחרדים על דברו. ותנו כבוד לה' טרם יבואו ימי הרעה.

ואם אמנם לא ראיתי רק מה שנעשה בעירנו קהלה קדושה הוסט (קרפטו רוסי') ומהנעשה סביב לי במחנות ההשמדה ר"ל אבל הלא ידענו כי הכל נעשה באופן אחיד ועפ"י שיטה אכזרית נתונה מראש. וכך נהרגו נשרפו ונשמדו ששה מיליון נפשות קדושות וטהורות מבחר האומה, שמנה וסלתה, מנער עד זקן טף ונשים ושללם לבוז, ובכל מקום ומקום עיר ועיר מדינה ומדינה שדרכו כף רגלי הרשעים הצוררים הנאצים ימ"ש נעשה החורבן וההשמדה באופן זה.

בשלהי שנת תרצ"ט פרצה המלחמה העולמית השני' וחילי גרמאני' הפילו את עצמם בכח גדול וביד חזקה על מדינת פולאני' השאננה ומיד לביאתם שמה עשו שמות בארץ, הרגו בזדון חסידי עליון והחריבו קיבוצי ישראל. ואנחנו אז בחבל ארץ קרפאטו־רוסי' שנשתייכה לטשעכו־סלובקי' שהתחילה להתפורר תחת צעדיו הכבדים של הדורס הנאצי ימ"ש. עברנו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר ועיר חוסט ומחוזי' נמסרה עפ"י פקודת האשכנזים־הנאצים להאוקריינים דשם ונתחדשה על ידם מדינת „אוקריינא הקטנה". הרבה פחדים ובהלות עברו עלינו במשך ימי ממשלתם הקצרים כי הלא ידועים הם לשונאי ישראל מובהקים מאז ומקדם. החוקים הנגד־יהודיים והגזירות השונות נתחדשו מיום ליום הן בשטח הדת והן

בעניני הפרנסה. אך נטרפה עליהם השעה ואחר זמן קצר בא חיל הונגארי׳ והעריך מלחמה נגדם והקרב הי׳ נטוש בין כותלי עירנו חוסט שהאוקריינים שמוה לבירת ממלכתם, ואנחנו ישבנו במחבואים מפחד המלחמה. שלושה ימים לחמו זה את זה עד אשר נצחו חילי הונגארי׳ והרגו באוקריינים עם רב, ואז קרינו הלל למפרע כי נודע אחר כך שהאוקריינים רצו לנקום בישראל ומצאו שהכינו רשימה שחורה את מי להרוג, ונהפוך הוא.

במדינת הונגארי׳ כבר שררה אז שנאה גדולה ועמוקה לישראל. ידועים לכל היו „חוקי היהודים" שחקקו למען להצר לישראל על כל צעד ושעל, וכאשר נספחנו אל מדינת הונגארי׳ התחילו מיד להנהיג את החוקים הנגד־יהודיים גם במחוזנו, ובעירנו חוסט שרוב החנויות השתייכו ליהודים נסגרו חנויותיהם לפתע פתאום ביום אחד וגם הוחרמו סחורותיהם וקשה למסור במלים העצבות והמרירות שהקיפה אותו יום בתי ישראל שינקו פרנסתם המצומצמה מחנויותיהם אלה. מקורות הפרנסה שלהם נסתמו והם הופקרו לגווע ברעב ח״ו.

וצרה גדולה מזו הי׳ שלקחו בני ישראל למחנות העבודה הצבאית שיסדו במיוחד בשביל היהודים ומאות ואלפים נשלחו כך לשדה הקרב נגד רוסי׳ ושם היו מופקרים

לשרירות לבם הטמא של קצינים הונגאריים שפלים, הם שמו את היהודים בשורות הראשונות ופקדו עליהם תמיד לעשות הדברים הכי מסוכנים. ופרק עצוב מיוחד הוא שלשלת היסורים הנוראים שעבר על צעירי ישראל לאלפים שנמצאו במחנות העבודה בשדה המלחמה ושהרבה מהם נהרגו על קידוש השם ואבד זכרם הי"ד. וכבר בשנה הראשונה של ימי המלחמה הי' המדינה מלאה יתומים ואלמנות חיות ר"ל.

ובתוך המדינה בכל עיר ועיר נפלו על היהודים ועשו חורבנות, ופעם התנפלו עלינו חיילים בש"ק בשעת סעודה שלישית ופצעו הרבה מאתנו, בו בלילה נכנסו לביהכנ"ס הגדולה והחריבו אותה בפנים, ביזו את ארון הקודש ואת הספרים. ובדרך כלל לא עבר יום בלי גזירה ופיזור נפש. וככה עברו ימים ושנים וכמעט שהורגלנו במעשי הפראות והרשעות שלהם.

ואלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי, בשנת ת"ש לקחו באכזריות כשלושים אלפים נפשות מישראל רובם ממחוזינו והובילם למדינת פולאני' הכבושה תחת חיל האשכנזים הצוררים ואורבים על דם ישראל. לקחום באמתלא שלמשפחות אלה אין אזרחות הונגארית ,אבל גם זה הי' שקר. והזשאנדארמים ההונגאריים עשו מלאכתם באכזריות

גדולה, ומה נורא הי' המחזה לראות איך הם מובילים מכפר לכפר יום ולילה מחנות־מחנות יהודים, קרועים ושסואים, אנשים נשים וטף, כשהם מכים אותם ברובים שלהם.

ואזכיר דבר אחד אשר ראו עיני וממנו יכולים לשפוט על השאר ועל מדת אכזריותם. בעת הגירוש הזה הביאו לעירנו מאחד הכפרים הסמוכים אשה עם חמשת ילדי' הקטנים, אביהם לא הי' אתם כי נשלח מכבר ע"י ההונגארים לשדה המלחמה, והילדים בהגיעם לעירנו נחלו בחום גדול והרופאים אמרו שנחלו במחלת „שארלאך" שהיא כידוע מחלה מדבקת, ודמינו בתומנו שלפחות יניחו אותם ולא יגרשום עד שיתרפאו, אבל לא כן הי' רק הוסיפו קרון מיוחד אל הרכבת ונתנו האם והילדים בתוכה וגרשום.

המגורשים הובלו לעבר גבול מדינת פולאני' ומן הרכבת זרקו אותם על פני השדה. התושבים המקומיים האוקריינים התיחסו אל היהודים בשנאה עמוקה הנודעת להם וכך נדדו היהודים חלשים ושבורים ממקום למקום עד שהגיעו לעיר קאמניץ פודולסק ושם סבלו חרפת רעב והרבה מהם מתו מתוך יסורים. בסוף הקיץ נמסר ליהודים בשם הצבא האשכנזי והמיליץ הפולאני שעליהם להתאסף בשעה קבועה במקו' קבוע כל אחד עם חבילתו כי מתכוננים

לשלוח אותם הביתה. היהודים בתומם עשו די לפקודה ונתאספו כולם במקו' המסוים עם חבילתם בידם וכאשר היו כולם יחד הרגו את כולם באכזריות נוראה ביריות שהתחילו לעוף מכל צד. ובאותו מקום נקברו קרוב לעשרים אלפים בקבר אחד. ומעט מן המעט שניצלו עפ"י נס ובאו בחזרה סיפרו לנו את כל אשר נעשה וקרעו בני ישראל את בגדיהם. והיחידים שניצלו ספרו כי במשך שלושה ימים אפשר הי' לראות קבר־אחים זה איך שהעפר זז מלמעלה, כי כמה אלפים מהם לא מתו מיד ונקברו חיים ר"ל והם מפררים ומפרכסים בפצעיהם ועוד בם נשמתם ניתנו לקבלה. ה' ינקום דמם בתוך דמי שאר צדיקים וקדושים. ביום א' דסליחות אמרתי ע"ז הספד מר בביהכ"נ דקהילתנו חוסט [עיי' במדרש תלפיות אות גימל ענף הגרושים וזל"ק: מרי' דאברהם מי ראה כזאת מי שמע כאלה הנעשה בשום אומה ולשון או אפי' בכלבים מה שנעשה בעדת ה' זרע אברהם יצחק ויעקב אשר פרסמו אלהותו ברבים למלאות בורות מלאים תינוקות לאלפים ורבבאות ולהשים עפר עליהם ועד שלושה ימים היתה הארץ עליהם עולה ויורדות מהתינוקות המפרכסות תחתיהן עכ"ל].

כה סבלנו כמה שנים לא שלונו ולא שקטנו ולא נחנו, ויבוא רוגז בחודש אדר ה'תש"ד פרצו חילי האשכ־

נזים למדינת הונגארי׳ ושמו מיצר על העיר בודאפסט ועל רוב שטחי המדינה. הי׳ זה יום מר ונמהר ליהדות הונגארי׳ שלא יישכח, ביום זה נחתם גורלם באין מנוס ומפלט. מדינת הונגארי׳ היתה כבר מוקפת מדינות שכולם עמדו כבושים בידי העריצים הנאצים ימ״ש.

מיד כאשר דרסה כף רגלם על אדמת הונגארי׳ החריבו בתי כנסיות ובתי מדרשות ועשו שמות בארץ. בהשפעתם נרכבה מיד ממשלה חדשה שחברי׳ היו כולם צוררי ישראל ידועים מאז. ממשלה זו היתה בעצה אחת עם האשכנזים־הנאצים ועוד השתדלו להוסיף על רשעתם. הגזירות נתחדשו מיום ליום. אחד החוקים שהנהיגו מיד שכל יהודי צריך להיות מסומן בטלאי צהוב ככוכב מגן־דוד ומי שעובר על החוק יינתן בפלילים ואפי׳ ילדים קטנים אם לא יצאו מצוינים נלקו באכזריות [וכבר הובא גזירה זו בספרים מימים קדמונים ועיין במסעות ירושלים להרב מברטנורא שראה יהודים בסאלוניקי מצוינים בכוכב אדום ודרים בגיטו והפוסקים דנו אם מותר לצאת במטלית זו בשבת].

מקול מצהלות אבירי חיל אשכנז רעשה כל הארץ. ואנחנו בריחוק מקום במזרח המדינה היינו מלאי תקוה במשך כמה שבועות שלא יבוא צר ואויב לגבולנו כי הצבא הרוסי

כבר עמד לא רחוק מהגבול שהי' רק שבעים פרסאות מעירנו חוסט. אך תוחלתנו נכזבה כי עלה בידם להעמיד ולעכב את חיל רוסי' ובשבוע שחל בה חג הפסח הגיעו לעירנו שליחי הגסטאפו. ומיד בהגיעם נכנסו לבית יהודי עשיר אחד שהי' לו בית נאה וציוו עליו לפנות את הבית מיד מבלי לקחת משם אפי' חלוק אחד, ויחד עם זה פקדו עליו לילך לקרוא להרב ולכמה יחידים מחשובי הקהלה ולהגיד להם כי בעוד ב' שעות בדיוק עליהם להופיע לפני הגסטאפו. היהודי הזה בא אלי בפחי נפש ובבכי' וגילה לי על זאת, ונאספו כל הקרואים ותהי חרדה גדולה בכל העיר. רבים מבני קהלתנו נתאספו בביה"כ והתפללו בעדנו שנצא בשלו' ונבוא לביתנו בחזרה, ולבנו מלאה חלחלה כי הלא כבר שמענו איך הי' בפולאני' שלא באו בחזרה שליחי הקהלות שהוזמנו לפניהם.

והנה כאשר באנו למשרדם ישבו שלשה גרמאנים פראים גבוהי קומה, מחברי הגסטאפו, ישבו בגאות פראית וצחקו. הראש שבהם פתח ואמר: „יהודים! אנחנו הגרמאנים באנו לכאן לעשות סדר במדינה זו כי שמעכם הולך למרחוק שאתם עוזרים את הרוסים במלחמה הנוכחית וחוץ מזה אתם חומסים וגוזלים את העם היושב במדינה זו. במדינת פולין כבר שברנו כח היהודים, ועתה תדעו יהודים! כי מהיום והלאה לא יעזוב שום יהודי את העיר, גם לא יצא

חוץ לביתו בלילה ומעכשיו לא ידבר יהודי בטלפון, ומי שיעבור על אחד מאלה הדברים אחת דתו להמית. אתם שהופעתם עכשיו לפנינו תהיו ה"יודנראטה" מלבד הרב שלא יוכלל ב"יודנראטה". ואחד מכם ישב תמיד בלשכת הקהלה שם יהי' טלפון ואם נצטרך דבר מן היהודים נודיעכם טלפונית. על הרב לדרוש ביו"ט הבא בביהכ"נ כנהוג". ומסיים ואומר כי כדי להיות בטוח שיקויימו כל הדברים האלה הוא מבקש ערבון בסכום רבע מיליון פענגא והסכום צריך שיימסר לידיו תוך כ"ד שעות הבאות. אנחנו יצאנו משם בלב מלא דאגה צער ויגון, ידענו כי הקמת ה"יודנראטה" פירושה פירוק הקהלה הקדושה, וחרדה עברה בנו ופחדנו שמא לא יעלה בירי ה"יודנראטה" לאסוף סכום רב כזה בזמן קצר שניתן להם. ה"יודנראטה" הודיע את בני העיר מטיב הגזירה ויבואו האנשים ויביאו תרומת כספם והנשים פרקו נזמי הזהב אשר באזניהן וטבעות הקידושין מאצבעותיהן ונתנו משכונות והמלאכה היתה דים ולא עברו הכ"ד שעות ונמסר להם הסכום המבוקש לכפרה ולפדיון נפש [כמו שאחז"ל בש"ס ב"ב דף ט' בזמן שביהמ"ק קיים אדם שוקל שקלו ומתכפר לו, עכשיו שאין ביהמ"ק קיים אם עושים צדקה מוטב ואם לאו באים עכו"ם ונוטלין בזרוע ואעפי"כ נחשב להם לצדקה שנא' ונוגשיך צדקה].

ומני אז לא פסקו מלהטריד בטלפון ותמיד באו אל ה"יו־דנראט" בבקשות שונות ומשונות, לא עברה שעה שלא ביקשו דבר חדש. פעם תבעו קאפפע שאסף מן השוק בימי המלחמה וא"א הי׳ להשיגה, פעם ביקשו משקאות יקירי־המציאות ופעם תכשיטים וחפצם שונים והכל בליוו אזהרת עונש־מות. באחד הימים הודיעו כי נחוץ להם למחרת הבוקר חמש מאות איש בשביל עבודות שונות ואם יחסר המזג ולא יימסר להם מספר האנשים המבוקשים ויהרגו שני אנשים. השליחים יצאו כל הלילה לדפוק על הפתחים להזכיר האנשים לצאת לעבודה ושלא יחסר ח"ו אחד מהם, וכל יום ויום הלכו אנשים למאות אל העבודה והתעצבו תחת ידם בשבת ויו"ט וימי חול מבלי לתת אוכל לנפשם. וכל שעות העבודה ישבו בני המשפחה בפחד ובדאגה לגורל העובדים כי ידענו עובדות שבפולאני׳ לקחו לעבודה ושוב לא שבו לעולם

ולעומת שבשנים הקודמות היינו טרודים בימים הללו בהכנה דרבה לקראת החג הקדוש חג הפסח הבא לקראתנו היינו עכשיו שרוים באבל וצער. מצות היו לנו מוכנים כי האפי׳ נעשה עוד טרם בוא הרשעים לעירנו. אבל כאשר חסידים ואנשי מעשה ניסו לאפות מצות־מצוה בערב פסח נפרעו ע"י הרשעים שהגיעו באמצע העבודה ולא נתנו לסיים וכך נתפרדה החבילה והמשתתפים ברחו

דרך החלונות. בו ביום בערב פסח נתרחקתי ע"י הגסטאפו מבית דירתי ובית מדרשי, ועשו אתנו „חסד" שהרשו לנו להשתמש בחדר אחד, ובליל התקדש חג ערכנו שם ה„סדר" בלחש ובסתר באימה ופחד כי הם נמצאו בחדר הסמוך לנו. בליל השני של החג כחצות הלילה נשמע קול תרועת אלארם לאות התקפת אויר וירדנו לדיוטא התחתונה לתוך מרתף הבית ונאספו שמה ציבור גדול וברכנו שמה ספירת העומר וסיימנו הסדר בעומק בור ודות.

ביום ראשון של פסח חזקה עלי פקודתם לדרוש ברבים כמו שציינתי לעיל. וכאשר רק עליתי על הבימה בבית הכנסת געו כל העם בבכי' מרוב צער, ואישתקל מילולי מה אומר ומה אדבר והחיים והמות ביד הלשון, ואמרתי דיבורים אחדים בדברי תורה לחיזוק הבטחון [ופירשתי באותו מעמד מה שאנו אומרים בהגדה ש"פ השתא הכא לשנה הבאה בארעא דישראל, הלשון השתא הכא מיותר כי הלא אנחנו יודעים שהננו נמצאים פה ומאי למימרא. אמנם אחכז"ל לא עביד קוב"ה ניסא למגנא ואנו רואים שכבר עד עתה במשך ימי המלחמה ובלבול העולם עשה אתנו הקב"ה נסים וחסדים, וכי יש נס יותר גדול מזה אשר השתא הכא שאנחנו עוד יושבים הכא במקומותינו בעוד שמיליונים מאחינו בנ"י כבר עזבו את מעונם זה

איזה שנים, מזה נוכל לשפוט שהקב"ה לא יטוש חסדו מאתנו ויעשה לנו עוד נס שבשנה הבאה נהי' בארצא דישראל ונזכה לגאולה האמתית]. וקצרתי במילין שלא להיכשל בדברים.

בחול המועד פסח נשמע שמועה מבהלת שהולכים שוטרים מבית לבית עם רשימה בידם לתפוס יהודים ולסגרם באחד מבתי המדרשים. מי שהי' באפשרותו התחבא במרתפים ועליות, אני ישבתי בעלי' במקום מוצנע טמיר ונעלם בפישוט ידים ורגלים, ולעת ערב נשמע כי פסקו מלחפש בבתים כי כבר נתמלא הביהמ"ד ושם ציערו את האנשים בעינוים קשים ואכזריים והי' שומעים קול ענות וצעקת לגומא.

באחד מימי חול המועד קבלתי הזמנה להתיצב לפני משטרת הגבול ההונגארית שהי' ידועים לאכזרים נוראים. כאשר באתי אליהם קראו לפני אשמה שנתפס יהודי שברח מפולאני' ואמר כי אני עזרתי אותו לברוח משם ולבוא אלינו. ולא יכולתי לענות אותו כי נבהלתי מפניו הבוערים מאש הרציחה. אבל הקצין הממונה ביטל דבריו באמרו כי בלאו הכי נחתם גזר דינם של היהודים.

מיד אחר חג הפסח הוזמן „היודנראטה" לפני הגסטאפו

ונמסר להם בפקודה להקים גיטו בשביל היהודים להבדיל את היהודים מן העם, הנימוק הי' שהיהודים מנהלים תעמולה נגד המלחמה ומרעילים את רוח העם. ובכן יינתן ליהודים בתים מסויימים ושם יהי' מקומם בדד ישבו מחוץ למחנה. הצוו ניתן שכמה מאות אנשים יקימו את הגיטו ויקיפו במחיצות ברזל, ונקבע זמן כי במשך שלשה ימים ייעשה וייגמר הדבר. ויהי כאשר נפוצה השמועה ותהום כל העיר ותהי לחרדת אלקים כי הנה כלתה אלינו הרעה, כי נודעו פרטים מעטים מזה שחוללו לאחינו בני ישראל בגיטאות השונות שהקימו בשבילם בכל מדינות ממלכתם.

וזה הי' משפט הגיטו. הזשאנדארמים הלכו מבית לבית וציוו לעזוב את הבית וליקח עמם חפצים מסוימים כמו כר וכסת וכלי אכילה וכו' והכל הי' צריך שייעשה בחפזון ובמהירות והזשאנדארמים עמדו על גבם דחפו והכו ברציחה וכך יצא היהודי נקי מנכסיו ועזב לאחרים חילו ומאודו יגיעת דור אחר דור במשך עשרות בשנים. את הבית חתמו ואותו יחד עם כל בני משפחתו הובילו לבנין העירי', הובילם כמו רוצחים וגנבים, ושם בבנין העיר עשו שוב חיפוש בבגדיהם ושמלותיהם ולקחו מהם חפצי כסף וזהב וכל דבר בעל ערך שמצאו אצלם, כמו כן לקחו מהם כל כסף מזומן והשאירום ערום וחוסר כל וכך "הוכשרו"

לבוא אל אחד הגיטאות שהקימו בעירנו עם מעט החפצים שהרשו שיישאר בידם. הגיטו כאמור הי׳ מסובב חומה וסביב רשעים יתהלכון שומרים יומם ולילה לבל יבואו ובל יצאו. בגיטאות היתה דוחק בשמושי דירה ובשמושי דערסא ועפ״י רוב דרו בחדר אחד בינוני כעשרים איש או יותר, וגם הי׳ צמצום גדול במידי דמיזן ועיקר התזונה הי׳ ממה שהביאו בגניבה מחוץ לחומה אלה האנשים למאות שהלכו מידי יום ביומו לעבדים ולשפחות. זה הי׳ המצב בגעטו שבתוך העיר, אבל בגיטאות האחרים שהי׳ מחוץ לעיר שרר רעב גדול. הנאצים האשכנזים ימ״ש באו בכל יום־לתוך הגעטו ונתנו פקודות וגזירות חדשות ומשונות כדי לצער ולאיים, וכל גזירה ליוו בהכאה ובהטלת פחד, וביותר עינו הרבה אנשים בעינוים אכזריים כדי להיוודע באיזה מקום הטמינו כספם וזהבם.

עוד בהיותנו בגעטו הלכו ופתחו בתי ישראל החתומים ונתחלקו עם השלל, הרבה שלחו למדינת אשכנז והשאר לפנים מדינת הונגארי׳. הנכרים תושבי העיר נתעשרו מן השלל והתלבשו בבגדים היקרים שגזלו מאתנו ונתקיים בנו דברי התוכחה במלואו פרי אדמתך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת והיית עשוק ורצוץ כל הימים, אבל עוד יותר גדול הי׳ הכאב לראות כי גם אותם הנכרים שידענו מלפנים ושהיו תמיד שלוים עם ישראל לקחו חלק

בביזה [כמו שאחז"ל והובא בפירש"י בתהלים י"ד עה"פ אכלו עמי אכלו לחם ורבותינו פירשו כל שלא הי' גוזל את ישראל לא הי' טועם טעם ערב במאכלו, אכלו עמי נדמה להם כאכלו לחם שטעמו טעם מאכל ערב עכ"ל, וביע"ד ח"ב כתב דהמן רצה לאכול לחם אסתר אף שהי' לו לחם הרבה רצה לטעום טעם ערב במאכלו והבן].

בתור רב העיר ניתן לי רשות מפעם לפעם לצאת את הגעטו ולבוא אל תוך העיר ולבי נשבר בקרבי בראותי בתי ישראל שסביב להם סער תמיד חיים תוססים עכשיו הם חרבים ושוממים אין יוצא ואין בא כי גבר אויב, וספרי קודש מתגוללים בקרית חוצות ובית הכנסת ובתי מדרשים הנאים סגורים ומסוגרים וחלק מהם נהפכו למחסנים, רבה העזובה וגדול השממון. הרשעים הנאצים כידוע שאפו לא רק להשמדת האוכלוסי' היהודית אלא גם להשמדת כל זכר ליהודים, להשמדת אוצרות הרוחניים שלהם. ולא הי' ימים טובים להנכרים כימים הללו, ששים ושמחים ושוחקים על משבתינו ובני ישראל שרוים בצער וביגון תחת כור הברזל וחיינו תלוים מנגד.

ביום ל' לספירת בני ישראל כל הגיטאות הי' כמרקחה והחרדה התגברה מרגע לרגע בעקב השמועה

הנוראה כי באה כי ברצון הרשעים לחסל את הגיטאות ולהוליך אותנו למקום בלתי נודע. אין מלים לתאר ואין מדה לשער גודל הרעש והיללה שנתחוללה בין כותלי הגעטו בהגיע שמועת הגירוש, ידענו כי בזה נחתם גזר דיננו ונמס כל לב ודאבה כל נפש. עברו שעות אחדות והנה באה ונהיתה. הגסטאפו קראו את ה„יודנראטה" ומסרו להם שבעוד ימים אחדים יובילו את כל בני הגעטו מנער ועד זקן „למקום עבודה" ושם לא יחסר להמובלים מאומה. על השאלה א"כ טף למה באים, ענו והשיבו שנוכחו לדעת מן הנסיון שאם בני המשפחה נמצאים ביחד במקום, אז העובדים עובדים ביותר רצון וחשק, גם הזשאנדארמים ופקידי הממשלה ההונגאריים השתדלו לחזק שקר־מרמה זה. ניתן פקודה שכל אחד מאתנו יקח עמו רק מעט חפצים והשאר ישאירו בגעטו באמרם שבמקום העבודה נקבל את כל הנחוץ, ואוכל אמרו להכין לשלשת ימים.

ויהי ביום השלישי בהיות הבוקר ומחנה גדול של זשאנ־דארמים וחיל הונגאריים התנפלו על הבתים בקולי קולות ובצעקה פראית „קומו צאו מן המקום הזה". התנהגו באכזריות לא תתואר דחפו על ימין ועל שמאל, בעטו והכו ברוביהם והוציאו את היהודים מבתיהם בכח ובחמה שפוכה. בדרך כלל אפשר הי' לראות איך שההונגארים רק חיכו להזדמנות זו שניתנה להם לשפוך חמתם הארסית

על ישראל כמעשה תל וחריץ שאחז"ל. האבות לקחו ילדיהם הרכים על זרועם וכולנו גורשנו תוך צעקה ובכי׳ בבהלה ויללה ע"י אנשי צבא שסבבונו מכל הצדדים והלכנו בלא כח לפני רודף עד רחוק מחוץ לעיר, ואוי לעינים שכך רואות מחזה נוראה ואיומה קיבוץ גדול מישראל סחופים ודחופים נתונים לשמצה ולמרמס רגלי רשעים וילדים הרכים בידי אבותם נכרכים ולטבח נמשכים. בדרך זה הובלו יהודי עירנו בשלושה „טראנספארטען" וימים אחדים אחרי חג השבועות נתרוקן עירנו מבלי השאיר נפש מישראל.

גם זאת ניתן לציין, במשך זמן שהיינו בגעטו שבקו לן חיים הרבה אנשים והחיים מתקנאים בהם שמתו מיתה טבעית, סידרנו לוי׳ והרשו לנו להביאם לקבורת ישראל בבית החיים שלנו, ואז ראיתי שהציון הק׳ של כ"ק אאז"ל ה„ערוגת הבושם" כבר הי׳ שבור. ובלילה האחרונה לפני צאתנו את הגעטו מתו שני אנשים וכבר לא ניתן לנו רשות לקבור אותם ולא יכולנו להתמהמה ובדרכנו אל תחנת הרכבת ראינו אותם מוטלים ברחובות קרי׳ ואין קובר.

כשהגענו עייפים ומיוגעים אל מחוץ לעיר בדקו אותנו עוד הפעם בדיקת חורין וסדקין ושדדו מאתנו גם

אותו המעט שהי' בידנו והכל כמובן תוך הכאות ודברי בוז וקלון. וזכורני כי לקחו מכאו"א גם את הטלית ותפלין שלו והלב שתת דם לראות הר גבוה של טליתות ותפלין שהי' צבורים במקום אחד ונדנו לשריפה. אחר בדיקה זו שמו אותנו בתוך קרונות־הבקר, כשמונים נפשות בכל קרון עומדים צפופים בחום הגדול ובלי אויר ומים, את הקרונות חתמו חותם בתוך חותם ונסענו עד הגבול ההונגארי־פולאני בלוית זשאנדארמים הונגאריים ובתחנת עיר קאשו, הסמוך לגבול פולאני' נתחלפו המשמורות בקלגסי הס"ס הגרמאני. נסענו ב' ימים וב' לילות תוך סכנת מחנק. הילדים צעקו במשך כל הנסיעה: מים, מים, אבל אהה, היינו מהצועקים ואינם נענים. דרך החלון הקטן השגחנו שהכיוון היא למדינת פולאני' ופלצות אחזונו בהתעורר בדמיוננו האסון שקרה למיליונים מאחבנ"י על אדמת פולא־ני'. אחר נסיעה מלאה יסורים הגענו לתחנת הרכבת אויס־שוויץ, בתחנה העתיקו את הרכבת על קוים מיוחדים המולי־כים ישר לתוך מחנה הרכוז הגדול הנודע בשם הכולל „אויס־שוויץ". רגעים אחדים והנה הרכבת שלנו נמצאת בתוך תוכה של המחנה. שם הוסרו החותמות מעל דלתות הקרונות וציוו עלינו לרדת מקרונות הבקר שהיינו כלואים בהן.

קשה למסור במלים את הרשמים העגומים והעמוקים עלינו המחנה רבת־עם זו ברגעים הראשונים

לרדתנו את הרכבת, המחנה הגדולה והאיומה ביותר שכוננו ידי השטן הנאצי־האשכנזי, וזכרה לא תשכח מלבות בני ישראל לעולם. לפני עינינו הופיעו צריפים ואוהלים של עץ למאות בנוים לפי תכנית מעובדת מראש, וסביב להם מסתובבים אנשים ונשים לאלפים ולרבבות, צלי אדם מכוחשים ומיוגעים, מלובשים בבגדי אסירים, שנתפסו והובאו לכאן בחוזק יד מכל קצוי אירופה הנרמסת תחת הכובש הנאצי האכזר ימ״ש. כל המחנה מוקפת בחוטי ברזל דוקרניים וזרם חשמלי זורם בתוכם וכל הנוגע בהם נשרף מיד, ועל כל צעד ושעל הרבה כלבים עזי נפש לוקקי דם אדם, ממש כדוגמת עיר שכבשוה כרכום המצויירת לנו בירושלמי כתובות שהבאתי בפנים בתשו׳ א׳ עיי״ש, וכמו״כ על כל פסיעה ופסיעה מסתובבים הרוצחים האשכנזים חברי הס. ס. הידוע וכלי זין ומקלות בידם ומכים על ימין ועל שמאל ומתלוים בכלבים המטילים אימה ופחד על בני אדם. וכבר בהבטה ראשונה ראינו את הגורל המר הצפוי לנו כאן.

והנה בצאתנו את הקרונות פקדו עלינו להשאיר את כל החפצים שלנו בפנים הרכבת וכך נשארנו עומדים דלים וריקים מכל על צדי הרכבת ובידי תפסתי את בתי היקרה חביבה כבבת עיני זיסל בת שמונה שנים הי״ד

ופתאום הוציאו פקודה להפריד האנשים מן הנשים, על האנשים הי' לעמוד על צד אחד ועל הנשים על צד שני, ברגע זו באה זוגתי הרבנית הצ' הי"ד ולקחה מידי את בתנו הילדה והלכה עם שתי בנותי' אל צד הנשים, והכל נעשה בחפזון כה גדול עד שלא הי' אפשרות אפי' לדבר דיבורים אחדים רק זכורני שאמרה אלי "תשתדל לראותם עוד".

מיד אחר זה עברנו תחת עין ביקורות של קצין "ס. ס". רוצח נאצי צעיר שעמד בריחוק מקום מאתנו ושבט מושל בידו, ומראה באצבעו באיזה דרך לילך איזה לחיים ואיזה למות ומחוי במחוג לצד שמאל, מי שיצא לצד שמאל יצא לצד שם נמצא בית השריפות הידוע הקרימאטורי', ולצד ימין יצאו לחיים מרורים ועבודה קשה, באופן זה נעשה הבחידה גם בצד הנשים. בשעת הביקורת ראינו לשונות אש ועשן כעשן הכבשן עולות עד לב השמים ועדיין לא ידענו מה זה, עד שנודע לנו לאחר זמן כי מאחר שלא הספיק בית השריפה לעשות את כל המלאכה הבזוי' עשו הנאצים מוקדות אש סביב המחנה, שורת עצים ועלי' שורת גופות אדם וכך השתדלו להחיש את העבודה הטמאה.

אחר הביקורת הובאו אלה שהלכו לימין לבית המרחץ שם הפשיטו אותנו ערומים ולקחו מאתנו כל הבגדים

מלבד הנעלים שהשאירו לנו, ונתנו לנו בגדי שבויים עשוים מנייר דק, הכניסו אותנו בצריף קטן מהכיל שלא הי' בו מקום בשבילנו אפי' לעמוד וכ"ש לישון. במשך ב' ימים לא נתנו שום אוכל והממונים עלינו המכונים „קאפו" הי' שחורים מצריים שבויים, נחשים צפעונים שאין להם לחש, הכו וענו אותנו בכל מפתן כף רגלינו וכל אחד מאתנו הי' מלא פצעים, ושלושים פעמים ביום גרשו אותנו חוצה לעמוד בשורה (הידוע בשם „אפעל") ומתוך „חיבה" מנו אותנו בכל שעה וחצי שעה והי' קשה מגיהנום להימצא תחת שלטונם, אבל הם נתמנו ע"י הגרמאנים עלינו לצער אותנו. הרבה מתו בשלשת ימי אפילה הללו ואפס כוחתינו מרעב וצמא ורוב מכות. ובשלישי לתענית נתנו להשבויים מרק של ירקות יבשים ופריסת לחם ועשרה אנשים אכלו בכלי מאוס אחד.

הממונים השחורים ציערו אותנו גם בדברים ואמרו אלינו שכבר אין לנו משפחות כי נשרפו כליל ולא האמנו לדבריהם, אך לאחר זמן מה נודע לנו כי אכן אמת שנעשתה התועבה הזאת וכל אותן שהלכו בצד שמאל כולם יצאו לשריפה והעשן הגדול ולהבות אש שראינו מפעם לפעם הי' עשן הקטרת מאישי ה', קרבנות היקרות שלנו, הקדושים והטהורים הי"ד, וריח בשר הנצלה הרגשנו

באפינו בזמן היותנו שמה [ועיי' במד"ר פ' נח פי' ע"פ וירח ה' את ריח הניחוח ר"ל שהריח הריח שיצא מכבשן האש אשר בו הפילו את אאע"ה ואת הריח של הכבשן שבו הפילו חנניי' מישאל ועזריי' עיי"ש].

ומה נורא ומזעזע הי' המחשבה שהנה אנחנו נמצאים במקום שמיליונים מאחינו ואחיותינו ותינוקות של בית רבן שלא חטאו הועלו על מוקדות אש והושמדו ללא רחם. אדמה זו, שרוותה דם קרבנותינו וקדושינו, ראוי' למהפכת סדום ועמורה. ארץ אל תכסי דמם.

פרטי הדברים מהרצח המתועב והנורא שנעשה שם ושאין דוגמא לו בתולדות ימי האנושות אנו יודעים מאנשים שעבדו בקירוב לאותו צד והצליחו עפ"י נס לצאת חיים מבין שני האריות. הם סיפרו כי האנשים ונשים והילדים הקטנטנים בהגיעם שמה נמסר לידם פיסת בורית ומטפחת כאילו הולכים להתרחץ. אחר זה הוכנסו לבנין שהי' כתוב עליו "בית מרחץ" ושם בפנים פשטו את בגדיהם ועמדו ערומים, אז סגרו עליהם את הדלתות ופתחו עליהם את צינורות הגז ואחר רגעים אחדים נחנקו וכאשר שוב פתחו את הדלתות הי' כולם מתים ר"ל [ובמד"ר איכה כתיב עה"פ שהם יזובו מדוקרים מתנבות שדי בחורבן ראשון שהיו מתים מריח ירקות רעים לקיים

מה שנאמר שהם יזובו מדוקרים מתנובות שדי עיי"ש].

בלילות שמעו קולי קולות באות מכיוון ידוע, קולות אבות ואמהות וילדיהן הצועקים וזועקים שמע ישראל וכו' מקבלים עליהם הדין ויוצא נשמתם באחד [ואפשר דעל קולות מחרידות הללו ירמוז הפסוק וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים וגו' וירא העם וינועו ויעמדו מרחוק, כי ידוע שהקב"ה הראה בשעת קבלת התורה עתידות ישראל וכל הקורות אשר ימצאם בקשר עם קיום התורה, והראה גם את הקולות ואת הלפידים בדרא בתראה, קולות היוצאים מתוך לפידי אש, קול של קבלת עול מלכות שמים מדבר ויוצא מתוך האש, ובני ישראל כאשר ראו מחזות אלה נרתעו לאחוריהם וינועו ויעמדו מרחוק בשאלם איך אפשר לקבל התורה שמקושר עם כל כך הרבה קרבנות, אך משה מפייסן כמבוא' בפיוט לשבועות שרוחם הי' נשברה ומשה מפייסן לכל שורה ושורה עיי"ש, ועיי' בייט"פ וכל העם רואים את הקולות היינו קול ברמה וכו'].

ואם אמרנו לספר ולפרט גודל אכזריותם בטפלם בקרבנותיהם הלא תסמר שערות ראש. ידוע כי קודם ששרפו את הקרבנות גלחו שערותם והוציאו מפיהם שיני הזהב. ומילאו מחסנים גדולים בשערות השונות

ושיני הזהב. מהרבה הרוגים לקחו גם חלב אדם בשביל לעשות ממנו בורית, מהבורית חלקו לשבויים להתרחץ בו ואנחנו שידענו מזה מובן שלא התרחצנו בזה. העל אלה תתאפק אדון כל היצורים, נקום נא דם הנשפך כמים המוגרים.

אחרי התעכבותנו ימים אחדים באוסשוויץ ואחר ששבענו סבל רב הן בגוף והן בנפש הוליכו אותנו בקרון חתום ותחת משמר צבאי חזק למחנה הרכוז מאטהוזן (אוסטרי') הנקרא על שם העיר שבגבולה נמצא המחנה. מחנה־שבויים זה הי' מסודר על הר גבוה מאוד ובדרכנו אל המחנה גרשו אותנו והכו אותנו ללא רחם למען תעלה במרוצה אל ראש ההר. וזה הי' אצלם אבן הבוחן לראות מי מאתנו עוד ראוי לעבודה וכדאי להניחו בחיים ומי ח"ו לא. וכך הגענו אל ראש ההר באפס כח. בפנים המחנה עברנו עוד הפעם תחת שבט הביקורת וחלק גדול מבינינו שהרשעים הנאצים ימ"ש לא מצאום ראוים לעבודה קשה נידונו להשמדה ר"ל ונשרפו שם בבית השריפה. במקום הזה קבלנו מספרים על היד ושמו של כל אחד מאתנו כמעט שנשכח לגמרי ונתחלף בהמספר שניתן לה למשל „שמי" הי' נקרא 72783. על בגד השבויים שלנו שמו חתיכת ארוג צהוב לסמן שהננו יהודים, והי' קצת הרגעה

בקבלנו המספר שהי׳ סימן שנצא לעבודה ולא לבית השריפה.

משם באנו לעיר מעלק אשר במדינת אוסטרי׳. במקום הזה בליתי עשרה חדשים רצופים תחת ידיהם. כשהגענו שמה באו אלינו ה״קאפוס״ שהיו המושלים בכיפה ולקחו מאתנו המנעלים הטובים שהי׳ לנו עוד מן הבית ושלא נלקח מאתנו באויסשוויץ, והם נתנו לנו תחתיהם מנעלים של עץ וניר. וזכורני שהי׳ שם יהודי אחד שהתנגד ולא רצה ליתן מנעליו, ויכו אותו עד שנפל לארץ ודמו שותת, וכאשר הוטב לו בא ה״לאגער פירער״ בעצמו והתחילו להכותו. ולא עוד אלא שקרא בשחוק ולצנות ״בואו וראו יהודים איך לוקין המלקות ארבעים שלכם הנמצא בתלמוד שלכם״, וכאב לנו כפליים לראות שהאכזר היכה כדוגמת המלקות המבואר בש״ס מכות ברצועה של עגל כפול רבה בכל כחו וקשרו אל העמוד מוטה ולא שוכב ולקו אותו ל״ט לא יוסיף, האכזר הזה ימ״ש כבר לא ״קיים״ את זה רק היכה את היהודי האומלל בלי אימוד ומדה ויהודי זה מת אח״כ הי״ד. היד רועד ברשמי זכרונות עבר מרים כאלה, לראות שפך דם נקי מתוך לעג לקדשי ישראל ומצותיו.

הרבה מאתנו הלכו יחפים מבלי מנעלים לרגלם ונפצעו רגלינו חבורה ע״ג חבורה. ומה מאוד ראינו בימים

אלה כי לאו זוטר הוא מה שאחז"ל לעולם ימכור אדם מה שיש לו ויקח מנעלים לרגליו. גם אני נשארתי בלי מנעלים. ברם זכור את האיש לטוב הי' ניהו ידידי הרב החסיד עמוס בתורה ויראה טהורה מו"ה שלו' הי"ד שהי' שו"ב דקהילתנו ק"ק חוסט, הוא שלף את נעליו ונתנם לי עד אשר עלה בידו להשיג מנעלים אחרים, שנשארו מאנשים שנהרגו בנתים ר"ל, ולא זה בלבד עשה עמדי אלא שבמשך כל הזמן שהיינו יחד לא זז ידו מתחת ידי, שמשוני והשגיח עלי בעינא פקיחא בכל המצבים. ואי אפשר לי שלא לרשום, כי פעם אחת כאשר כולנו עבדנו בשדה בחומר ובלבנים, פקדו עלינו הממונים לישא לבנים כבדים במספר חמשה על הר גבוה מאוד במשך כל היום כולו הלוך ושוב, ותש כחי מאוד וקשה הי' עלי לטפס ולעלות ברגל אל ההר אפי' פשוט בלי משא כבד כזה, וידידי ר' שלו' ז"ל נהג בי טובת עין גדולה ועשה אתי חסד שלא יתואר, הוא לקח מהלבנים שלי ונשא אותם כי הוא הי' איש גברן ובעל כח. והייתי משתאה לראות תכונת נפשו הנעלה של איש ישראל אף בימים קשים אלה ושלא פג טעמו לדאוג בעד נפש חבירו גם בחשכות הגדולה שסבבונו. [עי' במדרש עה"פ וירא בסבלותם שנתן משה רבינו ע"ה כתף תחתיהם עיי"ש].

עיקר העבודה שמה הי' לבנות תעלה (טונעל) מתחת לאדמה, מקום העבודה הי' במרחק רב והלכנו שמה

יום־יום תחת שמירה חזקה. העבודה עצמה הי׳ קשה ומסוכנת עד מאוד. ומעשה בכל יום הי׳ שנפל על העובדים מטה בהתעלה הרי חול מלמעלה ונתכסו ונהרגו כמה אנשים בו במקום. ופעם נפל גם עלי הר של חול ונזרקתי לארץ אבל ב״ה יצאתי מזה בשלו׳ ורק נפצעתי, עבדנו תחת משמר חזק מזוין, ובדרך כלל העבודה אשר עבדו אותנו הי׳ בפרך, בחפזון ובבהלה תוך צעקות אלינו נרפים אתם נרפים, חרפו וגדפו את ישראל ולא קראו אותנו רק כלבים, ובכל יום בשובנו מן העבודה הודינו להקב״ה בברכת הגומל.

לרגל העבודה הקשה והתזונה הכחושה נחלשנו מיום ליום יותר ויותר. מובן כי כל סדר החיים שהנהיגו לנו במחנה הי׳ חלק מתכנית רחבה מעובדת מראש, איך להעביד ולהחליש את בני ישראל עד הסוף ח״ו. יום־יום קבלנו פרוסת לחם עשוי׳ מקמח עצים ואחוז קטן מאוד הי׳ בו קמח חטים, המרק שנתנו הי׳ מירקות שעמדו ונתייבשו במשך השנים וצפד עורנו על עצמנו יבש היינו כעץ.

ואני הדל השתדלתי תמיד לחזק ביניני הבטחון בשמו ית׳ ובכל פעם כאשר שבנו מן העבודה ישבנו על הרצפה במסיבה ודיברנו דברי תורה וחיזוק האמונה

וסיפורי צדיקים, ולמדנו משניות בע"פ, והי' בזה ממש הצלת נפשות, כי ראינו בעינינו יום יום כי אלה שנפלו ברשת היאוש לא יכלו לעמוד רק ימים אחדים. ועד היום הרבה מהם מחזיקים לי טובה בעד זה.

ויהי ביום שבעה עשר בתמוז בשבת קודש ה'תש"ד ואני יושב בזוית הצריף שלנו על הריצפה כי כל ישיבתינו הי' ככה ושפתי מרחשין תפילת שחרית והנה הופיעו הרבה אוירונים תחת כיפת הרקיע. הרבה מהשבויים יצאו החוצה לראות במחזה ואנכי הייתי בין אלה שנשארו בפנים, ופתאום נשמע קול רעם בגלגל וינועו אמות הסיפים, האוירונים הפילו פצצות אל תוך המחנה שלנו ואש התלקחה בתוך המחנה והצריף שלנו נהפך ונשבר לשברי שברים. בשעת ההפצצה שכבתי לארץ עם עוד שני יהודים ואמרנו דברי וידוי, הפח נשבר ואנחנו נמלטנו בלי שום פגע הודות להשי"ת. ויהי כאשר נדמו הקולות ונשתכך הרעש קמנו מתחת הקורות והנסרים שנפלו עלינו ויצאנו החוצה, ראינו וחשכו עינינו, מראה סדום נתגלה לפנינו, כל המחנה כולה עלתה באש ובתוך החצר נמצאים כמה מאות מתים נשרפים לאפר ומפוצצים עד אין להכיר, קטעי ראשים ידים ורגלים הי' מפוזרים על פני המחנה. אוי לעינים שכך רואות. ולא עוד אלא שבתוך אותו

הצריף עצמו בו התעכבנו בעת הרעש נהרגו כשבעים איש ר״ל. וכמה מזעזע הי׳ לראות מאות נפצעים חסירי יד ורגל מתגוללים ביסוריהם הנוראים בשלולית של דם, קולותיהם ובכיותיהם בקעו עד לב השמים. בנשימתם האחרונה צעקו והתחננו לרחמים, ולא הי׳ אף מי שיעשה להם תחבושת קלה. וכך הי׳ עלינו לעמוד ולראות באבדן נפשות יקרות וקדושות, ידידים ומכירים, מבלי שנוכל להצילם או לפחות להקל על כאבם הנורא באין אמצעים ואפשרות ברשותנו, ואלה הרשעים ימ״ש שבידם הי׳ האמצעים, אלה ישבו בחיבוק ידים ועוד שמחו לצרותנו.

דכא אותנו ביותר לראות אב מבקש בנו ובן מבקש את אביו, אחים וידידים מבקשים זה את זה ולשוא כי רובם ככולם נשרפו כליל עד שלא הי׳ אפשרות להכיר צורת איש, [וכבר פירשתי בפ׳ חיי״ש ואברהם זקן בא בימים וה׳ ברך את אברהם בכל. במדרש איתא לא כימים אלו שנאמר בהם עד אשר לא יבואו ימי הרעה, וי״ל דהנה הבנים הם שמחת אבותיהם ומי שאין לו בנים אחכז״ל דחייו אינם חיים וכ״ז בשנים כתקונן אבל בימי צרה אם למישהו ישנם בנים צרתו כפולה והצער של בנים גדול מדידי׳ עיין בש״ס ב״ב קל״ו דברי׳ עדיפא לי׳ מדנפשי׳ וזהו כוונת המדרש ואברהם זקן בא בימים וה׳

ברך את אברהם בכל, בכ"ל בגימטרי' ב"ן כי בן הוא ברכה הכוללת כל הברכות, אבל זהו רק עד אשר לא יגיעו ימי הרעה, אבל בימי צרה אדרבה עיקר הצרה הם הבנים].

וכזאת ראינו בימים אפלים אלה כאשר עיקר הצרה והדאגה הי' הבנים, וכמה פעמים ניתנו הזדמנויות ואפשרויות לברוח מהגעטו אבל נמנעו מלעשות ככה ברצונם להישאר יחד עם הבנים וכרחם אב על בנים. ואלפים ורבבות אמהות בישראל נשמדו באש המשרפות בסיבת בניהם ובנותיהם. ובימי עינוינו בעבודה קשה תחת ידי הרשעים ימ"ש הי' הרבה אבות שבתחילה הי' מאושרים שנפל גורלם להיות ביחד עם בניהם ואף השתדלו להשיג את זה בתחבולות שונות כאשר אירגנו האשכנזים את פלוגות העבודה, אבל בבוא ימי הנסיונות הקשים הי' צערם כפול ומכופל וקשה מנשוא כי במו עיניהם ראו איך בניהם גוועים ברעב או איך שהממונים האכזרים מכים את בניהם מכת רצח, ובאיזה כינוי אפשר לתאר רגשי הזעזוע של הבן בראותו מכים את האב ללא טעם ואין מושיע. ולא לחינם אמר אדם לחבירו בימים קשים אלה ב"ה שאין לו בנים [עיי' בתוס' ע"ז דף ב' ע"ב ד"ה רומי חייבת שכתבו ונמצאו במעשה מרכבה כי במעשה דרבי חנינא בן תרדיון נגזר על רומי חורבן גדול עכ"ל, ולכאו'

למה דוקא משום רבי חנינא בן תרדיון ולא משום שאר הרוגי מלכות כגון ר"ע וחבריו שנהרגו ג"כ במיתות משונות, והמהרש"א כתב משום ס"ת שנשרף עמו עי"ש, ואפשר לומר ג"כ הטעם משום שנהרג בנוכחות אשתו ובתו והי' צערם כפול ואכזרי ביותר כמבואר בע"ז דף י"ח דר"ח בן תרדיון רצה להשקיט רוח בתו עי"ש].

ומחזה אחרת מבהל הרעיון ראיתי ביום שבעה עשר בתמוז המר הזה. אתנו יחד הי' במחנה זו איש אחד מעיר אונגוואר ה"ה הרבני הנכבד מו"ה יצחק בערגידא נ"י, הוא הגבר אשר לרגל המשרה שהי' לו במחנה הי' בידו אפשרויות מסוימות והוא לא החמיץ אותן אלא עשה טובות לכולנו וקיים הרבה נפשות בישראל בימי חשך אלה. גם אתו הי' בן במחנה, צעיר נחמד טוב רואי ויפה עינים בר חמיסר שלמד כבר גמרא ותוס' ובשעת ההפצצה נפל עליו אמת הבנין ונפצע קשה ואביו האומלל נשאו על זרועות ידיו כשדם בנו שותת, ושניהם צועקים ומיללים בקול קורע לבבות, אבל אין עוזר והבן היקיר גוע אח"כ מתוך יסורים נוראים, הי"ד. וכאן אני מביע תודתי האישית להרבני מו"ה יצחק נ"י בעד הטובות הרבות שעשה אתי בימי הנסיון שאין למסרן במלים, איך הי' מעורר אותי משינתי בלילות כדי ליתן לי באין רואה אוכל להחיות

את נפשי, וכך עשה להרבה אחרים. וראוי הוא האיש שייזכר בין אלה שעמלו ועזרו לאחיהם שבשבי' ובצרה כדי להציל נפשות בישראל ולו גם הצלה לזמן־מה ולשעה.

במשך כל יום השבת היינו עסוקים באסיפת הפצועים, את הנפצעים הי' עלינו לשים במכוניות משא שעמדו הכן ואמרו שמובילים אותם לבית חולים. ידינו דמים מלאו והיינו כשיכורים מרוב צער, צעקות היללה ופחדים דיומא. ודכירנא שנשאתי עם עוד אחד, יהודי פצוע קשה כשהוא בוכה ומפרפר ביסוריו ושפתיו מרחשין „השם הטוב יעזור לי בזכות ששת הילדים הקטנים שלי". ומלאו מתני חלחלה וצורים אחזוני בשמעי דבריו אלה. שאלתיו מאיפה הוא והשיבני מביסטריץ. גם אמר לי שמו אבל נשכח ממני. כה שמנו במכוניות־המשא כמה מאות פצועים ובוא וראה גודל אכזריותם שבמשך שעות ארוכות הניחו עומדות את המכוניות סגורות על משאן בתוך המחנה מבלי לזוז ונהרות דם נטפו מהנפצעים. וכאשר המכוניות הלכו להן נאבד זכר האנשים למאות שהי' מוטענים בהן ולא נודע מה נעשה בהם, וגם הרבני מו"ה שלו' שו"ב שהזכרתי למעלה נפצע אז והובל ונאבד זכרו, הי"ד.

לאחר שנרגעה המחנה מעט, קראו אותנו לעמוד ב"אפעל"
כדי לראות כמה נשארנו וכך עמדנו במשך שש שעות רצופות ובהזדמנות זו כאשר היינו יחד קיבוץ גדול של שבויים אמרנו תפלת נשמת כל חי להודות לה' על שניצלנו מן הכליון כשעיני כולנו זלגו דמעות שליש. [ופירשתי אז מה שאנו אומרים הפודה ומציל עונה ומרחם בכל עת צרה וצוקה, מאי בכל עת צרה וצוקה, מכל צרה וצוקה סגי. אבל י"ל הכוונה דישנם עתים שאינם מסוגלים לטוב, והנועמ"ג על תהלים מפרש יחילו דרכיו בכל עת, בכל עת קאי על ימים שאינם מסוגלים כמו בב' וד' המבואר בפוסקים שאין מתחילים ומסיימים בהם. והנה בין המצרים וי"ז בתמוז בכללם המה ימים דריע מזלי' לישראל ובו לקינו פעמים, אך השי"ת ברוב רחמיו וחסדיו פודה ומציל עונה ומרחם בכל עת צרה וצוקה אפי' אם העת גופא הוא צרה וצוקה. וזה ג"כ מקוה ישראל ה' מושיע בעת צרה אפי' אם העת גופא הוא צרה].

כתוצאה ממעשה ההפצצה גדל הסבל שלנו. הצריף נהרס
ולא הי' גג ומחסה מעל ראשנו, וכמו כן נהרסו עד היסוד בית התבשיל והמאפי', ופסקו ליתן גם את מעט האוכל שהיו רגילים ליתן, גם צינורות המים נשברו ולא הי' מים לעדה לשתות, ובתקופת תמוז כשהחום גדול הרבה מתו מצמא. ועד כמה היינו צמאים למים אפשר

לראות מהעובדא שבמרכז חצר המחנה הי׳ עוקה גדולה של מים ובשעת ההפצצה נפלו לתוכה אנשים שנפצעו ומתו שם, ולמרות האזהרות שיש סכנה בשתית מים דשם, הרבה לא יכלו ליתן מעצור לנפשם ושתו ממי הבור הזה והרבה מהם נעשו חולים קשה. במחנה שרר אי־סדר ואי־נקיות כי לא הי׳ מים להתרחץ וששה חדשים לבשנו מעיל אחד וגם הרעב הלך וגדל, עם כל זה לא נפסקה העבודה אף ליום אחד, רק עבדו את העבודה המפרכסת בשדה ובתעלה תוך פחד נורא, איום והכאה ורבו התלאות אין מספר.

פרק מחריד מיוחד הי׳ אצלנו ובכל מחנה־רכוז ענין העמידה בשורה בשביל למנות אותנו הידוע בשם המפורסם לשמצה „אפעל״. משפטו הי׳ שעלינו הי׳ לעמוד בדייקנית צבאית על כל פרטי׳ לפחות ב׳ פעמים ביום, בבוקר עוררו אותנו משינתנו שעות אחדות לפני צאתנו אל מקום העבודה ועמדנו שעות אחדות בקור ובשלגים במקום אחד מבלי זז עד שהוליכונו אל העבודה, ובערב בחזרנו עייפים ומיוגעים מן העבודה הקשה של י״ב וי״ג שעות עוד לפני שטעמנו טעם אוכל הי׳ עלינו שוב לעמוד שעות ארוכות ב„אַפעל״ והרבה מאתנו נפלו כזבובים ארצה מרוב חולשת הרעב קור וחום עוד לפני שהתחילו הרשעים הנאַצים את מעשי ההתעללות שלהם בשעת ה„אפעל״.

העמידה כנזכר היתה צריכה להיות עמידה צבאית עם כל הדקדוקים. ולפני בוא מנהלי המחנה הנאצים להעביר עין ביקורת עלינו ולמנות אותנו נתנו פקודה לסור את הכובע מעל ראשנו לאות כבוד, הסרת הכובע והחזרתו וכל התנועות הקשורות בעמידת ה„אפעל" הי' צריך שייעשו בזריזות ברגע אחד ובפעם אחת. והנאצים תמיד מצאו חסרונות אם בביאה או ביציאה אם בעמידה או בהליכה אם בהסרת הכובע או בהחזרתו ובאמתלאות אלה הורצחו אלפים ורבבות מאחינו בני ישראל. ואין מלים לצייר גודל הסבל והפורעניות שהשבויים סבלו בעמידות „אפעל" אלה. ואוי ואבוי הי' לנו אם החשבון לא הי' מכוון, אם הי' פחות או יותר שבויים משהי' צריך להיות. במקרה כזו הניחו עומדים שעות לבלי סוף, קיץ וחורף לא יעצרנו שלג רוח קור וגשם ולא עוד אלא שהרבה פעמים ציוו עלינו לכרוע על ברכינו ולעשות פישוט ידים ורגלים ברפש ואוי הי' לו לזה שאיחר לבוא אל ה„אפעל" ולעמוד בשורה ברגע נתינת הפקודה, את זה הכו עד חרמה ועינו אותו באופנים אכזריים שונים.

וארשום לדוגמא איך שיהודי אחד מק"ק באניא (רומני')
איחר פעם לבוא אל ה„אפעל" ברגעים אחדים והיכה אותו הגרמני בכל כחו זרקו לארץ ודרכו ברגליו לעיני כולנו, וכאשר שב אל צריפו ראיתי איך שאותו רשע לוקח

מקל עב עם מסמרות ישנים והכה בראשו של האומלל עד שנפצע אנוש במחו ונפל לארץ, אז קשר חבל בצווארו ויציוה על השבויים לתלותו בתוך הצריף, ויצאה נשמתו והוא תלוי ועומד נגד הנכנסים ויוצאים. הי"ד. בהזדמנויות ה"אפעל" במעמד כל העם גם לקו וענשו באכזריות אלה שנודע אודותם שמתרשלים בעבודה. וכמו כן בשעת ה"אפעל" תלו את אלה שניסו ביאושם לברוח ונתפסו, ופ"א קצין ס. ס. נאצי אחד התחרה את כלבו על צעיר יהודי אחד במעמד זה, והכלב קרעו לגזרים ר"ל. ומעשים מתועבים אלה נעשו תמיד לעיני כל העדה למען ישמעו ויראו.

באחד הימים כאשר הייתי בין הבאים מן העבודה מיוגע מאוד בא א' מהגסטאפו וכדרכם חירף וגידף כלפי מעלה והשפיל אותנו עד עפר ופתאום נתן עיניו בי ולקחני יחד עם הר' זאב פריינד נ"י מסאטמאר ושמונו ערומים לתוך חביות מלא מים קרים מאוד על כל גדותיו וכיסה את החביות במכסה מלמעלה ושנים מהרשעים ישבו על המכסה ואנחנו נטבעים ונחנקים ובאו מים עד נפש וכמעט קט שפסקה חיותנו. ורק בריכוז כל כחתנו האחרונים ובהתאמצות על־אנושית הצלחנו להגביה את המכסה עם הרשעים שישבו ממעל. וכאשר צעקנו ובקשנו רחמים הכו אותנו במקלות עבות על ראשנו והכריחו אותנו לירד

ולהיעלם עוד הפעם בתוך המים והם שוב התישבו על המכסה וככה עשו כמה פעמים עד שריחם ה' עלינו ויצאנו מהחביות פצועים עוד נשמתנו בנו. רגעים אחדים עברו ואנכי התעלפתי מרוב חולשה, ואחינו בני ישראל הנתונים בצרה ובשבי' השתדלו לחזקני ולאמצני. ותודה מיוחדה להקב"ה בעד חסדיו הגדולים עמנו במקרה זה, הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים ותוציאנו לרוי'. וזה הי' רק אחד מאלפי הדרכים השונים במסע ההשמדה הנאצי. כמו כן העניש את השבויים בזה שהכריחו אותם לעמוד כ"ד או מ"ח שעות קרוב ממש לחוטים הדוקרים שזרם בהם זרם חשמלי באופן שאם נרדם אחד מהם אם רק על רגע אחד ובא במגע עם החוטים מיד נשרף והי' לאפר.

עבר קציר כלה קיץ ועדיין לא נושענו. הנה כבר הימים הקדושים ממשמשים ובאים, ימים בהם לב היהודי רגיש ביותר, וכמו מאליו עולות ובוקעות זכרונות ימי אלול ותשרי בעבר הקרוב עת היינו בביתנו ובמסתרים תבכה נפשי בהביטי סביב, וראיתי את ההווה המר בו הושלכנו. ההסתרת פנים כה גדולה בעו"ה שאין לראות זיק של אור בחשכות הנוראה המאפפנו. עכ"ז ברגשות מעורבות, מחרידות ומעודדות צעדנו לקראת הימים הנוראים. למרות הנסיונות הקשים והמרים והמחשבות

הנוגות האוכלות בנו, לא נתיאשנו מן הרחמים, וקוינו לה׳ שיושיענו ויוציאנו מאפלה לאורה אם לא בגיננו הלא בגין העקדות לאלפים ולרבבות שנעקדו ונשרפו חיים על קידוש שמו הגדול יהנורא.

נודע לי שלאחד מהשבויים הנמצא במחנה בצריף רחוק מאתנו יש סידור האחד והמיוחד בכל המחנה והלכתי אליו בהחבא עם פיסת נייר שמצאתי ברחובות בלכתנו אל העבודה, והעתקתי לעצמי את השמונה עשרה דראש השנה ויום הכיפורים. וביומא דר״ה התפללנו באחד הצריפים בלי ידיעת הגרמנים העומדים על המשמר מסביב למחנה. אני אמרתי מתוך הכתב את השמו״ע וכל העם כשני אלפים במספר אמרו אחרי בלחש בדמעות שליש ובלבות נשברים לרסיסים, גנוח גנח וילולי יליל. כאשר אך סיימנו תפילתנו בשלו׳ הרצים יצאו דחופים לעבודת היום. ולא נגרע עבודתם הקשה ביום הקדוש הזה מבשאר ימים. ועד דכדוכה של נפש הגיע הכאב והצער הגדול על שבגורלנו המר נפל לבלות ימי הזכרון הקדושים במקום טמא בין כלבים טמאים וחיות טרף בצורת אדם ומאות מאחב״י הרטיבו בדמעותיהם את כלי העבודה שבידם הרועדות מרוב יגון ואנחה.

בערב יום הכיפורים בשעת שקיעת החמה הוציאונו לעמוד ב„אפעל" והם ברשעתם בידעם שהיום הוא עיוכ"פ הניחו אותנו עומדים ועיכבו את כולנו עד שהחשיך וכבר לא הי' זמן להפסיק בסעודה ולאכול פרוסת הלחם הדלה שכל אחד מאתנו חסך לעצמו למטרה זו. וכל העם בכו בכי' גדולה והתעוררות הנפש הי' עד אין לשער ברגעים קדושים ומרוממים אלה בפרט לרגל המצב האיום והנורא. חרדה עברה בנו ומאוד היינו מודאגים שמא ח"ו לא נוכל לצום ולקיים מצות היום כראוי. בליל כל נדרי התפללנו ג"כ יחד קיבוץ גדול תוך השתפכות הנפש במקו' שהתפללנו בר"ה, וכמו כן נתאספנו בבוקר יוה"כ והתפללנו אבל אז כבר לא הספקנו לגמור התפלה כי באמצע השמו"ע הגיעו הרוצחים הגרמאנים וכלי נשק שלופים בידם ונכבשינהו דנידי ונסינו בשבעה דרכים, אבל לא כל אחד הצליח לברוח ולהיעלם מפניהם ומי שנפל בידם הכו אותו מכת רצח. בברחי נפל מידי פיסת הנייר עלי' הי' כתוב טופס השמו"ע והנאצים מצאו את הפתקא והגביהו אותה ואנבי בהאי פחדא הוי יתיבנא שלא יעשו חקירה ודרישה מי כתב זאת ומאין לקחתי נייר ועפרון, כי הי' זה חטא גדול אם חפץ איזה שהוא נמצא אצל אחד השבויים, כי ע"כ הלא לקחו מאתנו כל מה שהי' בידנו, וכמה פעמים עשו „אפעל" מיוחד בשביל לבדוק בכיסנו אולי ימצאו דבר ויענשו באכזריותם. וברשעתם הי' מסוגלים לעשות עלילה

גדולה במצאום נייר כתוב בכתב סודי לא מובן להם, אבל הודות לה' לא עשו חקירה ודרישה [ועיי' בש"ס תענית דף ה' בימי ר"ז גוזר גזירה וגזור דלא למיתב בתעניתא, ובמד"ר איכה על הכתוב יגעגו ולא הונח לנו אמר לי' נבוכדנצר לנובזראדן אלקים של אלה מקבל בעלי תשובה הוא לפיכך כשתכבוש אותם לא תנוח להם לעמוד ולהתפלל וכשכבש אותם והי' אחד מהם עומד, הי' מחתך אותו אברים אברים משום חשש שמתפלל והי' הולכין בעל כרחיהון שלא בטובתיהון הדא דכתי' יגעגו ולא הונח לנו עיי"ש].

בו ביום הקדוש והנורא אחב"י הלכו אל העבודה בראש מורד וצער עמוק בלב מר וחולשה גדולה. השי"ת הזמין לי באותו יום הק' ידידים ומכירים שהי' בידם לעשות ועל ידיהם וגם על ידי ה' פישער מק' סאטמאר גונב גנבתי באיזה תחבולה מתוך רשימת העובדים וכך לא הלכתי מאז אל העבודה בחוץ למחנה עד אחר חג הסוכות רק הי' עלי לעמוד בפנים המחנה.

תפילת נעילה התפללנו בציבור במקום מוצנע בלי משטין ומפריע כי היינו זהירים שהטמאים לא ישגיחו בנו, ובמוצאי יום הכפורים הי' שמחה בלב כל ישראל על שהטה ד' חסדיו עלינו וזכינו לקיים מצות תענו את נפשותיכם, וראיתי אז גלויי קידוש השם בישראל

בהסתכלי אל גודל המסירות נפש אף של יהודים פשוטים ויהודים חפשים לשעבר איך השתדלו אז לשמור מצות ה' ועד כמה הם ששים ושמחים לעשות רצון קונם כמוצא שלל רב [והרהרתי אז על דברי מליצה היוצאים מפה קדוש בס' ייט"ל פ' תולדות עה"פ ראה ריח בני כריח שדה אשר ברכו ה', כי שגור בפי העולם לספר מעשה שהי' באיש אחד שהי' רע מעללים אבל כאשר כפהו זדים לעבור על הדת, מסר עצמו למיתה וקידש ש"ש ברבים, עמדה שם אשה חכמה ענתה ואמרה רבש"ע אמת הדבר שאין לנו דין אונאה עליך, אבל כמו כן גם אתה אין לך דין אונאה עלינו במה שבחרת בנו מכל העמים, וז"ש יצחק אחר וירח את ריח בגדיו א"ת בגדיו אלא בוגדיו, לכן ראה ריח בני אפי' הבוגד אין בו דין אונאה כריח שדה דקיי"ל אין אונאה לקרקעות משום דהארץ לעולם עומדת ואם היום אינה שוה הדמים לאח"ז ישוה כ"כ איש מישראל אם כי היום נראה בבחי' בוגד עכ"ז ברבות הימים תמצאנו קודש לה' עיי"ש. ויש להוסיף עפ"י שיטת הפוסקי' עיין משפט שלו' סי' רכ"ז דאין אונאה לקרקעות לא אמרי' רק בקרקע ארץ ישראל ולא בקרקע חו"ל, ע"כ סיים השדה אשר ברכו ה היינו שדה ארץ ישראל כי שם צוה ה' את הברכה עד עולם, וזה ג"כ הכוונה והי' זרעך כעפר הארץ היינו כעפר ארץ ישראל שאין בה אונאה וא"ש].

בימי חג הסוכות קיימנו מצות סוכה תוך פחדים וסכנת נפשות. במקום העבודה הי' בורות נחפרים שלתוכן היינו רגילים לירד כאשר ניתן אות על התקפת אויר. בורות אלה סככנו מבלי שישגיחו בעצים וענפים ולשם נכנסנו ככל יום לאכול לחם בברכת „לישב בסוכה". ואוי הי' לו למי שנחטף שיצא משם לא בעת התקפה אוירית.

כאשר עברו וחלפו ימי החג הקדושים מבלי שנושע התגברה העצבות ר"ל, דרך העינויים והיסורים שעוד עלינו לעבור נראה לנו באותה שעה כארוכה וקשה יותר מדי, ויאוש ופחד אכלו בנו. נעשינו מודאגים מאוד בעיקר לרגל ימות הגשמים שהנה כבר הגיעו ורוח מצוי' בכל יום וכבר בחודש מרחשון השלג כסה את הארץ והקור הלך וגדל ואותנו השאירו בבגדי השבויים שלנו הקלים והדקים, ובמנעלים קרועים ובלויים. ונורא הי' הסבל לרגל הקור. נוסף על כל אלה האזעקות לאות התקפה אוירית נעשו תכופות, כמעט יום־יום, ושכבנו בבורות ונוקרת צורים במשך שעות, והבור לא ריק רק מלא מים.

לרגל הקור וגם מפאת שנעשינו כבר חלושים מאוד התחילו להתפשט ביניגו במהירות נוראה מחלת השלשול עם דם ר"ל והי' דבר ורעב כפנא ומותנא, ויום יום הרבה מתו ממחלה זו ונתקיים בנו דברי התוכחה כל

חלי וכל מכה אשר לא כתובה בספר התורה הזה [ורבותינו ז"ל חקרו לדעת על איזה חולי ומכה תסוב קרא, גם צריך להבין ל' בספר התורה הזה מיותר לגמרי, אמנם נ"ל לבאר הדברים עפ"י ש"ס נדרים דף מ"א אריו"ח בורדס או בורדם בסמ"ך שלשול שייצא כל שעה כמעיין הנובע שאין לו שוליים ויצאו ממנו כל המים, ואית דאמרי בורדם במ"ם כמו בור שנובע, ואית דאמרי מכה שקורין בי"ן מלנ"ט שיוצא נמי הימנו דם מפני שהוא כמעיין הנובע שקופץ מזה לזה ויש בו סכנה להזכירו, ומתבאר מד' רש"י דאיכא חולי וגם מכה שיש סכנה להזכיר שמם. ועיי' בראי"ש דפי' שאין להזכירו משום בושה, אבל דעת רש"י דאיכא סכנה בדבר להזכירו, וזהו כל חלי וכל מכה אשר לא כתובה בספר התורה הזה קאי על חלי ומכה זו וספר תורה ניתן לקרות בו ויש סכנה להזכיר את שמם ע"כ כתבה התורה חלי ומכה זו רק ברמז והבן].

כמעט כל השבויים סבלו ממחלה כבדה זו. וחרדה אחזתנו לראות קצירי ומריעי הולכים אל העבודה ובלכתם הדם וכל מילי דמטנף נוטף מהם והבגדים מתלכלכים והרשעים העומדים על גבם עוד מכים בהם שילכו במרוצה ויעבדו בלי הפסקה. ואפי' בבהמות וחיות חולים אין מטפלים באכזריות כזאת. ומהרבה שמעתי מתפללים "רבוש"ע, קח נא את נשמתינו שלא נבעט ח"ו ביסורים".

[ועיי' בילקוט שמעוני תהלים עה"פ יקר בעיני ד' המותה לחסידיו, אלולי ששאלו הצדיקים מיתה בפיהם לא הי' מתים ולפי ששאלו מיתה בפיהם אמר הקב"ה יסתלקו, והיטב אשר דיבר אבא מארי הגה"צ זצ"ל בהקדמה לשו"ת "ערוגת הבושם" לבאר ענינו עפ"י מה שאמרו חז"ל בש"ס נדה דף ל"א, ת"ר שלושה שותפים באדם אביו ואמו והקב"ה, מאביו ואמו בא עור ובשר ועצמות וכו', והקב"ה נותן הנשמה ובינה והשכל, וכיון שהגיע זמנו להיפטר מן העולם הקב"ה נוטל חלקו וחלק אביו ואמו מניח לפניהם עיי"ש. והנה כ"ז בסתם בני אדם אשר חלק אין להם בנשמה אשר נתן להם הקב"ה ולא סייעו כלום להשלים אותה יותר, רק נשארה כמו שניתנה להם מאת השי"ת, לא כן אצל צדיקים שהשלימו נפשותיהם למעלה גדולה יותר מכפי אשר ניתנה להם מהשי"ת, כדאיתא בזוה"ק דאם זוכה ב"נ אז מתעלה נפשו לבחי' רוח ואם זכה עוד יותר תעלה לבחי' נשמה, צדיקים כאלו גם בנשמה אית להו שותפות בגוי' דהא ע"י מעשיהם תורתם ועבודתם זוכים להתעלות נשמתם לעילא מן דרגא שהי' להם מעיקרא, משו"ה הקב"ה נוהג כשותף גם בחלק הנשמה ואנו לוקח אותה בלי רצונם והסכמתם, וא"ש ודפח"ח].

תתעטף עלי נפשי בזכרי מעשה נורא בקשר עם התפשטות מחלה הנ"ל במחננו. פעם אחת כאשר כבר התפשטה

המחלה בינינו במדה גדולה, נסענו בקרונות אל מקום עבודה ולפני כניסתנו ברכבת עמדנו בשורות על גשר ששם חכינו לבוא בקרונות. ומפקד הפלוגה שלנו הנאצי־גרמאני הכריז בפומבי כי באם אחד מהשבויים יטנף את הגשר עליו עמדנו יכריחהו ללקק בלשונו עד שהמקום יהי׳ כמקודם. ברשעתו חיפש בשבע עינים כדי לראות ולתפוס מישהו בחטאו, ולא הי׳ לו לחכות הרבה זמן כי המגפה היתה כבר כה נפוצה בינינו עד שחיש מהר הי׳ יכול למצוא כאלה העוברים מאונס על דבריו הטמאים, וכך נתן עיניו באחד מהשבויים שטינף את מקומו וצוהו ללכך בלשונו וכו׳. והלה בכה בדמעות והתחנן אליו לסלוח על עונו וטענה בפיו כי חולה וחלוש הוא מאוד, אבל הרשע לא הקשיב לדבריו, והאומלל כבר שחה לעפר נפשו לקיים את הפקודה. אבל מחמת מיאוס לא הי׳ בכחו לעשותו, והרשע ימ״ש הכהו באכזריות נוראה עד שיצאה נשמתו של האומלל באותו מקום.

ככה נתרבו הצרות משעה לשעה וכמעט שאמרנו נואש בים האכזריות ששטפנו. והסכת ושמע איך הקב״ה הקדים אצלי הרפואה למכה וממכה עצמה נתקן רטי׳. ביום ר״ח כסלו שחר קמתי ודמות הפנים שלי נשתנה. בתחילה דמיתי שזה בא לי מן המכות שקבלתי בליל

שלפניו מאחד הממונים (קאפו) שסטר על פניי בלי מספר, ובחשבי ככה לא רציתי לילך אל בית החולים של השבויים, כי ידעתי שאין מכניסים לשם רק גוססים, לעומת זה הלכתי אל העבודה. אבל ליום המחרת רבו עלי חבריי והפצירו בי לנסות להיכנס לביה"ח, וכאשר באתי שמה אמר הרופא האשכנזי שזאת היא מחלת שושנה (רויטלוף) וצוה עלי להשאר בביה"ח כי היא מחלה מדבקת. והוליכו אותי מיד למחלקה של חולים במחלה מדבקת וידוע הי' כי מעט מן המעט יוצאים משם חיים. החדר הי' מלא מפה אל פה עם חולים מסוכנים וגוססים, ושכבו על הרצפה וכולם הי' נפשטים ערומים אף בלי חלוק רק מחצלת דקה על גביהם. וגם אני נשכבתי על הרצפה כשאבריי דא לדא נקשן מקדחת וחולי ורוב פחד.

בחדר הזה נמצא אז רופא יהודי, אחד מן השבויים, שהי' טוב לב מאוד הד"ר וויס מק"ק באניא (רומאני'), [הב' יעקב משה נ"י בן מ' שלמה יודא ובן מינדל הי"ד] והוא בא מעת לעת לבקר את החולים ומצאתי חן בעיניו והבטיחני ליתן לי סמי רפואה כדי שאתרפא, כי בדרך כלל לא נתנו סמי רפואה ובכלל לא ניסו לרפאות רק הניחום שוכבים עד כלות נפשם. הד"ר וו. אמר לי שהוא מקבל על עצמו לעשות עבורי כל מה שבאפשרותו, כאשר אמר כן עשה ולא עברו שלשה ימים וחזרתי לאיתני. אבל

עוד טובה יתירה עשה אתי שלקחני לחדר העומד תחת פיקוחו ובמסירות נפש ממש פעל ועשה למעני שאוכל להישאר שם ולא אצטרך לחזור לצאת לעבודה. והקב"ה נתן לי גם להתנוסס כי בדרך כלל לא הרשו להתעכב שמה יותר משמונה ימים, ועפ"י הרוב יצאו למיתה ר"ל. ואני נשארתי ב„בית חולים" זה במשך שלשה חדשים, הודות להשתדלותו המסורה של הד"ר וו. הנ"ל. ולולי ג' חדשים אלה, חדשי חורף קשה, שבליתי בבית חולים, מי יודע אם הייתי יכול לעמוד בנסיון המר והנמהר. כאמור הד"ר וו. ניסה בתחבולות שונות למען שאשאר במחיצתו, כן עשה לי יום יום תחבושת על בשר בריא ורפיא, וכמו כן רקח את פני במרקחת רפואה שיתראה כאילו יש שם מכה, ועוד דברים שונים, ישלם ה' פעלו ושכרו אתו מן השמים. בג' חדשים אלה הי' רעב וקור גדול והרבה מאוד מתו מהעבודה הקשה ומאין אונים. ביום כ"ג שבט כאשר באתי מביה"ח חזרה אל הצריף שלי מצאתי רק מעט מזעיר מחמשת אלפים היהודים שהנחתי בהיכנסי אל ביה"ח.

ואיה העט שיתאר תנאי „החיים" באותו צריף רעוע שכינו „בית חולים", ומה שראו עיני במשך שלושה ירחים. קצרה היריעה מהכיל ואי אפשר למסור בכתב גודל הרשעות והאכזריות ששלטו בבית חולים זה שהי'

כריחיים בו טוחנים גופי בני אדם ר"ל. כאלף חולים נמצאו שם ושכבו על הרצפה ובכל יום מתו כמאה אנשים וכמה פעמים ראיתי איך מכים בראש האומללים כדי למהר מיתתם. בחדר ששכבתי אני הי' יום יום כעשרים קרבנות, את הגוססים ליקטו יחד והניחו אותם באחד מזויות החדר עוד בם נשמתם וביום שלאחריו באו ולקחום. ולא ניתנו להיתאר העינוים השונים והמכות שספגו החולים על כל פסיעה ופסיעה, השכל האנושי לא יכול להשיג כזאת. עפ"י הרוב מתו החולים שעות אחדות אחר הגיעם שמה. ולמרות זה הרבה רצו להימצא בבית החולים כי בחוץ אצל העבודה בימי החורף הי' הסכנה גדולה בהרבה ופירושה הי' מיתה ברורה, לעומת זה בבית ההריגה שקראו "בית החולים" נשארו לפחות עשרים אחוז מהבאים שמה, וע"כ הי' זה בכלל "הצלחה" מי שעלה לו להתקבל בבית החולים. והרבה מהשבוים עשו חבורה בגופם כדי להשיג מטרה זו. גם ביקשו שיעשו להם ניתוחים שונים, וכאלה שכבר "נתברכו" בחבורה נתנו עלי' סיד ומלח שלא תתרפא במהירות. ורגיל הייתי לומר מצמית ישועות בורא רפואות שבראשונה אנו זקוקים לישועה ורק אח"כ לרפואה, כי בלי הישועה, הרפואה לא תועיל לנו כלל וכלל. באמצעות הרופא הנ"ל ושאר הרופאים היהודים עלה בידי להשתדל לטובת הרבה יהודים בבית החולים שם.

ביום כ״ג שבט עזבתי את בית החולים והוחזרתי אל צריפי ומאז יצאתי שוב אל העבודה תוך צרות ותלאות רבות.בשבת קודש פרשת החודש הכני אחד הממונים הרוצחים, קאפו בלע״ז, מכה רבה והכביד עלי משא כבד של ברזל עד שנקלף העור מעל כתפיי, והעינוי הקשה החליש אותי עד כדי כך עד שלא יכולתי לילך בכחות עצמי וארבעה אנשים הביאו אותי שוב לבית החולים והרופא הטוב הנ״ל כאשר השגיח בי לקחני מיד בחכמה וערמה חזרה אל חדרו ונשארתי שם גם ביומא דפסחא ודין הניין לי שלא אכלתי לחם כל ימי החג ב״ה. בלילי הסדר אמרנו את ההגדה בסודי סודות בחשך ואפילה בשכבנו ומחצלת מעל ראשנו. גם הרופא הנ״ל הי׳ אתנו, והלילה הזה כולו מרור.

אחר חג הפסח התקרבו צבאות רוסי׳, לפתע פתאום ביום בהיר אחד פקדו עלינו לירד לתוך ספינה על נהר דונאו והסיעו את כל המחנה ארבעה ימים על הנהר יחד עם מטען ברזל שלא יכולנו להשתמש בו אפי׳ לישיבה. וכך נסענו חלשים ומיוגעים בלי מזון ומחי׳ עד שהגענו לעיר לינץ באוסטרי׳, שם ירדנו מן הספינה והתחלנו לעלות ברגל. לילות וימים הלכנו בלא כח לפני רודף, רצנו במרוצה, ומי שאפסו כוחותיו ולא הי׳ יכול לילך אתנו יחד

בשורה, הרשעים ימ״ש הרגוהו על אם הדרך ונשאר כדומן ע״פ השדה. גם אנכי הייתי כבר נחלש ומרוצץ מאוד ולא יכולתי להמשיך בדרכי עם שאר השבויים, ורק ישראל רחמנים בני רחמנים חבקני בזרועם ולא נתנוני לנפול והוליכו אותי ככה עד בואנו אל תוך מחנה השבויים בעיר עבענזע שבהרי טירול באוסטרי׳. לפני הגיענו שמה, בלכתנו בדרכים הי׳ הרעב גדול וקשה מאוד, אכלו את עשבי השדה קורמי באגמא, גם מצאו בשדות תפוחי אדמה ושמחו עליהם כעל הון ואכלום כמות שהם בלי בישול.

מחנה הרכוז בעיר עבענזע הי׳ גיהנום מלוא זוועות. כעשרים אלף שבויים מכל אומה ולשון נמצאו כאן ורובם יהודים. מידי יום יום מתו כחמש מאות שבויים מרעב ושאר צרות שלא יכלו שאת. העבודה הי׳ קשה מאוד ולעומת זה התזונה היתה כאפס. חצבו אבנים בהרים ובמערות וכל המזון הי׳ קליפות תפוחי אדמה שנתבשלו במים, לתפוחי אדמה עצמם לא זכו. הרעב העביר הרבה שבוים על דעתם וכאשר חלקו את המאכל הבזוי בקערה אחת בשביל ב׳ אנשים פרצו ריב וסכסוכים בין הזוגים [עיין בש״ס פסחים דף פ״ט ע״ב בעובדא דר״ה ברי׳ דר״י עריב בהדי׳ רבינא אדאכיל ר״ה חדא אכיל רבינא תמניא עיי״ש] סביב חלוקת מאכל החזירים, והי׳ המחזה סמל

לירידתנו ולשפלותנו הנוראה. וזה הי' אחד ממטרותיהם הרשעיות, לפעמים כאשר רצו לשחוק בנו, פקדו לשים את היורה הגדולה באמצע חצר המחנה, והשבויים מוכי רעב נורא התנפלו באלפיהם על המאכל, דרסו והכו חרפו וגדפו זה את זה, והרשעים צוהלים ורוננים, ימ"ש וזכרם.

בגלל הרעב הגדול נעשינו נפוחי פנים ובלכתנו אל העבודה יום יום לקטו השבויים נבלות כלבים שמצאו בדרכים ושנהרגו בההפצצות התכופות ואכלום ולא משכו את ידם גם משקצים רמשים ותולעים. ולא יאומן כי יסופר שבימים האחרונים לשעבוד כבר הי' עובדא שחתכו מבשר המת וצלו אותו ואכלוהו [עיין בש"ס חולין דף צ"ב ע"ב דב"נ אין שוקלין בשר המת במקולין ופירש"י בחד פירושא וז"ל בשר המת של אדם במקולין באיטלז שאין אוכלין אותו בפרהסיא כל כך עכ"ל משמע לפי' זה דעכ"פ אכלו ב"נ בשר המת רק שלא אכלו אותו בפרהסיא ועיין בכ"ח פ' חיי"ש מש"כ משמי' דהגה"ק אבני נזר ז"ל] בתוך הצריף שלנו שכבו על הארץ אנשים למאות באפס כח שלא יכלו אף לעמוד על רגלם מרוב חולשה ובכל שעה ושעה מתו חמרים חמרים. השבוים פסעו על גופי המתים מבלי שישגיחו בהם כלל, כל כך גדול הי' הקרירות והאדישות לחיי בני אדם. וגם אני הייתי בין הנחלשים מאוד ושכבתי על הרצפה בין חולים ומתים במשך ב' שבועות. ואז הקרה

ה׳ לפני איש טוב ה״ה ידידי מו״ה משה קליין נ״י ממונקאטש עם בניו היקרים שלמה חאב נ״י והם השתדלו להביא לי לפעמים מעט מים להחיות את נפשי האומללה, ושמשו אותי בכל מה דאפשר וגם סמכוני בשתי ידים שאוכל לילך לחוץ על משענתי. המצב נעשה חמור משעה לשעה, פסק כח כל השבויים וכלו כל הקצין וראינו עין בעין כי באם ח״ו לא תבוא הישועה בעוד ימים אחדים לא ישאר מאתנו שריד ופליט. נוסף לכל זה נפוצה אז שמועה מאחורי הסרגוד שברצון הגאצים להכניס כולנו לתוך המערה ולעשות שם קץ לכולנו.

ויהי ביום ל״ו לספירת בנ״י בבוקר השכם בשעה החמישית קראו אותנו לעמוד ל„אפעל״. עשינו די לפקודה בפחד ומורא והלכנו כגידונים למות. ומה נשתוממנו לשמוע מפי מנהל המחנה בעצמו בשורת שחרורנו. בעמדנו ב„אפעל״ בישר אותנו שצבאות האמריקאיים הולכים ומתקרבים אל מחננו בצעדי ענק ושלא יעברו כ״ד שעות והוא ימסור את כל המחנה להאמריקאים ועד אז פקד עלינו לא לצאת מפתח צריפינו ואוהלינו. לא יכולנו להאמין למשמע אזנינו. עם כל זה כאשר חזרנו אל צריפינו פרצה שמחה עצומה שאחזה את כל השבויים. למחרת היום הנה קול המולה נשמע מרחוק קול חיצים וברקים קול יריות ותותחים והנה אנו רואים כי הגאצים

הרשעים סביב המחנה כים נגרשים ובורחים לכל הצדדים. לא עבר הרבה זמן וקבלנו בזרועות פתוחות ובלב מלא הערצה ושמחת אושר את חיל המשחררים שלנו, חיל ארצות הברית של אמריקה. יהודים שבורים ורצוצים נטולי כח ברכו ברכת הודאה להשי"ת כשעיניהם דומעות. והחיילים בראותם מצבנו השפל בכו מרוב רגש. בלכתם לראות את הקרימאטוריום מצאו בחצר הר גבוה של אלפי שבויים מתים שלא הספיקו הרשעים לשורפם מרוב העבודה שמה יומם ולילה. והי' זה מחזה נוראה בשבילם ולא יכלו להבין איך בריאים אשר בשם אדם יכינו מסוגלים למעשים שפלים כאלה. בעוד ימים אחדים פקדו האמריקאים על תושבי עיר עבענזע לבוא אל תוך המחנה ולראות במו עיניהם את מעשי השתוללותם. גם הכריחו אותם לעבוד בשבילנו למראה עינינו לנקות את המחנה מרוב האשפה והזוהמא שנצבר במשך הזמן. [ואז פירשתי שנתקיים ב"ה אצלנו מה שביקש דוד המע"ה בתהלים ד' לי בעוזרי ואני אראה בשונאי, כלומר השי"ת יעזור לי, "ואני" את "האני" שלי. מה שנעשה אתי אזכה לראות בשונאי. וכן הי' ב"ה אצלנו].

הצבא חלק מזון ומחי' לרוב. את החולים שמו בבתי חולים ועשו הרבה להציל את מה שאפשר. למרות זה מתו

הרבה גם אחר השחרור בעיקר מפאת שאכלו בלי מידה אחר הרעב הגדול. ואנחנו הודינו לה׳ שיר חדש על גאולתנו ופדות נפשנו וברכנו שם בעיר עבענזעע ברוך שעשה לנו נס במקום „הזעע".

מיד אחר השחרור זכינו לראות בעינינו נקמה באויבינו. אותם השוטרים שלא התנהגו כשורה וצערו או עינו את השבויים נתפסו מיד ע״י השבויים והרגו אותם במקלות וסקלום באבנים.

אחרי השחרור נשארנו עוד במקום במשך כמה שבועות. כי לרגל המלחמה נתקלקלו הדרכים. אין יוצא ואין בא באין רכבת לנסוע. שם חגינו גם את חג השבועות. ואחרי טלטולים רבים וקשים באתי עד עיר פרעסבורג ושם מצאתי כבר כמה מניינים יהודים שחזרו מן המחנות או יצאו מן המחבואים התת־קרקעיים, והייתי מאושר לראות כי ב״ה יש עוד שם ושארית בישראל. אמנם ברגעים אלה לבי נשבר בקרבי ונתעורר הצער הגדול אצלי בהביטי סביבי והנה אני רואה כי מלאה הלכתי, משפחה יקרה, וריקם השיבני ה׳. [כמו שפירשתי פסוק בפ׳ פינחס ויהי אחרי המגפה, ואחכז״ל אין ויהי אלא צרה, דעיקר הצרה היא לאחר המגפה, כי בשעת המגפה אין מרגישים כל כך את הצער כי הדעת מבולבל מפחד וחושי

הרגש נחלשים, אך לאחר המגפה כשרואים מה יש ומה חסר אז מרגישים באסון שקרה]. וכאשר אני עומד גלמוד עם רעיונות מנקרות במוחי בא לפני ציר נאמן ובישרני בשורה טובה שראה את בתי היקרה הבכירה השולמית מלכה ריזא תחי' לאויט"א בעיר בוקארעסט ושהיא נשתחררה במחנה רכוז סמוך לאויסשוויץ עוד באמצע החורף ע"י חיילות רוסי'. ויפג לבי והי' זה לי כמים קרים על נפש עיפה וברכתי ברכת שבח והודאה להשי"ת על הצלה פורתא. [ועיי' בפי' הראב"ד בסוף מתני' דמס' עדיות על הבטחת הנביא הנה אנכי שולח לכם את אלי' הנביא והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם וזל"ק כלומר לב האבות והבנים אשר נפל בם מורא ופחד וברחו אלה פה ואלה פה מפני צרותם ישובו אלה את אלה ויתנחמו זה בזה וכן יהי' בימינו עכל"ק].

בתי המדרשים וביהכנ"ס בקהלה המפוארה בפרסבורג שהי' פעם מלאים וגדושים, כיום הנה הם עומדים שוממים מאדם ואין מי שיתפלל בהם. התפללו רק ב"שיעור שטיבל" של רבינו הקדוש ה"חתם סופר" זי"ע ושבתי שם ש"ק פ' שלח וברכתי ברכת הגומל לחייבים טובות ודרשתי לכבוד היום ולכבוד המקום בית המדרש של רבינו ז"ל אשר משם יצא הוראה לישראל. [ואמרתי בפרשה דיומא

ומה הארץ השמנה היא אם רזה היש בה עץ אם אין והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ והימים ימי ביכורי ענבים, ורש"י פי' היש בו עץ אם יש בו אדם כשר שיגין בזכותו, ולכאורה המלים "אם אין" מיותרים, ועיי' בערוגת הבושם דבר נחמד, והקדמתי תחילה דמצינו בתוה"ק ויבוא אברהם לספוד לשרה ולבכותה, בלבכותה יש כ' קטנה, וכתב בעה"ט שלא הספיד ובכה רק מעט, וי"ל הטעם משום שאחז"ל ויבוא אברהם, מהיכן בא מהר המורי', והי' ראשו מלא רעיונות ומחשבות מימי הנסיון שעברו עליו להביא את בנו על המזבח וע"כ לא בכה רק מעט, וכמוני היום שענה בדרך כחי. הנה אני בא מהר המורי' ששם נעקדו מחמדי עינינו, בנינו ובנותינו היקרים ושם נקרב מבחר העם, צדיקים וקדושים למאות ולאלפים, הנני חולה שבור ורצוץ מן הצרות והעינוים הקשים שסבלתי במשך יותר משנה תחת ידי הרוצחים הארורים. ע"כ יהי' דברי מעטים להיות מודה על העבר ולבקש על העתיד. אינני מפרט כאן תוכן הדברים שאמרתי ורוצה אני רק להזכיר מה שהתחלתי ולציין דבר שאמרתי עפ"י ש"ס סוף מס' תמורה לפרש הפי' האויב תמו חרבות לנצח, כלומר, אף שכבר נפסקה המלחמה, והאיבה והשנאה ספו ותמו, וגם זכינו לראות במפלת הרשעים, מ"מ החורבות לנצח, החורבות שנגרמו לנו בגלל המלחמה ישארו לנצח ומי יודע אם נוכל להשלים אפי'

במאה דורות מה שנאבד ונשמד לנו בשריפה הגדולה שמאחורינו. בטח כי זר הנצחון לא שייך לנו אם גם חזרו כמה עשרות אלפים מהמיליונים שהלכו. בכל זאת אין לכם להתייאש ח"ו, רק אדרבה חובתנו הוא להתחיל שוב ושוב לבנות מבצרים לתורה, וליסד מחדש את הקהלה הקדושה ולא ליתן לשרשרת הזהב להינתק ח"ו, כי הלא כאן הוא אכסניא של תורה וזכות גדול טמון לכם מרבינו החתם סופר ז"ל שהאיר בתורתו וצדקתו לארץ ולדרים והוא יגן עליכם שתזכו ליצור יש מאין. וזהו היש בה עץ אם אין, אם יש בה צדיק שיכול להגן עליכם בזכותו, אפי' אם אין, כמו במצבנו עכשיו דור יתום ומיותם שהגנו באפס ואין וזקוקים לבריאה חדשה, גם במצב שפל כזה אל תתייאשו, רק והתחזקתם ולקחתם מפרי הארץ, קחו מוסר מפרי הארץ שאי אפשר שיתגדל ויצמח עד שיהי' מקודם בבחי' אין ואז יציץ ויפרח. וגם אם והתחזקתם כאן, אז אח"כ ולקחתם מפרי הארץ תזכו לעלות לציון ברנה במהרה בימנו אמן].

מפרסבורג באתי לעיר בודאפסט, גם שם הלכתי עוד על משענתי במשך כמה חדשים עד שחזרתי לאיתני. לקהילתי הקדושה חוסט כבר לא יכולתי לחזור כי בינתיים נספחה לרוסי' והגבולות נסגרו. בעת התעכבותי בבודפסט לקחתי חבל בבית דין המיוחד לתקנת עגונות על יד

הלשכה המרכזית האורטודוכסית. גם יסדתי ונהלתי מתיבתא עם בחורים בחוץ לעיר.

אחרי גלגולים וטלטולים מגבול לגבול באנו לפאריס.

במשך הזמן שהייתי שמה שקדתי שוב על תקנות בנות ישראל יחד עם הרבנים החשובים שי' חברי ועד הרבנים דשם וברצוני לרשום כאן ענין תמוה שבא לפנינו ושיכול לנגוע להלכה. בא לפנינו איש כשר ונאמן והעיד על אשת ראובן שנישאה לאיש בכפר סמוך לסיגעט (רומאני') ושהוא לקח חלק בשמחת החתונה וסיפר שהיא נישאה לאיש עפ"י שני עדים כשרים שהופיעו במקום והעידו על בעלה ראובן שמת במחנה הרכוז בוכנוואלד. והנה הבעל ראובן עומד חי לפנינו. והעד מסר עדותו בנוכחותו של הבעל. ואחר זה סיפר הבעל כי גופא דעובדא הכי הוי, הוא הי' שוכב חולה בבית חולים במחנה בוכנוואלד והי' כבר נוטה למות, וכאשר הגיע שמה הצבא האמריקאי ומצאוהו חולה אנוש, הם שמו אותו מיד באוירון צבאי והביאוהו לפאריס ושם עשו אתו גדולות עד שהצילוהו ונשאר בחיים. ושני העדים שהעידו עליו שמת הי' חביריו שראו אותו בבוכנוואלד במצב של גסיסה ולפתע פתאום נעלם ולא יכלו למצוא אותו בשום מקום, מזה שפטו בבירור שמת. בהיוודע לנו כל זה כתבנו מיד

לעיר סיגעט לאפרושי מאיסורא דאשת איש [וכמה גדולים דברי חכמים שאמרו דאין מעידין על הגוסס עיי' ב"ש סי' י"ז ס"ק צ"ד, ומה שהשיגו עליו כל הפוסקים בפת"ש שם ס"ק קל"א. ועובדות כאלה אירעו כבר בימים קדמונים, עיי' בש"ס יבמות דף קכ"א, ועיי' בהקדמה לשו"ת שערי אפרים מה שכתב החו"ד שאירע בזקנו, ועיי' בשו"ת חיים שאל מהחיד"א ז"ל סי' ע"ד אות מ' ג"כ מעשה פלא, ועיי' גם בשו"ת ח"ס חא"ע].

ואסיים בדבר טוב בפ' חיי"ש ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב וישא עיניו וירא והנה גמלים באים, ויל"פ דמבואר בסה"ק דיצחק יצא להתפלל על ביהמ"ק, שיצחק קראו שדה על שעתיד להיות כשדה ע"ש ציון שדה תחרש. לפנות ערב הוא הגלות הדומה לחושך. והנה כפי שאנו רואים לא עלה בידו להמתיק צרות ישראל בימי עקבותא דמשיחא, אבל ראה ברוח קדשו שיבוא גמול לכל עושי עולה לצער את ישראל וכל הנוגע בהם כנוגע בבבת עינו והשי"ת ישוב גמול לגאים ורוצחים. וכמו כן ישלם גמול טוב לכל הסובלים והמעונים. כי יסורים ממרקים עונותיו של אדם כמאחז"ל בש"ס ברכות, ויש לרמוז בקרא בפ' תצוה והי' המזבח קדש קדשים כל הנוגע במזבח יקדש, דהיינו אותן הנשמות הקדושות שנקרבו על המזבח הן קודש קדשים כמו שאחז"ל בש"ס ב"ב דף י' הרוגי מלכות אין

עומדים במחיצתם. אבל גם אותם שרק „נגעו" במזבח שסבלו יסורים וענוים קשים ומועדים הי׳ להיקרב ולהישרף ורק עפ״י נס ניצלו, גם אלה „כל הנוגע במזבח יקדש" ונתכפרו עונותיהם ויזכו לטוב. וזה שאמר וישא עיניו הביט בקורות ישראל העתידים לבוא, וירא והנה גמלי״ם באים, מלשון גמולים ותרתי משמע, גמול ועונש לרודפים וגמול ושכר טוב לנרדפים. כן יעזרנו השי״ת לראות במפלתם השלמה של הרשעים הרוצחים ובהרמת קרן עמנו הנאנח והנדכא, יקבץ ה׳ את הנפזרים כמלקט שבלים ששון ושמחה ישיגם ונס יגון ואנחה בב״א.

הכותב וחותם בדמע ומחכה לרחמי שמים

בחו׳ מנחם אב ה׳תש״ח, ברוקלין יצ״ו

יחושע גרינוואלד
בלאאמו״ר הגה״צ מו״ה אברהם יוסף זצלה״ה
אב״ד דק״ק חוסט והגליל יצ״ו

ושלא להוציא הנייר חלק ארשום קצת דברי אגדה בענין השארת הנפש במה שאנו אומרים בכל יום ברוך אלקינו שבראנו לכבודו והבדלנו מן התועים ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו ויש לבאר דידוע מעיקרי התורה להאמין באמונה שלימה דנשמת הישראלי שורשה

נטוע למעלה בעולם העליון והיא רוחניית חלק אלקי ממעל והיא נצחיית וקיימת לעולם ומיד אחר פרידתה מהגוף אחרי מות האדם היא עולה למעלה ונותנת דין וחשבון על כל מעשי' [עיין ברמב"ם בהל' יסודי התורה פ"ד הל"ט] ולא כהמינים שאומרים ששורש הנשמה למטה הוה בהוית הגוף ושניהם יחד כלים ונפסדים מעוה"ז במות האדם ואין הנפש עולה למקור מחצבתה ואת העולם עובר יחשבו לעולם עומד ולמענו כל עמלם תחת השמש, ואפשר שזה הי' ג"כ טעות הצדוקים הקודמים שכפרו בתורה שבע"פ ולא האמינו בדרשות חכז"ל וזה מפאת שלא ידעו ולא הבינו בהוד נשמת האדם והשארותה וגזרו אומר שאין שם ושארית לנפש האדם אחרי המות ואיך יהין אדם קרוץ מחומר וימיו קצובים לדרוש בתורה שהיא נצחית וקיומה לעולם ונתנה מפי הקב"ה שהיא חי וקים לעולם [וכעין זה מבואר בהקדמה לסי' כ"ח בראשית עיי"ש].

אמנם אנחנו מאמינים בני מאמינים יודעים כי בצלם אלקים עשה את האדם ונפח באפיו נשמת חיים נפש משכלת חלק אלקי ממעל נצחיי והתורה והמצות משיבין הנפש לשורשה וע"כ רשות נתונה לדרוש בתורה בי"ג מדות שהתורה נדרשת ולגלות כל סתום וכל נעלם וכבר פי' המפרשים דע"כ אנו מברכים אשר בחר בנו מכל העמים "ונתן לנו" את תורתו לנו דייקא שחכמי הדור

בכחם להכריע לפי דעתם ושכלם כי נפש המשכלת נשמת אדם חי וקים לעולם.

ואנהיר לן בזה מה דמסופר בברייתא חגיגה ט״ז ומכות דף ה׳ תניא אמר ר׳ יהודה בן טבאי אראה בנחמה אם לא הרגתי עד זומם להוציא מלבן של צדוקים וכו׳ וכל ימיו של ר׳ יהודה בן טבאי הי׳ משתטח על קברו של אותו העד והי׳ קולו נשמע וכסבורין העם לומר קולו של הרוג וכו׳ ולכאורה יפלא מאוד לאיזה תכלית סיפרו לנו חכמינו ז״ל טעות העולם שסברו שקולו של הרוג הוא ובאמת קולו שלו הי׳ [עיין בריטב״א] ומאי נפקותא לנו בזה אך הוא הדבר אשר דברנו דמקור מעין משחת לשיטת הצדוקים הי׳ שלא האמינו בהשארת הנפש ומעלתה ומנהיגי הדור עשו פעולות להוציא מלבן של צדוקים ולבטל שיטתם הנכזבה והכו על קדקוד האנשים הכופרים ור״י בן טבאי הרג העד זומם לתכלית זה והשמענו הגמ׳ דאף שלא עשה בזה כהלכה דאין ע״ז נהרג עד שיזימו שניהם אעפ״כ פעולתם והשתדלותם לש״ש לבטל כפירת הצדוקים לא חזרה ריקם והכה שורש בלבות העם עד כי נתפשט בדור הזה האמונה בהשארת הנפש וקיומה שטעו העם שקולו של הרוג הוא כי הנפש באמת קים לעולם.

ונראה שזה הי׳ ג״כ שיטת הצדוקים שאמרו על שריפה מחיובי מיתות בי״ד שהוא שריפת כל הגוף והאמת

הוא ששריפה האמורה בתורה אינה אלא שריפת נשמה והגוף קים כמבואר בש"ס סנהדרין דף נ"ב כי ההבדל בין לשון שריפה ובין לשון בעור מבואר בספרים דבעור הוא הסתלקות הדבר מגדר מציאות ישותו וביאתו בגדר ההעדר וכמו ובערת הרע מקרבך ולשון שריפה הוא רק פירוד היסודות לשון רפרף ואצל האדם שאין עיקר עמידתו הארבע יסודות לבד רק העיקר הוא חיבור חלק גשמיותו עם הנפש הרוחני שבו לכן יתכן בו לומר שריפה גם אם אין האש פועל רק פירוד הנפש מן הגוף [עיין בס' הכתב והקבלה פ' אמור] אולם לדעת הצדוקים החטאים בנפשותם שאמרו דהנפש בצאת מן הגוף כלה מן העולם ונעדר ממצאתו אין נופל לשון שריפה על פירוד הנפש רק בעור שהוא הסתלקות הדבר לגמרי וע"כ ששריפה שאמרה תורה קאי על פירוד יסודות הגוף והתרפות חלקיו ומנפש עד בשר יכלה ויתפרד.

וזה שאנו אומרים ברוך אלקינו שבראנו לכבודו והבדלנו מן התועים כלומר שהבדלנו מן התועים בשכל והולכים עקלקלות ואומרים שאין לנו רשות לדרוש בתורה שהיא נצחיי ורק העיקר אצלנו "ונתן לנו" תורת אמת לנו דייקא כפי הכרעת חכז"ל והטעם כי וחיי עולם נטע בתוכנו שנטע בתוכנו חיים שהוא לעולם והנפש הנטועה בתוך הגוף תשוב לשורשה וחי לעולם וא"ש.

שאלות ותשובות

חסד יהושע

סימן א׳

בעה״י ב׳ לס׳ ויחי תש״ו לפ״ק פעסט יצ״ו

לכבוד הרב הגאון המובהק שר התורה כקש״ת מוהר״ר חיים מרדכי ראללער שליט״א אבד״ק ניאמץ יצ״ו (וצללה״ח)

אחרי תת שלו׳ ונרכה להדג״ק שליט״א נירלת הכנוד, הנני נזה לדון לפניו נהלכה נדנר המסון הנורא שקרה לותנו נדורנו נעוה״ר וכמהו לא הי׳ מימות עולם לשר לנפיס ורננות מישרלל, נפשות יקרות, קדושים וטהורים, נחורים וזקניס יחדיו ויונקי שדיס שלא חטאו הובלו לעיר לויסוויטץ ולותן שלא מנאו הרשעים הארורים רלויים לעבודה קשה נשלחו לנד לחר ושס נהרגו ונשמדו נלופן מנהיל ונורא והיו למוקד לא על קדושת שמו הגדול ד׳ יצקוש

דמס נג"ח ונשלרו הרנה ענוגות לשר לנס הומה לל מורי ישרלל להוניח משפטס לאורה (עיין רש"י יבמות דף קכ"ג ד"ה נשעת הסכנה דענוגה נחשב כסכנת נפשות ונס' לוגרות יוסף הניח מירושלמי שנת פ"ז ה"ח דגס עיגון הנעל מדמינין לסכנת נפשות ע"ש), לולי יש תקוה להתירס מכללי העיגון הקשה ולף שלין לנו עדות נרורה, על גוף המיתה החמורה, רק על מעשה נחירה, לגד לתון גורל, לחרתי לפתוח לה פתחל דהתירל, פתח קטן כחודו של מחט, והדרג"ק שלי"ט"ל, וגדולי ישרלל כולס, יגניהו פתחס כפתח ההיכל ולולס, נסייעתל דשמיל.

ואפתח נהללה תהלה משמעתתל דעיר שכנשוה כרכוס נניטין דף כ"ה וכתונות דף כ"ז תנן התס נמתני' שלשה דנרים לומר ר"ל נן פרטל לפני חכמים וקיימו לת דנריו על עיר שהקיפוה כרכוס ועל ספינה הטורפת נים ועל היולל לילון שהס נחזקת קיימין לנל עיר שכנשוה כרכוס וספינה שנלנדה נים והיולל ליהרג נותנין עליו חומרי חיים וחומרי מתים לת ישרלל לכהן ולת כהן לישרלל לל תלכל נתרומה. ולילל נירושלמי ונלנד כרכוס של לוחה מלכות, לנל כרכוס של מלכות לחרת כליסטים הס. ועוד שלשה הוסיפו עליהס לת שנרתו חי' ושטפתו נהר ולת

שנפלה עליו מפולת, ע"כ הונח נרח"ש ורשנ"ח. והנה
נירושלמי לא נמצא מנומר לי קלי לריעת לו לסיפא.
לך הרשנ"ח שהעתיק רק סיפא דמתני' ולא"כ
הירושלמי משמע שמפרש חילוק הירושלמי לסיפא
נכנשה דכרכוס של מלכות לחרת לין להס פנלי
להרוג ונחזקת קיימים הס, כפירוש ר"ת ור"ת נתוס'
כתונות ד' כ"ז ד"ה כלן נכרכוס ע"ש, ודלא כרש"י
שם. למנס הטור נא"ע סי' קמ"ל כתב דנעיר שהקיפוה
כרכוס של מלכות לחרת נותנין עליו חומרי חיים
וחומרי מתים. וכתב הנ"י מקור דנרי רנינו מירושלמי
המונח נרח"ש ורשנ"ח, והכי פירושו דנכרכוס של
לותה מלכות כל זמן שלא נכנשה יושניה נחזקת קיימים
דלין לחוש שמא עשו תחנולות להשחית העיר ויושניה
כנון להפיל החומות עליהס פתלוס וכיולא נעינים
הלו לפי שהס חסים על העיר שהיא שלהס, הנל
כשהכרכוס של מלכות לחרת הרי הס כליסטים
שלינס נתים חלא לנוז נז ולהחריב העיר וחומותי'
דכיון שלינס שלהס לינס חסים על חומותי' ויושני'
מש"ה נותנים עליהס חומרי מתים לעפ"י שלא נכנשה.
ותמה על הרי"ף והרמנ"ס שהשמיטו חילוק הירושלמי
ולא הזכירו מזה כלל נהלכותיהס. ועיין נק"כ שתירן
דהרי"ף והרמנ"ס ס"ל דקלי לכנשוה כפי' ר"ח ור"ת
נתוס' כתונות והלכה כרנ מרי ע"ש. ועיין נח"ס

שקדמו גזה המהרי"ט, וע"ע לקמן הל הרמב"ם ס"ל כרש"י ודלא כר"ח ור"ת כמבואר בר"ן שם הובא בב"י סי' ז', ולרש"י לכו"ע יש חילוק בין לותה מלכות למלכות לחברת.

וראיתי בשו"ת בית לפרים סי' י"ט דתימא גדול על הב"י שהניח הרשב"ץ בשם הירושלמי לעזר ושם כתבו דהרי הרשב"ץ מציין דברי הירושלמי על כתובה ולא על הקיפוה, וגם מהרח"ש לא הו"ל להזכיר דלף דהרח"ש שהעתיק המשנה כגורתו לעפ"כ משמע דקאי לחתי דסליק מיני' בכתובה ולא על הקיפוה ע"ש: וכן ראיתי במהרי"ט ח"ח ס' ק"ג דמהרח"ש משמע דקאי לחתי דסליק מיני'. ולשב"ד יש לנו הכרח דהרח"ש מפרש הירושלמי על הקיפוה, דלשה"ה הרח"ש סותר ל"ע דבכתובות פסק כרב מרי ולינו מחלק בין כרכוס של מלכות זו למלכות לחברת. וכאן העתיק חילוק הירושלמי להלכה כמו שהקשה הקרבן עדה וקדמו במהרי"ט שם, ללא ודאי דהירושלמי קאי להקיפוה ובכתובות לירי בכתובה והן שני דברים ולינם סותרים זל"ז כלל, והטור לזיל בשיטת לבו הרח"ש ז"ל. ועיין בפסקי הרח"ש בגיטין שמפורש יולא כשיטת הטור דקאי לריבש ע"ש.

אך מה שתמה הנ"ל למה הניח הנ"י דברי הרשנ"ל שהס כנגדו גודלי קצה וי"ל עפי"מ שהעלה הקרנן עדה והנית לפרים נדעת הרמנ"ס והרי"ף שהשמיטו חילוק הירושלמי משום דס"ל דהירושלמי לא נח חלח לפרש מהו כרכוס ומייתי עלה הח דלימתר נכתונות כגון זנין ושלשלות וכלנים המקיפין לת העיר וחנג גררח מסיק עלה כל מה דלימתר התס וכדקלמר הי' פירלה ל' מנלת דלח הוי רק לגבי שני לחרת לגל הכח ליתח לחילוק זה ע"ש. מיהו מרח"ש והרשנ"ל שהניחו כלן להלכה חילוק הירושלמי ס"ל דחילוק הירושלמי נלמר גם כלן וע"כ הני' הרח"ש והרשנ"ל דתרווייהו ילפו עכ"פ לעזר הטור דחילוק הירושלמי קלי גם הכח ולח לענין שני גלגל, ולעפ"י שהרשנ"ל מפרשה לסיפח הטור למד נדעת לגיו הרח"ש ז"ל דס"ל דקלי לרישח כדי שלח יהי' דבריו סותרין זל"ז כנ"ל ולזיל ליהו נשיטת לגיו הרח"ש ז"ל והבן.

עוד הקשה הח"ס ז"ל נחידושי ניטין על פירוש הנ"י הח בירושלמי מייתי נרייתח הוסיפו עליהן גררתו ח' ונפלה עליו מפולת ושטפו הנהר ל"כ משמע מעדות ר"ח בן פרטח לח הי' מפולת נספק חי ספק מת ול"כ לין לפשר לומר נעיר

שהקיפוה כרכוס של מלכות לחרת הם נספק מתים משום שנופלים עליהם חומות ובתים הלא לפי' ודאי מפולת הוא נהזקת קיים עד שהוסיפו עליהם ומכח זה העלה דגר חדש בשיטת הטור דס"ל ג"כ דהירושלמי קאי לכנשוה ולא מייתי הך דיחא כלל כמו דלא מייתי לי' הרי"ף והרמב"ם דאגן קיי"ל כרב מרי בכתובות אך ס"ל להטור בתר דהוסיפו מי שנפלה עליו מפולת וידוע דכרכוס דרכם להפיל מפולת, ממילא יש לחלק בעיר שהקיפוה כרכוס בין לו"מ למלכות לחרת ודפח"ח ושפתים יושק משיב דברים נכוחים ותורת לחת הי' בפיו דבזה יהי' דברי הטור מזוקקים שבעתים דחזינן להטור שהשמיט נפלה עליו מפולת והוא פלא והב"י והדרישה כתבו דהסרון בטעות הוא, ולהכ"ל בדיוק החסיר הטור זה. דכבר שמענו כן מהא דהקיפוה מלכות לחרת דטעמו משום מפולת ולדבריה לי הוי נקט נפלה עליו מפולת הוי לחרי דהקיפוה מלכות לחרת מקור מקומו מירושלמי כפי' הב"י וסותרים זא"ז משום קושית הח"ס וע"כ השמיט נפלה עליו מפולת לגמרי וכתב רק דין דהקיפוה מלכות לחרת דהיינו נפלה עליו מפולת וא"ש בס"ד.

איברא, גוף קושית הח"ס על הב"י שפיר בה דהיא קושי' עצומה לתופף ידי לייתב בהרבה לופנים:

ח) י"ל בפשיטות דהקיפוה מלכות לחרת גרע מנפלה עליו מפולת דהתם יש לחוש למפולת ושאר תחבולות כגון שריפה ולשאר מיני השחתה וכמו שדייק הנ"י שעשו תחבולות להשחית העיר ויושבי' כגון להפיל החומות עליהם וכיולא בעניניס. ח"כ לפ שר"ח בן פרטא לית לי' הא דנפלה עליו מפולת מודה הוא במלכות לחרת, וק"ל.

ג) הא הקשה הקרבן עדה על הנ"י הא בכשוה לפילו בשותה מלכות חושבין למיתה ח"כ למה לא ניחוש בהקיפוה לפי' בשו"ת דילמא כבר כשוה, ולי נידעינן שלא כשוה ח"כ במלכות לחרת ג"כ לפשר נידעינן שלא הפילו החומות ולמה פסיקא לן דבמלכות לחרת נותנין עליו חומרי חיים וחומרי מתים ע"ש. והמעיין בתשובות מהרי"ט ירחה שהרגיש בס זה ע"ש. ובלעג"ד דדעת הנ"י דבשותה מלכות לא חיישינן כלל בהקיפוה דלמא כשוה כיון דחומה בלורה בגדס כל כמה דלא ידעינן שכשוה יש להס חזקת חיים משא"כ במלכות לחרת כיון שאינס חסים על החומה עושין כל התחבולות להפיל חומותי' ח"כ לפי' בהקיפוה יש לחוש שמא כשוה מחמת שהפילו חומת העיר וכיון דהעיר פרוצה מבלי חומה ממילא כשו לת יושבי' והורגין, דלפילו בשו"ת הורגין בכשוה וכ"ש

נמלכות לחרת, ולה"נ כש"ד שלא הפילו חומותי' הר"ז בחזקת חי. ולזה לה קושי' הח"ס דלין כוונת הנ"י דיפילו חומת העיר וע"י נפילת החומות נלנד יהרגו את יושבי' רק ע"י הפלת החומות יכנסו לת העיר.

ומה מאוד יהי' מיושב נזה מה דהקשיתי לכאורה לשיטת הירושלמי למה לו לר"ח נן פרשת נמתני' לחלק נין עיר שהקיפוה לעיר שכנשוה, לפלוג ולתני נדידי' נכנשוה נין לו"מ למ"ח לשיטת הרשנ"ח ונהקיפוה חילוק נין לו"מ למ"ח לשיטת הטור. ולריך לומר דקמ"ל רנותא דלפי' נלו"מ יש חילוק נין הקיפוה לכנשוה וכמש"כ התום' נע"ז דף ס"נ ע"נ ד"ה תני שלו ולכלו דהיכא דליכא רנותא טפי לא שייך למיפרך לפלוג ולתני נדידי' ע"ש. לולם לפי מה שפירשנו כוונת הטור ונ"י ל"ש נרווחא דלא שייך לחלק נהקיפוה נין לו"מ למ"ח, דנמלכות לחרת גופי' הוי רק הטעם דנודאי כנשוה וכל מה דלא ידעינן דיכא דכנשוה דהרי ספק מתיס לא שייך לחלק נין לו"מ למ"ח. ודו"ק כי נכון הוא נס"ד.

ג) י"ל דהירושלמי למד החילוק נין לו"מ למ"ח מנרייתא דהוסיפו גפלה עליו מפולת דנמלכות לחרת הוי כנפלה עליו מפולת. ל"ש חילוק הירושלמי הוא

רק לגינת החכמים שקיימו את דברי ר"ח בן פרנך, אבל ר"ח בן פרנך גופיי' לית לי' חילוק זה כמו דלית לי' הג' דברים שהוסיפו ומחילת לא קשה ג"כ לפלוג ולתני בדידי' כנ' לעיל דהוא לא ס"ל חלוק זה והי' מדויק נזה לשון מתני' שלשה דברים אמר ר"ח ב"פ. ודקדקתי לכאורה מגינת דרישת ל"ל כפירכת הש"ס בשבת דף מ"ט וכ"מ. ולהכ"ל למעוטי אחי חילוק הירושלמי לגינת החכמים בין תוס"ת למ"ח ות"ח. אולם מגינת דרישת נלע"ה לפשר לומר דאחי לאפוקי שלשה דברים שהוסיפו חכמים.

ד) מאן ייאמר דר"ח ב"פ ס"ל נהגי ג' דברים שהוסיפו חכמים שהם נחזקת חיים דילמא לדרגה ס"ל לר"ח ב"פ שהם רונן למיתה ונהג פליגי דחכמים ס"ל שהם ספק חיים ספק מתים ואם ניסת תנא, לשיטת הח"מ נסעי' ל"ו נשם הריב"ז, ור"ח ב"פ ס"ל דהני ג' דברים לא שייכי למיפרט נסוג אחד עם שלשה דברים דמתני' משום דהני ג' דברים רונן למיתה והוי כמשלש"ם דאם ניסת לא תנא. וזה יותר מסתבר משנאמר דר"ח ב"פ ס"ל נהגי ג' דברים שהם נחזקת קיימין ונאמת הן רונן למיתה, כמנואר נשו"ע סי' י"ז סעי' ל"ב. אלא ודאי דר"ח ב"פ בהקיפוה נמלכות לאחרת כיון דספק הוא אם הפילו החומה הוי ספק

ולם ניסת תנת, מזת"כ נזלזה דנריס שהוסיפו הוי רונן למיתה ולם ניסת לת תנת, וק"ל.

ה) מניגו נז"ס זנת נריס פרק נמה מדליקין דהוסיפו חכמים ולת פליגי על תנת דמתני', רק להתנת הי' הדנר פזיטת ולת קחזיג לה, ולתנת דנרייתת לת הי' פזיטת. עיין נתוס' ומהרז"ת שם. ת"כ י"ל נס הכת דתנת דנרייתת ליגו חולק על ר"ת נ"פ, רק ר"ת נ"פ חזיג רק דנר והפיכו הייגו דנריס שמניגו נהס פעס שהס נחזקת חיים ופעס שהס נספק, לנל תודה הוי נס נג' דנריס שהוסיפו שהס נספק חיים ספק מתים. ולת קשה קושי' רניגו הח"ס ז"ל.

ויש לגו עוד זיטה לחרת נפירוש הירושלמי הוי זיטת רניגו ירוחס נכ"ד ח"נ שמפרש דוקת חיל של לו"ת לנל כרכוס של מלכות לחרת כלסטיס הס ולם כשוה נחזקת מתים, עכ"ל. ולכאורה זיטה מחוורת היי דלפי' ר"ח ור"ת דנמלכות לחרת לין להס פנאי לנעול לו להרוג, קשה לי הי זה רק כשנהלים לנאת מפני הרודפים לחריהס ולין להס פנאי להתעכב לנל נהנאים להתעכב לי זייך זה, כמנואר נקרנן נתנאל, ת"כ הו"ל להירושלמי לחלק נין הנאים להתעכב לו לין נאין להתעכב, ולמה פסיקא להו דנמלכות לחרת כלסטיס הס. ולחרתי דמה"ט

לא ניחא לי' לרש"י לפרש כן רק מפרש דנמלכות לחרת גרע טפי. וזה הי' ג"כ טעמו של הטור דמפרש הירושלי' דקאי לריש"ת וגרע נמלכות לחרת מסוס דאינם חסים על חומת העיר. ומנוחר נח"ם נחידושי ניטין דיש לחלק בין הנושאים, דרק נכנסוה יש חילוק אם דעתם להתעכב או לא אבל בהקיפוה אין חילוק בזה דכל שהוא ממלכות לחרת אינם חסים על חומת העיר ע"ש. אלא דאכתי לא יצאנו בזה ידי חובתינו, דלענ"ד יש לפקפק בדברי רבינו הח"ם ז"ל דהסברא נותנת דגם בהקיפוה אם דעתם להתעכב שם בתוך העיר חסים על העיר מלהשחית חומותי' כדי שיהי' העיר על כנה ומעמדה בדורה ובלורה כשיתיישבו בה. ולפ"ז אכתי הדרא קושיא לדוכתי' גם לשיטת הטור, ובריך לומר דאורחא דמלתא נקט דנמלכות לחרת אין דעתם להתיישב, כמנוחר בתוס' עירובין דף ע"א ע"א דנכה"ג לא קשה לפלוג וליתני בדידי' ע"ש. ואינם לפירוש רבינו ירוחם לק"מ דהוא מפרש דקאי אכנסוה ונמלכות לחרת גרע טפי מסוס שאינם חסים על יושבי העיר, מאילו אין שום חלות לחלק בין דעתם להתעכב או לא. ולשיטת רבינו ירוחם לא קשה ג"כ על מתני' דלפלוג וליתני בדידי' בין מלכות לחרת לאו"מ האי' לעיל, דלדידי' נמלכות לחרת דינם כאתים ולא שייך בין שלשה דברים שהם נספק, ואי"ש.

איברא, נקרנן נתנאל נגיטין כאן תמה על ריי"ו וכי מצויים הם על לא תחי' כל נשמה שנעמידהו נחזקת מתים לפי' לקולא יותר משטפו הנהר או מפולת או גררו חי' ע"ש. וכן ראיתי בשו"ת נרית לנרהם סי' ס"ה שכתב פירוש ריי"ו משמי' דנפשי' דנמלכות לחרת נודאי מתים, ולא ראה דברי רבינו ירוחם וכתב דהא דפסקינן בשו"ע חו"מ סוס"י מ"ח דעיר שכבשוה כרכוס כל שטרותיו הם בחזקת לנודין, מסייע לפירוש זה. ושוב סיים דאין זה ברור דכי עדיפא כרכוס בנמלכות לחרת ממגיוד או בלוב כמו שהאריך הח"מ סי' י"ז סעי"א ע"ש. ולענ"ד דדעת רבינו ירוחם דכבשוה מלכות לחרת כיון שעומדים במלחמה הוי כגידונים למיתה לאחר הניצוח ודמיא ליולא ליהרג נדיני נכרים לל"ק, ואפילו לדיני ישוחין נאמר כן כמנואר בב"ח בשם הרמב"ן ובפכ"י בשם התוס'. והלא יולא ליהרג ב"כ יש להקשות וכי גרע ממגיוד ובלוב או גררתו חי' ומפולת, כמו שהקשה הח"מ בסעי' ל"ו. וחזינן דלא חשו הפוסקים לזה וס"ל דיולא ליהרג גרע טפי ומותרת להנשא, כמנואר בפוסקים הנ"ל וכן הוא להדיא ברבינו ירוחם שם, וא"כ הה"ד בנמלכות לחרת דדינא הכי. וזה ברור.

והשתא בגד"ד, במחנה ההשמדה של עיר לויסוויטץ עיני ראו ולא זר שהי' עיר שהקיפוה וכבשוה

כרכוס כציור שציירו לנו חכמ"ל בגרייתא המובא בש"ס דילן בכתובות דף כ"ז ובירושלמי בגיטין דליתא התם מהו כרכוס כגון זגין ושלשלאות וכלבים המקיפין את העיר, וזה הי' ממש כן בדמותו ובלתו מוקף מכל צד בשלשלאות של ברזל עם זרס עלעקטרי וכל הנוגע בהם בשרף מיד וסניג רשעים יתהלכון בכל מיני כלי משחית עם כלבים לוקקי דם לדם והי' עומדים ומצווים על לא תחי' כל נשמה. ולשיטת רבינו ירוחם כל לותן שהלכו לאותו צד בחזקת מתים הן. ולשיטת הפוסקים הנ"ל דכל זה נאמר גם לענין נשואין מ"כ לותן שהלכו לאותו צד של השמדה, ויתברר כן ע"י עדות הכשר לעדות לשה, הרי הן בחזקת מתים גם לענין נשואין ולא חיישינן דלמא נמלטו ונצלו מהם, כעובדא המובא בירושלמי גם דסומא מ' נמלט מעיר שכבשוה כרכוס, ולשיטת ריי"ו לין חוששין לזה דטפי לא שכיח ממשלש"ם כמבואר בפנ"י כאן לענין היוצא ליהרג. נפרט הכא שהי' כמעט בגד המציאות להנצל מתחת כור הברזל לו להתחבאות כי הפחד הי' גדול מאוד. ועיין בברית חברהם שם שרצה לפרש הירושלמי דבמלכות אחרת מ"מ להתחבאות ולהנצל כי חופשים הרבה ומחמת הפחד לין מחבילין, ע"ש.

אלא דדא עקא אף שיבענו לעיל להעמיד דברי ריי"ו ולקבוע בהם מסמרות לקושטא דמלתא

ח"ח לנגות יסוד להלכה ולמעשה נזיטה שלח מכר נשו"ע וכל הפוסקים לשר מפיהם לנו חיים לא סנרי הכי. וכה רחיתי נשו"ת נית לפרים סי' י"ט שהנית דנרי רניגו ירוחם וכתב דלפשר שגם הרשנ"ח ס"ל כן וסיים דלשפ"כ אין לסמוך עליו דקולא גדולה היא ולא מנאתי לו חבר נפוסקים ע"ש. ואם כי נעני לרזים נסי' י"ז הנית נשם מהרח"ש דהטור ורי"ו אזלו נחלת זיטה כנר השיג עליו העני לרזים דלא משמע כן נטור ע"ש. ח"כ הרי"ן יחידאי הוא נזה.

עכ"ז מדה טובה אינה חוזרת ריקם, דיולא לנו מכל הנ"ל דנהא כו"ע מודים דנעיר שכנשוה מלכות לחרת ודעתם להתעכב שם דנותנין עליו חומרי חיים וחומרי מתים ולדעת הרנה פוסקים שהנאנו לעיל לחמרי נזה אם ניסת לא תנא. ונודע דנרי הפוסקים דנבר המותר נדיעבד נים עוד לירוף מועיל אף לכתחלה. וכאן יש לנו עוד לירופים לחרים להתיר, כמו שאנאר.

צד היתר הנ' יש לדון מהא דאר"ח ג"פ נמתני' דהיולא ליהרג נותנין עליו חומרי חיים וחומרי מתים ונגמ' אוכא תרי ליתני, לליתנא קמא אמר רב יוסף ל"ש אלא של ישראל אבל נבי"ד אומה"ע כיון דגמיר לי' דינא

לקטלא מיקטל קטלא לי'. ולגבי פריך והא מקבלי שוחד ומשני ה"מ מקמי דלחתום פורסי שנמג, לבתר דמיחתם פורסי שנמג לא שקלי וכו' ת"ש שמע מני"ד של ישראל שהי' לומרים לים פלוני מת ליש פלוני והרג יציאו את אשתו וכו' לילמא מת ממש והרג ממש, דכותה גבי נכרים לאלתי לא יציאו, הא קמ"ל דכל מסל"ת היזוני מהימני לי' אלא לאו מת יוצא למות והרג יוצא ליהרג וקתני נני"ד ישראל יציאו את אשתו. לא לעולם מת ממש והרג ממש וכו' ולילא דאמרי הס להיפוך דרב יוסף קאמר ל"ש אלא נני"ד של אוה"ע אבל נני"ד של ישראל כיון דנפק לי' דינא לקטלא קטלי לי'. והקשה המהרש"א לאלתי דמשמע מתוס' ד"ה וקתני דלעון יוצא ליהרג צריך גם קודם לחתום פורסי שנמג א"כ אלתי לא מוקי רב יוסף מתני' נני"ד של אוה"ע וקודם לחתום פורסי שנמג. והמהר"ם הוצא נכ"ס הקשה לשיטת הרמב"ם נפ"ט מהל' תרומות דנני"ד של ישראל יש חילוק אם ראהו נגית הסקילה או לא דנלאו רואהו חייבין דאמא חזי לי' זכותו כמש"כ הכ"מ שם. א"כ קשה על רב יוסף לפלוג ולימני בדידי נני"ד של ישראל אלוק בין רואהו נגית הסקילה או לא וי"ל דלכאורה יש להקשות נהני תרי ליתני שהס ממש מהיפך להיפך ותרווייהו משמי' דרב יוסף א"כ אחד מהם שקר הוי ועיין שם' אלא רצון (קדמון) שדחק לייתב דלעון רואהו

לומר ר"י על הריטב"א ניחא לידון ולעון שני על הסיפא ניחא ליהרג והלריך והדנרים רחוקים מלעון הנמ' ולכתי לריך תשומת לב לייטב זה. ונלעכ"ד להשוות התרי מימרי דנלמת תרווייהו לומרה ר"י ומאי דקלמר נלעון נני"ד של לוה"ע דהוי ודאי ליירי לאחר דחתים פורסי שנמנ והא דקלמר נלעון שני נני"ד של לוה"ע הוי ספק ליירי קודם דחתים פורסי שנמנ, כמנואר נרא"ש דלעניו נכריס אין שום חילוק בין ליטנא קמא לליטנא נ' ולעניו נ"ד ישרלל י"ל דלעון רלעון ליירי דלא חזי לי' נבית הסקילה וללעון נ' ליירי דחזי לי' נבית הסקילה. ומיושב קושי' המהרש"א ומהרח"ש דר"י מחלק נלמת בין קודם דחתים לאחר דחתים וגם בין דחזי לי' נבית הסקילה לו לא, ותרי מימרי לומר רב יוסף, פעם לומרה לפרש המשנה נני"ד של ישרלל נלא רלוהו נבית הסקילה לנל נני"ד של נכריס וחתים פורסי שנמנ הוי ודאי, והכל נכלל נדנרי רב יוסף. ומאי דקשיא לפי"ז כיון דר"י מודה נרלוהו נבית הסקילה הוי ודאי לומאי לא משני כדפריך מנרייתא דקתני נני"ד של ישרלל ישיאו את לשתו דליירי נרלהו נבית הסקילה ל"ל דלה"ל הוי מני לשנות כן אלא דקושטא משני דמת משמע מת ממש כמש"כ הלח"מ נפ"ו מהל' נירושין הל' כ"ח ע"ש.

וכל זה לפלפולא חנל להלכה ס"ל להפוסקים דתרי ליטני פליגי להדדי והרמב"ם פסק כליטנא ג' והרי"ף לפי הננת הרא"ש פסק כליטנא קמא, ורי"ו כתב נדעת הרי"ף שפסק כליטנא ג', והרשנ"א חשב לחומרא כתרווייהו ליטני, וכ"ה נשו"ע. ממילא נני"ד אל לוה"ע לפי' לאחר דאתיס פורסי שנמג הוי רק ספק משום דאשידי לקנל, לולס היכא דידעינן נשירור דלא מקנלי שוחד הוי ודאי לכו"ע כמבואר נעלי לרזיס.

ובכן נראה נרור דאותן האנשים שנאחרו לאידך גיסא יש להס דין היוצא ליהרג נני"ד לוה"ע לאחר דאתיס פורסי שנמג, דפירשו נתוס' נשס ר"ח דיין נדול אלהס. והכא המנהיג אל מדינת אשכנז הנורר הנדול (שס רשעים ירקנ) אמר הרנה פעמים נפומני שרצונו להשמיד כל היהודים נמדינות מלכותו ונכל מדינת ליירלאנד ר"ל והנזר דין ה' אתוס נגושפנקא דילי' משרתיו עושי רצונו ה' עמו נעלה אחת להשמיד ולאנד, וידענו שלא היו מקנלים שוחד כי נלא"ה נטלו מהס כל ממונס ורכושס וע"כ היוצאים לנד נית הסקילה הס נחזקת מתים, ולדעת רי"ו והנ"ח והפנ"י נדעת התוס' גס לענין נשואין דינא הכי.

עוד יש לנו פתח תקוה מנד עדות ערכאות שמעידין על מעשה רצח והנלה שנעשה נמקום

הפרעניות הלזו וכל נתי המשפט עוסקים להעניק
לת לשר נטל חלק נזה וכנר הלריכו הפוסקים לס
יס לסמוך על עדות ערכלות, וספרי רנותינו הלחרונים
ז"ל מלליס על כל נדותיהס זה נכה וזה נכה והדנרים
כנירים, ועכ"פ מי שרפרף נעדות ערכלות כנון
העט"ח והד"ח ז"ע הול רק משום דחייסינן לשוחד
לו לטעות, והכל לל שייך שוחד לו טעות, כמונן
נודלי דעדותן קיימת.

בפרט מלינו נשו"ע חו"מ סוס"י ל"ה דנמקוס שלין
מנוי עדות כשרים, תקנות הקדמונים לקנל
פסולים. ונלונרות יוסף להנלון רי"ע ז"ל הניל מקור
תקנה זו נוגע מש"ס נבלי וירושלמי ומרלה מקו' לירוש'
שלהי יבמות דגס נענונה הדין כן, ומפלת זה כתב
דנמקוס המלחמה ל"ל שיהיו עדות כשרים דלכשי חיל
ממקומות שונים והמהומה רבה ול"ל שיהי' עדים
רולים נשעת מיתתס וקנורתס ע"כ יש להלמין לעדות
ערכלות ע"ש. ל"כ ק"ו נ"נ של ק"ו כלן דהפרלים
הללו עשו מעשיהס נמחשך ונטלו כל עדי רלי' שיעידו
על הרליחה הנורלה לשר תסמר שער לדס, נגונל דל
עדות ערכלות הנאנה על מקירה ודריסה חלים טפי
מסתס ערכלות נגוני לחריתי. ולחר כתבי כל זלה
לנהיר לעיינין ספרל דבי רב רבנן נהר חיים, מרדכי,

תשובה נפלאה נעתין ענינה וגם מנוחר שהגאונים
זו"ל והח"ס ז"ל נתכווכחו בדבר זה לי צייך לומר גבי
ענינה משום שלינו מנוי גם עדות דמיא לחי' דנחמנת.
והדג"ק שליט"א נגלון עוזו החזיק לת דברי זו"ת
להתירא בדברים נרורים להלכה, לשרי שלו ככה.

גם חזיא לאנטרופי לס יעבור י"ג חודש מיום שפסקה
המלחמה ונפתחו דלתות המחנות וקניע
בי' דוחר בעולם, ח"כ ממי שלא נשמע לות חיים הוי
בכלל נאבד זכרו. דיש לנו סיוע שיטת הר"א מוורדין
שהביא הג"י דיש להתיר ולף דהוא לאמר נאבד זכרו כמה
שנים. הכא שמחפשין לחרי הנשארים נחיים ועושין
רשימות מהם הוי זמן מועט כזמן מרובה. עיין ח"ס
סי' י"ג דגם י"ג חודש הוי לאבד זכרו זכר לדבר נשכחתי
כמת מלב ועיין ח"ס ח"א שכ' דלף שנחלקו חכמי דורו
על הר"א מ"מ חזינן דסברא גדולה הוא דקלוש לימורו
כה"ג ע"ש. וכבר הלכו בזה כמיעות ומסקנא דמלתא
בכל הפוסקים דהיכא דליתרע החזקת חי בלא"ה יש
לברף בלבד זכרו סניף להתירא.

ואחר לחרון לבי בא. הא מנוחר בתוס' יבמות דף
מ"ה ע"ב ד"ה מי דדבר הידוע לכל הוי כמו
עומדים שם. ויותר מזה מצינו בר"ה דף כ' מליימין

על העדים על החודש שלא נראה בזמנו לקדשו הייבו שיאמרו העדים על החודש שלא נראה ראינו. וכתב הפנ"י שם דלאחר דלפי חשבון ראוי לראות לא הוי דבר שקר דידיעה הוי כראי'. זה דבר חדש דידיעה של אדם פרטי הוי ג"כ כראי' ונסתייע לכאורה מזה מה שנסתפק בשו"ת ני"ל חו"מ סי' כ"ז בלאחד שנתחייב לישבע לינו יודע אם נתחייבתי ונאמת לינו יודע שהוא חייב אמנם מאמין שהשבע הוא לאומנים אם יכול לישבע, ומלד דלינו יכול לישבע, דידיעה זאת שהשבע לא משקר הוי כמי שיודע ורואה דבר. ומדברי הפנ"י יהי' ראי' לזה דכל דבר שאדם פרטי יודע בבירור הוי כמו ראי'.

ברם קשיא לי למה צריך עדות כלל ביום ל' כיון שהני"ד יודעין החשבון ולפי החשבון צריך לראות וסני בהכי דהוי כמו שראו הני"ד ומהני דלא תהא שמיעה גדולה מראי' כדאמרי' בגמ'. ועיין במנ"ח דמה"ט לא החתינו ביום ל"א על העדות משום דהכל יודעין ודבר הידוע לכל הוי כמו ראי' משא"כ ביום ל' דאין הכל יודעין רק הבקיאין בחשבון לא הוי כמו ראי' וצריך לעדות. וא"כ לדברי הפנ"י דגם ביחידים היודעין הוי כמו ראי' א"כ למה צריך לעדות כלל אפי' ביום ל' וצ"ע.

ועוד יש לתמוה ממה דאיתא גר"ה שם אין מאיימין על החודש שכולה נשמע ועברוהו מ"ט הלי מחזי כשיקרא הלי לא מחזי כשיקרא פירש"י כשכולה נשמע ואין מעידין הרבה לחרים יש שלוחו ושלחה שעל שקר עברוהו לגבל כשלא ראוהו ואמרו ראינו אין שקר נודע. ולדברי הפנ"י עדיפא מיני' הול"ל דזה שקר וזה אינו שקר, כשראו ואמרו לא ראינו הוא שקר משמ"כ כשלא ראו לא הוי שקר דעפ"י החשבון ידעו וידיעה הוי כראי'. ומוכח ג"כ דלא כהפנ"י, רק כשיטת תוספי הרא"ש המובא בגליוני הש"ס דהותרה השקר בזה. וע"כ עיקר החשש שלא יהי' שלחה כשקר לפני העם וילמדו לשקר ומשו"ה צריך עדים ביום ל', ודו"ק.

איברא כ"ז בידיעה של חדש פרטי לגבל בדבר הידוע לכל העולם הוי ידיעה כראי' כמש"כ התוס' הנ"ל, ועיין שו"ת ח"ס ח"ע סי' ס"ה שכתב כן להלכה דכל היהודים שהיו בספינה כולם עדים בדבר כיון שידעו שגם בספינה ואין מקום לנחת מהספינה לשום מקום הוי ידיעה ברורה שנפל לתוך הנהר וקיי"ל דעדות ידיעה גלי' ראי' הוי עדות בעמור מה"ת, כמש"כ בנ"ב סי' מ"ג סקי"ג ע"ש. ממילא בנידון שלנו הכין הוא דבר שהכל יודעין שכל הנפחרים לנד לחר נהרגו ר"ל לא כשאר בהם לף לחד הוי ידיעה זו בתי כראי' ממש.

בהא נתתינן ונהח סלקינן דנהתלכד כל נדדי היתר הכ"ל יש מקום גדול להתיר ענוגות שנעליהן נעלמו ונאבדו מחתנו נמקום הפורעניות של עיר לוישוויטץ וידעינו שהלכו לגד שמאל נמחנה ההשמדה. ואם כי לין דעת נעיר כמוני מכרעת נדנר העומד נרומו של עולם ולא נאתי רק להעיר ולנגוע נקלה המטה כי אני נתוך הגולה ומחוסר ספרים לגכי. והדר"ג נרג כאו יכריע נכף מאזנים ועליו יונמר ויסתיים ויקויס נו דנרי הנגיח ונגו ממך חורנות עולם מוסדי דור ודור. ונזכה לנחמות ישראל והרמת קרנס נב"א.

הכ"ד הכותב בשברון מתנים ומצפה לרחמי שמים
הדושתוה"ק דסגידנא קמי' ומקמי' דיקר אורייתא

יהושע גרינוואלד
אבד"ק חוסט יצ"ו

סימן ב'

ב"ה פאריז תש"ו לפ"ק

לכבוד ידידי הרבנים הג' בבי"ד המיוחד
לתקנת עגונות בלשכה המרכזית ארטה'
בק"ק פעסט יצ"ו

אחדשה"ט רג"פ לכי שולח גב"ע על הרבה לנושים שמלתי מונח פה לגל הועד הרבנים, ומחמת ערונס ממדינת הונגרי' נחון שיהי' תחת ידכם. והשם לסטרייכער לנרלהאס הנמלא נרשימה הוא הי' דר נחוסט, וכפי השמיעה לשתו נשלית נחיים.

ואגב גרלא לזכיר מה שהרהרתי פה נא"ע סי' י"ג סעי' כ"ג הי' לחד עומד מרחוק ולמר שהוא פג"פ לו פג"פ והרי נשכו נחש והרי הוא מת והלכו ומלאוהו שנשתנה ולא הכירוהו הרי אלו משיאין לת לשתו. ומנואר נפ"ת ס"ק ל"ג נשם מה"ל דמלשון והלכו נראה דדוקא נהלכו ורלו שמת לגל לא הלכו לשם אין סומכין לומר שמת ע"י שהכישו נחש, ע"ש. ולעג"ד לף להדין למת שהכישו נחש לינו נרור שמת דלמא נדרי לי' סמא, לך מלשון והלכו ומלאוהו אין שום הוכחה לזה. דמקור דין זה הוא ממתני' שלהי יבמות ממעשה דגלמון וריש דמתני' תנן מעשה נאחד שעמד

נרחץ הר ולמר לים פנ"פ ממקום פלוני מת, הלכו ולא מצאו שום לדם והציקו את לשתו. והתם נודמי לינו מעכב שילכו לתתן דהרי לפי' הלכו ולא מצאו שום לדם מציקין את לשתו. וע"כ דלשון והלכו הוא רק לכתחילה משום כל היכא דלפשר לנרורי מנרעין לו לרשותא נקט דלף שהלכו ולא מצאו לעפ"כ מציקין את לשתו ולא חייבין דלמא שד הוא. ל"כ גם נסיפא נוכל לומר כמו כן דנקט והלכו דלכתחילה צריך לנרר לו לרשותא לף שהלכו ולא הכירוהו לעפ"כ מציקין את לשתו חגל לא לעכונא דנעינן דוקא הלכו.

מידו נרלה לי הוכחה טונה לדין זה ממה שדקדקתי נסיפא דמתני' דקתני והלכו והציקו את לשתו (כ"ה הגירסא נמשנה שנגמרת) ונריצא לא קתני רק והציקו את לשתו וחסר תיבת „והלכו". לולם הדנר נכון דנריצא כל מי שמע קול כרוזא פנ"פ מת יכול להציק את לשתו ולאו דוקא לותן שהלכו למקום שיצא הקול, כי ההליכה לשם לאו לעכונא הוא כנ"ל ע"כ תני סתם והציקו את לשתו. משא"כ נסיפא דייק ותני והלכו והציקו את לשתו, כלומר לותן שהלכו ומצאוהו שמת הלכו לח"כ והציקו את לשתו ולא לחר, כשיטת המ"י הנ"ל. וכד דייקת שפיר הדנר יוצא מפורש נשו"ע דנסעי' י' העתיק

המחנך דינא דריסא וכתב דמזיקין לית לחתו, ונסעי' כ"ג זינה לת לבועו וכתב הרי ללו מזיקין לת לחתו. ולכאורה טעמא נעי ולהכ"ל ניחא, דבדינא דריסא כתב סתם מזיקין לת לחתו היינו כל מי שבמע וללו דוקא לותן שהלכו לרחות, משא"כ בדינא דסיפא דייק הרי ללו מזיקין לת לחתו היינו לותן שהלכו לרחות ורלוהו שמת. והלבון מזוקק שבעתים וא"ש בס"ד.

והנה מחוסר ספרים לנכי ולין לנלי רק שו"ע עם נלה"ט ופת"ש וגמרא ידמות, ולריך עיון בס' מה"ל בפנים ושאר לחרונים לם לא נמלא מזה. וליידי דחבינא בעיבי הרהורי תורה שלמדתי בלף בימי גלותי בעיר פלריז לא מבעתי מלהעתיקם.

ידידכם המחכה לישועת ד' במהרה

יהושע גרינוואלד

סימן ג'

ב"ה

ואני בתוך הגולה בעיר בודלפעסט יע"ו, לחרי שובי ממחנה השבויים מחדינת לשכנז הלרורה בשנת תש"ה, בעזרת הבורא יתברך ברוב רחמיו וחסדיו. בא לפני עובדא בלחד מהבנידים דשם לשר בעת

שנתו המשכנתים הלוחרים הנוהרים ימ"ש למדינת הונגארן ועשו שמות בארץ, גזלו וחמסו ונפלו בני ישראל לחרב והרגו בזדון חסידי עליון ובקשו להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים ושלום לנוי, והי' צרה גדולה לבית ישראל אשר כמוהו לא הי' מימות חורבן בית מקדשנו. ועוד מכנה נוספת הי' שם כי חיל האמריקאים נתו בלוחרונים וזרקו על השוטח לבני בליסטרלות וחני חג יום ולילה לא ישנותו ונהרגו הנשים לחין מספר, ולז בשעת המכנה עמד הלוים הנ"ל ונדר כל נכסיו לענייס ולינו זוכר לם לחר בפירוש שלם יעזור לו השי"ת וינגל יתן כל נכסיו לצדקה, לו שאחר סתם בלי שום תנאי שהוא נודר כל נכסיו לצדקה. — ובע"ה ינא בשלום הוא וב"ב וכל הנלוים לליו, וכעת נפשו בשאלתו להתיר לו את הנדר ומתחרט הוא כי טפלא תלוי בי' תשעה ילדים ופרנסתם תלוי בהנכסים שלו העולים לערך שלשים ללפים דולארים.

הנה גלוי לכל יודעי דת ודין מה שפסק הרמ"א בי"ד סי' רכ"ח סעי' מ"ה דנדר שנדרו בשעת צרה אין להתיר אלא לצורך מצוה או לצורך גדול כמו נדר עד"ר. והטעם מבואר בש"ך שם תשו' כ"ז משום דהנודר על דעת חבירו שעשה לו טובה אינו

יכול להתיר נלע"ד דעתו ק"ו לנדוה שעזרו נעת נרה, דאין לך עשה לו טובה יותר מזה ומאן ליימ לן דהקנ"ה מסכים לאותה התרה, ע"ש.

אמנם נג"ד נלענ"ד לחתור פתחא דהתירא עפ"י המבואר נתשו' ח"ס חי"ד סי' י' דלמאן דאמר אסור לנדור נעת נרה דהוי כנונה נמה, אין כאן תועלת ונחת רוח להקנ"ה ולא שייך לומר דהוא לטובת כניכול, אך לשיטת התוס' נריש חולין דמצוה לנדור נעת נרה כדאמרי' נמד"ר וידר יעקב נדר לאמור לאמר לדורות שיהי' נודרין נעת נרה והוי נחת לפני הקנ"ה. ואמן קיי"ל כשיטת התוס'. ת"כ אין להתיר הנדר ההוא, ע"ש. והשתא למאי דאיתא נש"ס כתובות דף כ' נאושא התקינו המנהג אל ינהג יותר מאומא שמא ינטרך לנריות, ונמתניתין נערכין דף כ"ח פליגי נהא תנאי כדאמרי התס ת"ש דר' אילא ר' אליעזר אית לי' דר"א דאמר נאושא התקינו המנהג אל ינהג יותר מאומא, ורא"ש אית לי' דר' אילא. והרמנ"ם נסוף הל' נדרים פסק כרא"ש. וכן פסק הרמ"א ניו"ד סי' רע"ט. ועיין נרש"ך שם דמש"ה פסק הרמנ"ם כרא"ש משום שאמא דגמרא נכתובות דף ס"ג ע"ג דפריך מר' אילא על מר עוקבא דנהג פלגא דמאני', ע"ש.

ולעב"ד דיסוד הרמב"ם ז"ל ממעשה רב המנוחר בכתו' דף כ' דר' יצחק לא הניח לו לאחד לגזוז כל נכסיו אלו לגירסת אחריתי ר"ע לא הניח את ר' יצחק. וגירושלמי פאה הגירסה דר"ג לא הניח את ר' יצחק לגזוז נכסיו ומתוך דגמרא בכתובות דף ס"ג דפריך על מר עוקבא ג"כ משום מעשה רב שמציאו בחלו התגלים דסברו הכי הלכה למעשה. ולפ"כ מי שגזוז כל נכסיו לעניים עניד ליסורא וליכא נחת רוח לפני הקב"ה, ושוב לית לי' התרה, כנלעב"ד לכאורה.

והנה לי' הא דהמגזוז לא יגזוז יותר מחומש הוא מדאורייתא לו רק תקנת חכמים משום סייג וגדר שלא יצטרכו לנדריות רואה אני זה פלוגתא דרבותא התיו"ט בפ"ה דפאה הניח בשם הר"ב דמדאורייתא אין לג"ח שיעור רק מדרבנן אמרו דלא יגזוז יותר מחומש ע"ש. ובתשו' מהרי"ל יו"ד סי' ר"ג ובחידושיו לכתובות הניח רלי' לשיטה זו מש"ס שבועות דף כ"ה דמלי אתן, לילמא נדקה לעני מושבע ועומד מהר סיני ולי מדאורייתא יש שעור לג"ח משכחת שנשבע ליתן יותר מהשיעור ע"ש. ולא הבנתי רלי' זו דלמא לעולם מדאורייתא אסור ליתן יותר מן החומש ולפ"כ ל"ל לחוקמי בנשבע ליתן יותר מחומש דהוי כשבע לבטל את המצוה. לולם פשטות הלשון בחומש

התקינו מסייע לדיוקו זו דמשמע שהיא רק תקנת חוצה ולא מה"ת.

ובפיה"מ להגר"א ז"ל נפלאה מס דעתו דהוא מה"ת והא דליתא בחוצה התקינו הפי' שהי' הלכה למע"מ דלא יצוצו יותר מחומת ולח"כ שכחו וחזרו ויסדו כהלכה רלחונה, ומיים וכן ליתא בירוש' נפרק הלז, ועיין בתורה תמימה פ' וילא מה שתמה עליו ובעיני יפלא ג"כ על הגר"א ז"ל הא המעיין בירושלמי ירלה דבירוש' מבואר להדיא דלינו הלמע"מ דהא מסיים עלה דכל דבר שבתנו נפסס עליהס מתקיים כהלמע"מ ומשמע דלינו הלמע"מ ע"ש. גס יש להעיר על דיוק הגר"א ז"ל לפי מש"כ הרמב"ס בהקדמת סדר זרעים כי כל מה שלמדו חכז"ל מרומז בינתס בהן יפול מחלוקות לגבי מה שקבלו מהלמע"מ לא יפול בו מחלוקות ועיין בכו"פ סי' כ"ט. ול"כ לי הא דלא יצוצו הוא הלמע"מ ליך פליגי בזה התנלים בערכין בגי' לעיל. ועכ"פ ליך שיהי' לפי' לי תיתא דהוא רק מדרבנן שייך לומר סברתינו הנ"ל דלין בו כחת רוח להקנ"ה ולא מקרי לטובת כניכול ויש לו היתר. ושוב רליתי בש"ג רפ"ג דשבועות דלס כדר הנודר בעלתא דלא ניחא לי' להקנ"ה בנדרו בגון מי שהי' בגרה ובדר להקנ"ה שלס יגילהו שילך לארץ ישרלל ושוב מיד

לחונה לארץ לניתו, נראה דנכה"נ צפיר דמי ליצחל עליו ע"ז. ל"כ יסוד ההיתר שכתבנו בנידון שלפניהו יסודתו בדברי רשזוניס.

אלא דלכתי יש לדחות יסוד היתר בה עפ"י המבואר בלקו"ש בשגרת הקודש דהא דחל יבמה יותר מחומש הוא לשומר התורה ולא סר מאמה ימין ושמאל לפי' כמלוא נימא לו שתיקן חטאו בסיגופים ותעניות כראוי לתקן, דמי שצריך לתקן נפשו עדיין כל אשר לו יתן בעד נפשו, ע"ש. ולכאורה צ"ע ל"כ למה לא הניח ר"ע לר' יצחק לבמה שכסיו הא דאמא ר' יצחק עשה כן לתקן נפשו. אמנם נראה דאדרבה מזה ל"ז מה שקשה לכאורה וכי לא ידע ר' יצחק מתקנת חומא. אלא ודאי ר' יצחק עשה כן לתקן נפשו כי לא החזיק טינופא בנפשי', רק ר"ע או ר"ג שידעו בשלימות נפשו כי קדוש הוא עכבו אותו מלעשות כן. ומדיוק לשון הגמ' ולא הניח לו ר' יצחק או לא הניחו ר"ע, וכן בירושלמי פליג בס הלשון שלח לו ר"ג הייתי "לו" לפי תכונת ושלימות נפשו, אסור לך לעשות כן. וגם פירכת הגמ' על מר עוקבא בכתובות דף ס"ו ג"כ נאופן זה דאיך הניחו לו למר עוקבא לעשות כן.

ובלשון הירושלמי שלח "לו" ר"ג אמרתי בדרך נחות עפ"י המבואר בנ"ח או"ח סי' תרכ"ו דר"ג

שגתן לגף זהודים על לתרוג לף דלפשר דלגבי ר"ג הי' זה יותר מחומש נכסיו לעפי"כ כיון דטעמא לא הוי לגא שלא יגולו לידי עוני ליפול על הלבור, נכשיל ליכא למיחש להכי דבלא"ה כל נרכיו של כשיל מוטל על הלינור, ע"ש. וזה שדייקו שלא "לו" ר"ג הייטו לף שהוא לעלמו ר"ג הי' מותר לנזנז יותר ועניד הכי מעשה רב לגל "לו" לפסור.

ואם כי נפתר פתחא **דהתירא** הכ"ל יש להמניא עוד הרבה נדדי היתר בנידון זה. ו) דלשיטת מהרלב"ח המובא בפ"ת לא הוי נדר בעת נרה רק לפ לומר בפירוש ע"מ, לגל בפתם לא. דעיקר הלימוד מיעלא"ה ובפ לומר לפ יהי' ה' עמדי, ולפי המבואר בפוסקים דהא בנדר עד"ר אין לו התרה הוא רק מדרבנן. ועיין בשו"ת חו"י סי' ט"ו ובפכ"י ניטין דף ל"ה והה"ד נדר בעת נרה. ז"כ בנ"ד שיש ספק לפ לומר ע"מ הוי ספק דרבנן. ז) דלבורך פרבסה הוי בדר מבוה כמבואר בפוסקים. ח) מבואר בא"ל בפ"ו מהלי שבועות ה"ח בפ הרשב"א בבדר עד"ר שאין לו התרה מ"מ לפ בבר ענר פ"א מתירין לו משום שהוא מבוה להתיר שלא יהא עובר למפרע על הבדר. ט) עיין בשו"ת עבוה"ב סי' י"ו דלסניף יש לברף שיטת המר"ם מינן דלפ בדר בעת נרה לית לי' התרה.

והי' לפצר להחריך נכל פרט ופרט, לחנס לא נאתי להורות הלכה כי נלא"ה דחילא ממה שמנואר נרדנ"ז הונא נפ"ת יו"ד סי' רנ"ח דחכס המחיר נדר על נדקה הר"ז נגדוי דמפסיד לענייס. ורשמתי רק מה שהעירו רעיוני כאשר נשאלתי נשאלה זו.

ואכתוב לזכרון דנר פלא שמנואר נספה"ק שפכמ"ח נדולה להשאל אז לאחר נדר שנדרו נעת נרה, עיין נמדרש תנחומא פ' ויצא דסיפא מיתת רחל הי' משום שאיחר יעקב נדר שנדר נעת נרה ואמר לו הקנ"ה ליעקנ"ה נשעת עקתא נדרת ונשעת רווחא שמטת. ונס' מנחת פתים הניא נשם פוסקים דיש סכנה להתיר לעצמו נדר שנדרו נעת נרה, ע"ש. דנרנה כמהאל נאלקיו. ולא העלמתי כ"ז מהשואל הנז', ואספרה לדור אחר אשר רצו עיני כי לא ארכו הימים והוא נוסע נדרך עם לויטא ונתהפכה "הקאר" על פי' ונתוכה הי' עשרה מנשים וכולם יצאו נשלום נלי שום פגע וחבורה, והאיש הנ"ל שנק לן ולכ"י חיים נאותו מקום נפתע פתאום נרגע אחת רח"ל. והי' הדנר לאות ולפלא, וכמה גדולים דנרי חכמים. השי"ת יזכינו לילך נאורחות חכמים ונדיקים להנות נאור פני מלך חיים, כיה"ר.

יחושע גרינוואלד

באעה"ח אור ליום ג' ויחי תש"ז לפ"ק ברוקלין יצ"ו

נ"ב: לעיל הגלתי מסה"ק לקו"ח דמי שלח תיקן חטאו יכול לבזבז יותר מחומש. יעוי"ש שמפרש בזה דז"ל הגביא ירמי' לאחר הגלות והחורבן חסדי ד' כי לא תמנו פי' לפי שאין לנו תמימים ושלימים בלי חטא ע"כ נריכין אנו להתנהג בחסדי ד' שהם בלי גבול ותכלית חסד ד' מעולם ועד עולם ודפח"ת. ופרשתי בזה לך ד' הצדקה הייגו שהצדקה היא בחי' ד' בלי גבול כי ולנו בושת הפנים שלא התנהגנו כשורה. וצדקה תהי' לנו לאמרה תוה"ק כלומר שהצדקה תהי' "לנו" בחי' החסד שיש לו גבול ומדה כי נשמור לעשות לא כשנשמור הכל מצלי לנטות ימין ושמאל. וזה ג"כ הכונה בפי' נצבים כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך לא נפלאת ממך ולא רחוקה היא ונו' כי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו, עפ"י המבואר בלקו"ח פרק ל"ג דבכל תלמוד ירושלמי נקרא צדקה בשם מצוה סתם כי כך הי' הרגל הלשון לקרוא צדקה סתם מצוה משום שהיא עיקר מצות מעשיית. וח"ל כי המצוה הזאת הייגו מצות צדקה שהיא מצוה סתם לא נפלאת ולא רחוקה היא "ממך" שלא דבר רחוק היא שיהי' הצדקה נכח שלך כי קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו ואז יהי' הצדקה קנוי, וח"ש.

סימן ד׳

על דבר הספר מגוית המוממלים קדושים וטהורים לגות וגניס שנהרגו ונחנקו ע״י המשכנזים הארורים נמחנה ההשמדה לויטוויטן ונשרפו והיו למוקד לא וכעת הגיעו מעס ספר שריפה. לקנרו נגיה״ק להעמיד עליהם מנגת חנן לזכרון עולם. ונשאלתי פה להלכה ולמעשה איך להתנהג נספר זה. והשאלה יתפרד לשלשה ראשים: א) לס מותרים הכהנים ליגע וליטא את הספר או מוהרים הם שלא להתעסק בו. ב) לס יש חיוב לו מצוה בקבורת ספר זה. ג) לס ראוי לקבור את הספר בין הקברים.

הנה מקור הדין הוא בגמרא פרק ג׳ דמגלה מ״ג פליגי בה ר״מ ורבנן בספר שרופים. ר״מ מטמא בדוגע וחכמים מטהרים. ופסק הרמב״ם בהל׳ ט״מ פ״ג ה״י כרבנן ואף דבש״ס בגדה כ״ב תוקי ר׳ יוחנן כר״מ, כתב הכ״מ דהרמב״ם פסק כאן כר״ל לגבי ריו״ח מטוס דריו״ח כר״מ ולית הלכתא כותי׳. ועיין בתוס׳ בדה דף כ״ז ד״ה את שכתבו בשם תירוצא דבס ריו״ח ס״ל כחכמים דמטהרי בספר שרופים

אלא דס"ל דלא מטהרי חכמים אלא נרונע אגל כשכל
גופו שלם אף דאין שלדן קיימת מודים חכמים דטמא.
וכן הוא נר"ש פ"ג דאהלות מ"ח וע"ש אולם הרמב"ם
ס"ל דחכמים מטהרין לגמרי אפר שרופין כפשטות
הגמ' נגדה שם. ועיין נפיה"מ להרמב"ם ז"ל דחכמים
ס"ל דגוף שנשרף יגא מדין המתים ע"ש. ואפר שרופים
טהור מלגד נשלדן קיימת דמטמא כמנואר נרמב"ם
שם. (ורליתי נס' אלפי יהודא פ' שמיני שכתב נשם
הרמב"ם דאפי' נשלדן קיימת אינו טמא רק נמקומו.
וחפשתי ולא מלאתי מזה שום רמז נרמב"ם. אך
נדוש לעיון דרוש אי כתב דהיכא דשינה מקומו יש
לחשוש דנתפזר האפר והוי רק ספק טומאה ע"ש.
והוא מסנרא. וגם נהא נראה לי דזה דוקא נשלדן
קיימת כאילו נעשה ע"ג קטנלא, אגל נגווכא דאחריכו
אחרוכי המנואר נב"ם נדה שם אפי' נשינה מקומו
הוי ודאי טמא. ומיושב נזה מה שהקשה נדוש לעיל
שם איך הי' נו"א מטמאין משום שהי' שלדן קיימת
כמנואר נתוס' שהנאנו להלן. הא מנואר נתו"כ שאתו
נפנים והוציאו לחוץ א"כ כבר נתפזר האפר, ולהנ"ל
ניחא דהא מנואר נשו"ת יעב"ץ סי' קס"ד דשלדן
קיימת נגי נו"א לגירי נאחריך אחרוכי דוקא. א"כ
א"ש דנאחריך אחרוכי אפי' נשינה מקומו מטמא
אינרא נוף דנרי היעב"ץ הם כנגד התוס' שכתבו

להדיא נסוכה כ"ה דלייריי שהי' שלמן קיימת כחילו כשרף ע"ג קטנלת. עיין נסמוך.) ועכ"פ לפר לנור לינו מטמא כלל.

אלא דכ"ז לענין טומאת לחל, לבל לענין טומאת מגע ומשא דשורו נכשעורה כמנוחר נפ"נ דלהלות מ"ג דנלחל לדם כתיב ונעינן שיהי' ניכר שהוא של לדם, משא"כ נגונע לא כתיב לדם ע"כ עלם כשעורה מטמא, עיין נרע"נ. לפי"ז יש לעיין הא מנוחר נתוס' נ"ק דף ט"ז ע"נ נשם המדרש דעלם לחד יש נשדרו של לדם שמתנו נוגר לעתיד לנא, ולותו עלם חזק וקשה כל כך שלין החש יכול לשלוט נו ולשורפו. ועיין נמד"ר נרלשית פ' כ"ח מעשה רנ דר"י נן חנני' שרפו נחש ולא נשרף. ל"ש לפר שרופים יהי' מטמלים נמגע ונמשא משום לותו עלם שלינו כלה ונשרף לעולם. ועיין נסידור היעבץ למולאי שבת מה שכתב נלריכות נזה.

ומרן הח"ם ז"ל נחיו"ד סי' של"ז הלריך והעמיק הדינור נעלם הלוז ופי' הא דמלינו נש"ם נדה דף ע' מה שהלו חנשי חלכסנדריא לת ר"י נ"ח מתים לעתיד לנוח לריכין הזלה שליבי ושניעי לו לין לריכין לחר להן לכשיחיו נחכים עליהן. ולפשר

שפיק שלהן לי לומת הוי שכשאר עגם הלח ולם הוא
כשעורה. דלם נמלא עגם הלוז והוא כשעורה מיטמאים
המתים שעמדו לתחי' מהעגם הלוז דנגע בעלמו נמותו
ונעי הזלה כטומא מת. וכיולא בזה תליגו בגמרא פ"ג
דטהרות מ"ל קרבו הרי חלו שגייס דבשעת שנקרבו
וילאו מטומאת משקה מ"מ הוי כלוכל שנגע במשקה.
וריב"ח השיב להן כשיטתו נחכים עליהן שלא נדע לם
כשאר לותו האגר לו לא, וע"ב בלריכות. ועיין בס'
ערוך לגר בגדה שם שהביא דהח"ם הביא רלי' דבטמאו
מעגמם כשחיו, ממתני' פ"ג דטהרות חזרו וביאורו
טמאים ע"ב. ובמחילת כבוד תורתו שגגה הוא לעב"ד
דמזה לין שום רלי', דמפורש יולא במתני' הטעם דכיון
שילאה טפה רלשונה בטמאת נכבילה, ולא משום
דבטמאת מעגמו. אלא דרלייתי הח"ם היא מריש
דמתני' דרובב שנקרב הרי שני לטומאה. ובס בזה פי'
הרמב"ם והרל"ב הטעם משום דלין דרכו לקרוב הכל,
וקודם שנקרב הכל בגע במשקה שאגלו. אך הר"ב פי'
דהטומאה משום דחשובין כאוכלין שנגעו במשקין
ובטמאו ע"י עגמן. ומזה הוא הרלי' בח"ם כמבואר
למעיין. בס מה שהשיג הערל"ב על הח"ם דל"ב בס
כבילה מכוון יהי' טמא מפני שנגע בעלמו. תמהני לין
העלים עין מדברי הר"ב שם שהקשה כן ותי' דאה"ב
בס כבילה מכוון טמא, וטהור דמתני' היינו טהור מדין

משקה דלא הוי רשעון אלא שני נעלמא כדין לוכל, ע"ש.

מידו עיקר דנרי הח"ס ז"ל נפלאות הס ולא זכיתי להנין מש"כ דר"י נ"ח הטיב כשיחיו נחכים עליהן ונראה לס נשאר עמס הלוז. לוך לפשר דר"י נ"ח הטיל ספק נדנר זה המפורש נדנרי חז"ל לדנר נרור שמעמס הזה יהי' התחי' לעתיד לנוא כמנואר נמדרשים ונזוהר, נפרט ר"י נ"ח שהוא נעלמו הרואה לאדרימם שעמס הזה ליכו נמתה וליכו כשרף כמ' לעיל, מהמדרש ל"כ ידע נבירור מציאות העמס ושיעורו, ונע"נ.

ולענ"ד נראה הא דהטיב ר"י נ"ח לכשיחיו נחכים עליהן, הכוונה דהקשו המפרשים דנפשוט הלינעיא דהמתים שיחיו ליכם מטמאים, דהרי התום' הקשו נב"מ דף קי"ז דלוך נטמא מליהו לבן הנרפית והא הי' כהן. וכתבו דהוי פק"כ. וקשה ל"כ כל שכבר החייהו למה כתן לוותו לשוב הא כבר החייהו, וע"כ שליכו מטמא עוד. (ועיין בס' כתית למנחה שהקשה כן. והנלוון שו"מ ז"ל בס' דנרי שלול יו"ד סי' שע"נ הניא שמע קושיא זו בשם מנחת עני). לולם נאמת מציכו בזה פלוגתא לי מליהו כהן הי' ולוכא מ"ד דס"ל דפנחם ליכו מליהו, כמנואר נתום' בב"מ

סס. ועיין נתום' נ"ג דף קכ"ח דהנרייתא סס ס"ל דפנחס וחלילו הס תרי. וזה שהציג להס ר"י נ"ח לכציחיו נחכים עליהן דלא נצעת התחי' יתנרר לנו דפנחס וחלילו חדא הוא כי כן הוא האמת. ולף דכעת נהא גופי' ליכא פלוגתא אבל לא יתנרר ע"י התחי' דפנחס זה חלילו וממילא נפסוט הלינעית דלינס מטמאים, ודו"ק.

עוד כתב הח"ס סס דמה דסקיל וטרי סס נזנחים דף ק"נ מחצה עצמות לכני המנול והרוגי נוכדנצר י"ל דהיינו מסוס עצם נסכוי. דאי ס"ד לשאר לינרים חצאו ל"ב ניתא דעצמות לא גיתאו נמים רותחים שנמנול, ול"ב מאי רנותא דנסכוי דאמרו נמדרש שאינו נמחה. אלא ודאי דכל העצמות ניתאו רק זה העצם נשאר, עכ"ד. וגם זה תימא הא נסקלא וטריא סס מצינו גם ר' יוחנן ונמד"ר נרחצית כ"ח מנומר דר' יוחנן אמר דאפי' עצם הלוז נמחה נמי המנול, וע"ע.

ולכאורה יש להוכיח מדנרי תום' דלא חצו לעצם הלוז לענין טומאה, דהתום' נסוכה כ"ה ונסנהדר' נ"ג הקשו על ר"ע דס"ל מישאל ואלינפן היו. ל"ב למ"ד נגו"א שריפה מחצ הי' לוך קנלו טומאה,

ותירגו דשמא היתה שלהן קיימת. ונפענח רזא הונא נתגו' יענן סי' קס"ט תירץ דמשום עגם הלוח שלא נשרף הי' טמאים. וכיון דהתוס' לא ניחא להו נתי' זה וכתבו שנויא דחיקא דשלהן היתה קיימת, ולדעת הירושלמי המונח בתוס' נדה כ"ו דשלהן קיימת ליכו מטמא מה"ת רק מדרבנן, ליתא להאי תירוצא וגם ליכו נרור שהיתה שלהן קיימת. והתוס' כתבו כן בלשון שמא הו"ל להתוס' לתרץ בפשיטות דעגם הלוח הי' מטמא. אלא ודאי דאין למדין מדברי אגדה להלכה, כמש"כ היענן שם. לולם י"ל לעני"ד דהתוס' לא ניחא להו שם בתירוץ זה משום דלפ דמליכו דעגם הלוח ליכו נשרף נאפ הייכו דוקא נאפ טבעי, אבל נאפ שנשרפו נו"א שהי' לפ מן השמים יולא מבית קדשי קדשים מכ"ל דאפ הזה לא שלט בכולו ולא שייר לפי עגם של לוח, ולה"כ נאפ הטבעי גם התוס' מודים לטומלה משום עגם הלוח. וממלי דדרשי לותם ולא נגדיהם משמע דלותם נשרפו לגמרי ולא נשאר מהגוף כלום.

ודברי התוס' הולכל דאתא לידן גימא נהו מלתא. דמליכו שיכוי נדגריהם נמס' סנהדרין ממה שכתבו נמס' סוכה. דנסוכה כ"ה ע"ב ד"ה מישאל כתבו וז"ל ולא"ת למ"ד נסנהדרין שריפה ממש הוה

שנשרפו גופן למאי נטמאו וי"ל דשמא שלהן קיימת היתה כלילו נשרפו ע"ג קטנלח, ונמס' סנהדרין דף כ"ג ע"א ד"ה ההוא שריפה ממש הקשו ב"כ קושיא זו ותירצו ח"ל וי"ל דשלהן היתה קיימת. ויש לתמוה מדוע בסנהדרין שפתי התום' נרור מללו נשפה נרורה דשלהן היתה קיימת ובתום' סוכה הטילו ספק בדבר דשמא היתה שלהן קיימת. וגם הא גופא קשיא בודאי היתה שלהן קיימת דאלת"ה למה נטמאו מישאל וחלילפן כלל. וכבר התעורר בכ"ז הגאון בו"ב ז"ל בס' דורש לציון דרוש ה' וכתב לתרץ בדרך פלפול עמוק כדרכו בקודש ויסוד דבריו בבנו דהתום' בסנהדרין הקשו הקושיא קודם המסקנא ולכתי לא ידעינן מה דמסיק דדרשינן לותם ולא בגדיהם משא"כ בסוכה קאי התום' למסקנת הש"ס בסנהדרין דדרשינן לותם ולא בגדיהם ע"ש. לפי דרכו בלריכות ובעיני הדברים תמוהים, הא התום' בסנהדרין הקדימו וכתבו קודם הקושיא דרשא דתו"כ לותם ולא בגדיהם ולזה לפשר דהתום' בקושייתם ותירוצם קאי לפי ההו"א דלא למסיק דרשא זו ולסמוך על הקושיא והתירוץ, וב"ע.

ובלענ"ד לישב השיטויים הנ"ל ובדקדק עוד דבסנהדרין תירצו התום' דשלהן היתה קיימת, ובסוכה הוסיפו עוד בדבריהם דשלהן היתה

קיימת כלילו נשרפו ע"ג קטנלח. ונ"ע, מה הכריחם לחוקמי כלן נכלילו נשרפו ע"ג קטנלח ונסתהדרין לח הזכירו מזה כלל. וי"ל דנמ"ם נדה פליגי לחורחי מהו שלן קיימת לגיי לחר כגון שנשרפו ע"ג קטנלח היינו שנעשה כולו לפר, רגיל לחר כגון דליחרכו לחריכו ולח נעשה לפר. ום"ל להתום' דשלן קיימת למ"ד שריפה ממש נודלי נכלילו נשרף ע"ג קטנלח הוח שנעשה לפר, כיון דדרשינן לותם ולח נגדיהם משמע שהי' שריפת כל הגוף חוץ מן הנגדים שנשחרו. ונתשו' יענ"ן שם דעתו דלמ"ד שריפה ממש ע"כ דרק ליחרוכי ליחרוך, תדע דהח דרשינן לותם ולח נגדיהם ולי שנעשה כל הגוף לפר ליך נשחרו הנגדים ע"ש. ודבריו נזה נסתרים ונ"ע מדברי התום' נסוכה דף כ"ה שכתבו להדיח דכלילו נשרפו ע"ג קטנלח הי' ונ"ל הח דלח נשרפו הנגדים הי' נדרך נם שהח מן הסמים לח הלך יותר כדי שיהי' לפשר להוליחם ע"י הנגדים. ועיין נמד"ר שחם הקנ"ה על כנודם דלילו נשרפו נם הנגדים היו מנוזין. ולדרכה התום' ס"ל כיון דדרשינן לותם ולח נגדיהם משמע דהגוף נשרף לגמרי ונעשה לפר ולח נשחר רק נגדיהם.

זהו שיטת התום' נגירור.

ונקדים עוד מה שתמהו המפרשים על התום', דל"ל לומר שהי' שלן קיימת, לפי' תימח שנשרף

גופן ממש מ"מ הא לתחיל נהו מיתה מגופי ל"כ
נטמאו הנגדים וכלים הנוגעין נמת טמאין טומאת
שנעה כדתנן נרפ"ק דאהלות, ונתשו' יענ"ן כתב דזהו
נאמת כונת התוס' שהי' שלדן קיימת מעיקרא לף
דאח"כ נשרף כל גופן מיהת מעיקרא הי' שלדן
קיימת ודפח"ח. ומעתה נוכל לומר דמה שתירצו התוס'
נסוכה ונסנהדרין הס שני תירוצים חלוקים, לא ראוי
זה כראוי זה. דנסנהדרין תירצו התוס' שהיתה שלדן
קיימת מעיקרא ונטמאו הנגדים ואח"כ נשרפו לגמרי,
ותירוץ זה מספיק עכ"פ לשיטת הרמב"ם וסייעתו
דחרב הרי הוא כחלל לאו דוקא חרב. וע"כ כתבו
סתם שהיתה שלדן קיימת היינו דאיך שנפרש שלדן
קיימת אפי' אי שלדן קיימת הוי רק נאיחרוכי אחרוך
נודאי שהי' כן פעם אחת מעיקרא. משא"כ נסוכה
כונת התוס' נתירוץ אחר שהיתה שלדן קיימת היינו
נסוף ומהנוף הנשרף נטמאו, וזה ל"א רק כאילו נשרפו
ע"ג קטנלא, דאותם ולא נגדיהם משמע שלא נשארו
רק הנגדים והנוף נעשה אפר. ועיין נעין יעקב
נסנהדרין דגו"א הי' דוגמת קרנן עולה דכולה כליל.
ומשו"ה דייקו וכתבו דשמא הי' כן, דרפיא נידם דמי
יודע שהי' כן דאפשר שלא הי' שלדן קיימת, שנתפזר
האפר. ואי משום הקושיא דאיך נטמאו מזה אינו
מוכרח שהי' שלדן קיימת נסוף רק כיון דהי' שלדן

קיימת מעיקרא נטמאו הנגדים, כמו שתירגו התוס' בסנהדרין. נמצא דשני תירוגים הם, ורגילין התוס' לתרץ שני תירוגים בב' מקומות, ולי"ב כפתור ופרח בס"ד.

עוד זאת לזכיר מה שראיתי בהגהת הש"ס להג"מ שלמה מווילנא ז"ל בפ"ג דתהלות שהניח להקשות על המ"ל בפ"ג מהל' חגל דמומיא מטמא במגע ומשא לף שיבשו העלמות לגמרי, ולמה לא הניח רלי' מעלמות יוסף דמשעת מיתתו עד שילאו ממלרים הי' לערך ק"ו שנים ולעפי"כ ס"ל לריוה"ג דנושאי דגבי יוסף הי' שלדו קיימת ולא גרע ינא משרוף תרומו של יוסף היו הטמאים. ותי' דמשם לין רלי' דשלדו קיימת מטמא ע"ש בתריכות. ולפי"ז יש להקשות לכאורה למה לא הקשו התוס' בסוכה על ריוה"ג דס"ל נושאי תרומו של יוסף היו, ליך הי' מטמאים כיון שהי' ינא לגמרי, וליתרצי שהי' שלדו קיימת כמו שהקשו על ר"ע ומתרצי כן. ונ"ל דלריוה"ג הי' התירון פשוט ולא שייך להקשות כלל, דמפורש יולא בש"ס מכות דף י"ל דהי' שלדו קיימת דתר"י מאי דכתיב יאי רחמנן ואל יאות אחת ליהודא, כל אותן מ' שנה שהיו ישראל נמדבר עלמותיו של יהודא מגלגלין. פירש"י דעלמות של כל השבטים הי' שלדן

קיים וכל יהודה מנלנלין. וע"כ לא התחילו התוס' להקשות על ריוה"ג, דריוה"ג הוא פשוט, משא"כ על ר"ע צייך שפיר להקשות. ותירנו דשמא גם הם היו סלקין קיימת. ומה נכון נזה לנאר פלוגתות ריוה"ג ור"ע, דמנואר נפכ"י נסוכה דריוה"ג ס"ל דנושאי ארונו של יוסף היו והכתוב בא ללמדנו הלכתא רבתי דלע"נ דארונו של יוסף קבר שלפני הדינור הי' לפי"ה מטמא נמגע ונמשא, כדליתא נגזיר דף כ"ד דלא מסתבר לי' לחוקמי בימאל וחלינפן שאתפרש יותר בתורה שנתעסקו בגו"א משום דריה"ג סובר שגריפה ממש הי' ולא הי' שלקין קיימת. ור"ע לא ניחא לי' לחוקמי בנושאי ארונו של יוסף דהאי דמרנינן קבר שלפני הדינור הייבו דוקא היכא שבע בהם לחם לאחר הדינור ע"כ תוקי לה בימאל וחלינפן ושלקין קיימת הוי ע"ש. ודבריו דחוקים מאד לומר דריוה"ג ור"ע פליגי בטלילות אי בו"א שלקין קיימת הוי, ויותר הול"ל דפליגי בפלוגתות הש"ס בגלי וירושלמי המובא בתוס' נדה דף כ"ו אם שלקין קיימת מטמא מה"ת. דלדעת הירושלמי היבו מטמא רק מדרבנן. לולם לדרך הכ"ל דנושאי ארונו של יוסף ג"כ כבר בעזה עפר ולא הי' מטמא רק משום שהי' שלקו קיים, לפי"ז ש"ש נרווחא דריוה"ג ס"ל דנושאי ארונו של יוסף היו. ותרתי לשמעינן דמטמא קבר שלפני הדינור וגם הא

דשלו קיים מטמא נאפר, ור"ע ס"ל דשלו קיים מטמא, יותר מנוחר נגי נו"ח שהי' שריפה ממש, ולי לשמעינן קנר שלפני הדנור הייט דוקא היכא שנגע לאחר הדינור, והנן.

הדרן לכ"ד שכתנט דאפשר שנם התום' לא יחלוקו על הפ"ר דצריך לחוש לעצם הלח אפי' נשריפה ממש, ונס' לחס הפנים פסק כן להלכה דלין הכהן רשאי לטמא לאותו אפר משום עצם הלח אס לא נמקום מנוה. ונתשו' יעב"ץ סס חולק עליו. וכן רציתי נתשו' מהנה ח"ג סי' שס"ג שחולק על הלחה"פ. לומנס נשו"ת נית יצחק יו"ד ח"נ סי' קכ"ה מחזק דנרי הלחה"פ ונודאי צריך להחמיר נזה.

ועתה נצרר אס יש חיוב לקנור את האפר, וילאתי לדון נזה מכח איסור הנאה שיש נאפר זה דאפר המת אסור נהנאה דכל הנקנרין אפרן אסור, כמנוחר נש"ס תמורה דף ל"ד, ועיין נתשו' יעב"ץ ח"א סי' מ"ת, וכל דנר האסור נהנאה טעון קנורה שלא יגואו לידי תקלה, כמנוחר נרש"י והרע"נ ופיה"מ להרמב"ס נשלהי תמורה דכל הנקנרין טעונין קנורה דאסורים נהנאה. ועיין נהגמ"יי פ"ג הל' חו"מ שכ"כ. ועיין נרש"י כזיר דף נ"נ ע"א ד"ה טעון גניזה משום

דלסור נהנלה. ועיין נמנ"ח סי' תמ"ד נשם מהרי"ל. והכי ליפסק הלכה נשו"ע יו"ד סי' קע"ג ושכר סתם יינס ישרפס ויקנרס נניה"ק. ול"ע ממה שמנוחר ניו"ד סי' שם"נ סעי' ה' דלרון שפינהו לסור נהנלה ושל עץ ישרף ולמה לל מנריך גס שס לאחר שדיפה קנורה.

וראיתי לאחז"ל נשו"ת ערוה"נ יו"ד ח"נ סי' רמ"נ שהעיר נזה. ותירץ דעיקר החשש דתקלה ליכו ללל משום שמל יפול ממכו הרנה למק"ל ויבוא ישרלל לנטוע זרעים עליהס, כמנוחר נג"י. וזה לל שייך ללל נלפר הרנה, ודין דסי' קל"נ ליירי נעפר הרנה, משה"כ נסי' שם"נ דליירי נלרון לחד שהוא דנר מועט ליכ לחוש לתקלה רחוקה כזו. ומה"ט מנוחר נשו"ת ז"ל החדשות לשרוף כל הלרונות שפינה מהס המתים ולקנור עפרס נניה"ק. דהך עובדל דז"ל הי' נלרונות הרנה דהייכו שמפניס כל הניה"ק, ושפיר הוכרך לשרוף ולקנור בי קינרל, דזה דמיל ממש להך דסי' קל"נ ע"ש. ונפלאתי מאד על דנרי קדשו הלל מקור הדין דסי' קל"נ הוא מש"ס ע"ז דף ס"נ ע"נ דההוא גנרל דאנר לרני לסתס יינס יהני לי' חיטי נאנרל אתל לקמ' דר"ח ל"ל זיל קלינהו וקנרינהו בי קנרי. ונתוס' שם ד"ה דאנר

לחרגי׳ לסתס ייגן הקצו מלי רלי׳ מניח מלרנח לפועל שלני התס דנפיגו לגרי ודמיח לחמרין. ותי׳ כי לא הי׳ הזכר כי אס מעט לעגור נהר קטן והוי כפועל, עכ״ד. והרי להדיא דדינא דסי׳ קל״ג לייירי ג״כ נדנר מועט וליתא לחילוק הכ״ל.

ואם נתנו לעצות חילוקא דרגנן י״ל דנסי׳ קל״ג הוי לימור הגלה שים לו נעליס ומחויב לעצות כל התפעלות שלא יגיע לידי תקלה לפי׳ נגד רחוק, משא״כ נסי׳ שם״ג דל״ל נעליס סגי שישרף שלא יגוע לידי תקלה קרובה לגל לא מטרחינן כולי האי לקנור לת האפר ולחוש לחשש רחוקה דלמא יקחו לת האפר משם לזרוע. וכעין זה מנומר נח״י סי׳ ת״מ סק״ד דלימור הגלה נתן לו נעליס אין לו לחריות כ״כ שלא יגיע לידי ישראל ועיין נערך ש״י יו״ד סי׳ שמ״ח — ונפשיטות י״ל דהמחנר נסי׳ שם״ג סמך על משא״כ נסי׳ קל״ג דלריך לקנור האפר נניה״ק לאחר שריפה. ועיין נשד״ח מערכת אגילות לות קמ״ד שדעתו נדין אהרון שפיגהו שלריך לקנור לת האפר, כמנומר נשג״א ולינו מחלק נין אהרון לי להרנה. ועכ״פ נכ״ד שים לפר הרנה (לוי לגו שכך עלתה נימינו) לפי׳ לי יהיגא לחילוק הכ״ל מחויגים לקנר לת האפר נקנרי כמו נדין דסי׳ קל״ג.

מיהו נלענ"ד לומר מלתא חדתא דלדידן סגי כשמפזרים
הלפר בי קנרי ול"ל קנורה. דנס"ם ע"ז
שם פריך ליקלינהו ולינדרינהו פי' נלע בי קנרי. ומשני
לתי לזנלי. והקשו נתוס' שם דלכתי קשה ליקלינהו
כדכתיב ושלך עפרה לל הקנר נני העס. ותירנו
דההוא נקנר נגין דלסור נהנלה לגל הכל בי קנרי
קרקע עולס שלינו נלסר ע"ש. ולתיל לפי"ז דנקנר
נגין לה"ל דסגי לפזר שם הלסור נהנלה ול"ל קנורה.
והנלתי רלי' נכונה לזה מהל דמנולר נגרייתל נמגילה
כ"ט דלס ליקט עצים נגי"ק שורפן נמקומן, וכתב
הר"ן שם משום דלסור נהנלה ע"ש. ולכלורה כיון
דלסור נהנלה לולי סגי נשריפה יעטרכו גס קנורה
שלל ינולו לידי תקלה. ולהכ"ל הדנר נכון, דלדעת
הר"ן ל"ל דנקנר גגין ליירי, דלי נקרקע עולס מותר
נהנלה, כמנולר נג"י סי' שס"ח וכיון דנקנר גגין
ליירי סגי נשורפן נמקומן ול"ל קנורה ולפזר דמ"ט
לריך לשורפן נמקומן. ונמרדכי כתב הטעס משום
קפסל. ולהכ"ל י"ל דהול כדי שלל ינול לידי תקלה.
והשריפה נמקומן עומד תחת הקנורה, ול"ש.

והשתא לולי דפסק הרמ"ל נסי' שס"ח דלין ליקל
מקרקע של קנר לע"ג דמותר נהנלה, והול
מהרל"ש ומרדכי ל"כ סגי לפזר בי קנרי ול"ל קנורה

והא דלא הניח הרמ"ח נסי' קל"ג דלדידן ח"ל קנורה
ני קנרי משום דהרמ"ח כתב שם נלא"ה דאין להאריך
נדינים אלו שאין כ"מ לדידן ע"ש. וזה דבר חדש.

אמנם נלאה"פ מנוקר דאית נאפר מצות קנורה
משום נעצם והלוז ע"ש. לפי"ז תלה הדבר
נפלוגתא דנתוי"ט פ"י דשבת משנה ה' מנוקר דעל
פחות מכזית ליכא מצות קנורה ומל"מ פי"ד מהל'
חגל מנוקר דאפי' נכזית ליכא מצות קנורה עד שיהא
רחצו ורוגו. ועיין נמכ"ח מ' תקל"ג דאפי' על פחות
מכזית יש מצות קנורה ע"ש. לך נתצו' ני"ל שם דעתו
דאפי' נאפר גופי' ליכא מצוה לקוברו.

וצ"ע לכאורה מדברי התוס' נתענית דף ט"ו ודף
ט"ז דאפר מקלה הוא מעצם אדם שנשרף
כדי לזכור עקידת יצחק ע"ש. (נרשב"ם ב"ב דף ק'
מפרש דאפר מקלה היינו אפר כירה. ועיין נשד"ח
מערכת הכללים אות אלף ואות ט' מש"כ שם)
ואי שייך מצוה לקנור אפר אין הניחו את האפר
מנאי לקוברו ונטלו מצוה דאורייתא. וגיסי הרב הגה"ל
מוה"ה לוי יצחק אנד"ק ערוגת הבושם שליט"א הקשה
ג"כ הלא האפר אסור נהנאה ואיך השתמש נאפר זה.
ולענ"ד זה לא קשה דהא מנוקר בש"ס חולין דף פ"ט

דמותר לכסות נאפר עיה"כ לף דלסור נהנאה משום דמלאה"כ. ל"כ הה"ד הכא ולף דזיטת הרז"ה נר"ה דמנוה דרנגן ליהנות ניתנה דלא מונח לקרקפתא כ"כ לולס לא הודו לו הרלשונים. מיהו לכתי קשה לין נטלו מנות קנורה נאפר זה. ועיין נהנהות הש"ס יענ"ן שהניה נתום' ונ"ל לאפר ליל משום דקשיא לי מלין לקחו לאפר לדס, ונתוי"ט העתיק דנרי התום' כהווייתן ונ"ע.

ושוב לינה ד' לידי קונטרס חיי עולס קונן מכתניס מנלוני ישרלל האדפס זה יותר משלושים שנה לודות קנורת לאפר הנשרפים ורליתי שאפלפלים טונא נענין זה, והעירו גס אתום' תענית הנ"ל ועיין שס שהניאו נשס מדרש ויושע שלאר יצחק לאניו ננקשה אאך לנא אהר ועשה רצונך ואל תעכב וכו' ושרפני יפה ושוב לאפר שלי והוליכו אצל שרה אאי ותניאו נתינה נאדר שלה ונכל שעה ושעה שהיא נכנסת נאדר שלה תזכור אן יצחק נגה נגכי, עכ"ל. והרי דא"ל לקנור האפר).

ועיין נתשו' אאהנה שס שהניא דנרי לאה"פ ושייס שנוהגין לקנרו ע"ג. וכן רלוי להורות. נפרט דאחוינים אנאנו נכנוד הקדושים טונא. ועיין נשו"ת

מהר"ח לוי"ז סופי' י"ד דהנהרג לו כזוק לו כשרף על יחוד השם כיון שקידש את השם בנפשו ובגופו כל ישראל חייבין להתאבל עליו ולקרוע ולהספידו בנתי כנסיות ובתי מדרשות ותשבו לא תבשל עולמית משום כבוד שמים משום כבודו, עכ"ל. והסיום הוא פלא (ועכ"פ נראה שמותרת להבשל לאיש עובד ד' שמקדש ש"ש בחייו ולא עדיף מאלמנותו של מלך שאינה בבעלת לאחר. לעפ"כ ס"ל לר"י בתוס' בסנהדרין דלמלך אחר מותר להבשל. וי"ש מפוסקים שס"ל דהלכה כר"י. ועיין תוי"ט שם. והה"ד בזה. ועיין בבי"ש מאור שקל הקודש שמע בשם הרה"ק מהר"ח זי"ע שנפש הנפטר אין לה עלי כ"כ למחוא חפלה עד שתבשל אלמנתו אם הי' רצוי לכך. וכתב ג"כ שזה אינו כנגד הזוהר ע"ש).

ונראה לי ג"כ דרשתי לקוברו בין הקברים ואף שמצאתי בפוסקים מנהג קדוש הוא לקבור ההרוגים לבדן. עיין בתשובת יבק. והאריך בזה השד"ח. אבל זה דוקא בהרג בתם ע"י נכרים משא"כ הכא שהרגו ע"י הרשעים האחורים שבקשו להרוג ולאבד כל היהודים ולא יזכר שם ישראל ח"ו הוי כמהרגים על קדושת שמו הגדול. ועיין בשו"ת ח"ם יו"ד סי' שלי"ג על מה שאחכז"ל דין ד' מיתות לא בטלו מי

שנתחייב סייף נמסר למלכות. וכתב הח"ס דזה רק מי שנתחייב דנר לגבל מי שנהרג נפתס קדוש יאמר לו. ועיין שם שהוכיח מש"ס סנהדרין דמי שנהרג ע"י עכו"ס נלא לשם לית לי' כפרה מיד, וכ"ש נלסון הנורא שקרה לת בית ישראל שנהרגו לקשים וקשים וטף על לא חמס נכפס ורק מחמת שהס מבני ישראל קדושים הס. ולי משוס תערובות לפר מנוית נכרים לשר לא מבני ישראל, ג"כ אין לחוש. לף שמצוער נכה"ג נשו"ת הרי בשמים מהדו"ת סי' רכ"ג נעובדא דנשרפים דהיכא שיש לחוש לתערובות גוית נכרים נדין להרחיק קברס מ' לאות מקבורת שלר מתים, התס לפשר דמיירי בשלבן קיימת לבל הכא בלפר לבור דבוף הקמרה הוא רק חומרא וכבוד ולרוב הפוסקים אין בו מבות קבורה כלל, ובודאי אין שום חשש אם קוברין אותו לפר סמוך לקברי ישראל. כבלעב"ד בס"ד.

ואמיים בקשה מה שרציתי זה בניר בשו"ת הלכות קטנות דשבי מיבי תחי' יב, תחי' טבעי הבקשה משבת יתי הברחבית חה לאותן הבקברים בקברי ישראל, ותחי' שבי' יהי' שלא כדרך הטבע לאותן הבשרפים ואין זכר לבופס כלל ע"ב שמבר כן מש"ס. וכה רציתי בס' עקרי הד"ט הבדפס בוי"ד ווילבא בסוף הל' תבילות שהביא בשם הרדב"ז דבדיקים

וחסידי עליון שמתו על קדושת שמו הגדול יזכו לתחי
רתשובה כדי שירחו נטופתן של ישראל ונגנין בית
המקדש בשמחה, ע"ב.

הרחמן יכנו לרחות נחמת ישראל והרמת
קרנס, יקילו וירוחו שוכני עפר וזכה לרחות הדלקת
המנורה בנית המקדש בתוך קינון נדחי ישראל
שארית הפליטה, בב"ה.

הכו"ח בלב כשבר ונדכה, ומחכה לרחמי שמים
מהירים בתוך כלל ישראל

יהושע גרינוואלד

תשובה קצרה מרבנו ז"ל שלא נדפסה עד עתה

יהושע גרינוואלד

אב"ד ור"מ דק"ק חוסט והנלי"ל
ובעת רב דקהל יראים
דבארא פארק, ברוקלין, נ. י.

JOSEPH GREENWALD
Rabbi of
CONGREGATION K'HAL YEREIM
of Boro Park

4706—12TH AVENUE
Brooklyn 19, N. Y.
Tel. GEdney 6-4217

בעה"י

מהנ"ל בלה הדה"ג חו"ב המושלם במעלות ומאפיין
עטרה תהלרת מוה"ר בנימין מרדכי שפטיין
חיים ידיד ס"ע דקק שטראסבורג יצ"ו

הנני בזה לאשר ולהעיד בעדות סק"ל
שהרב הנ"ל כשהיה כאן בארה"ב - וכן בדרכו
מעיר לעיר ומקהלה לקהלה בכל רחבי ארה"ב
ובכל מקום שהגיע אליו כאורח כבוד עשה רושם
עמוק ביותר בכל מקום שהגיע אליו בדרשותיו
ובשיחותיו עם ראשי הקהלות ורבניהם ומנהיגיהם
ובכל מקום שהגיע אליו כאורח כבוד עשה רושם
עמוק ביותר בכל מקום שהגיע אליו בדרשותיו
ובשיחותיו עם ראשי הקהלות ורבניהם ומנהיגיהם
ובכל מקום שהגיע אליו כאורח כבוד עשה רושם
עמוק ביותר בכל מקום שהגיע אליו בדרשותיו
ובשיחותיו עם ראשי הקהלות ורבניהם ומנהיגיהם

ברוכים הבאים
אני מקווה שכולכם נהנתם בכתה ושם
השיעור הבא המחכה משותת ה' ויהיה
כמעט כולכם יהודים ואני מקווה שלא
תצטרכו ללמוד מהדברים שעשיתם היום
ושאלו בני זוגות מאחרון שכבר
היו בים עשרת הדברות ולהתלבט בעזרת מילים
הכי מסוקים משעות הבחוק ושאין אחרים או בינתיים
כובע גיבס לפתרונה ולהתלבט בעזרת מילים
ברוכים הבאים - ובכל זאת עקרון בין בלבלות הקהל - וכל עצה
שכולכם המבוגרים כתיסלות בלבת - ומשום שהגורם מתקדם מספיק
מצד אחד ובתשובה מהבלום - ומשום שהגורם מתקדם מספיק
חיסרון משום שהוא עתיקים בלבת כמבוגרים מהווים
והוא שלום מאחר אחד בלבת בלבה הדרך הקורות ובלבד
בשעה עשרה אומרי לבתות הלי כאחרון כלא עשרה
שם בהבד ושאין בירוק עשרה כל שעה - וכך השפ

מכתב שכתב רבנו ז"ל בהיותו חתן בשנת תרפ"ג

בעהשי"ת ד' תרומה שנת תרפ"ג לפק"ק אונגוואר יע"א.

שפע ברכה ממעון המערכה לאיש אשר לו
ככה מעלת כבוד הרב הג' המפורסם החכם
הכולל חסידא ופרישא המול"ג כקש"ת רב יעקב
אלימלך פאנעט שליט"א האבדק"ק מ' אויוואר
יבנה עאו"א.

אחרי דרך מבוא השלו' באהבה נאמנה, לדבר זה יסלח לי הד"ג על כי לא באתי בכתובים אלה מיום שזכיתי לבוא בברית החיתן מבית כ"ק אביו הגה"צ שליט"א עד כה, האמת אגיד כי חכיתי בכל יום על ברכתו ברכת צדיק בברכת מז"ט וקויתי כי ברך אקח וברך לו אשיב. אבל בראותי כי תוחלתי נכזבה ועד היום לא זכיתי להתברך מפיו ולא מפי כתביו, חשבתי לדעת אולי לא טוב עשיתי ואורח ארעא הוא למשאל זעירא בשלמא דרבה לזאות באתי בזה לשאול סליחה מני' דמר ולקדם פניו בברכה ברכת מז"ט יהא רעווא שיהא הקשר הזה קשר של קיימא בקשרי עליון דאורייתא לעטרת תפארת אבות ובנים ברבות הטובה לאלפי רבבה לכל משפחתינו ע"ע אכיה"ר.

ומאחר דאחכז"ל ולית חדא כחדותא דאורייתא ע"כ הנני בזה להציע לפניו איזה חידוש בחדושי דאורייתא בשיטות הר"ל חביב הובא במג"א סי' תרפ"ח ס"ק י' דבפורים שחל בשבת עושין סעודת פורים בשבת וכל הפוסקים חולקין עליו ונלענ"ד להביא ראי' לשיטתו ממאי דאמרינן בש"ס מגילה דף ד' ע"ב אמר רב הכל חייבין בקריאת מגילה וכ' גזירה וכ' שמא יעברנו ד"א ברה"ר והיינו טעמא דשופר ולולב רב יוסף מפני שעיניהן של עניים נשואות במקרא מגילה ובתוס' ד"ה רב יוסף הקשו דלמה הוצרך רב יוסף טעם אחר ולא ניחא לי' טעמא דרבה הא בשופר ולולב ע"כ גם רב יוסף מודה לטעמו ונ"ל לתרץ דרבה ור"י פליגי כאן בפלוגתות רב ורב אסי לקמ' דף ה' דרב ס"ל מגילה בזמנה קורין אותה אפילו ביחיד שלא בזמנה בעשרה ור"א ס"ל בין בזמנה בין שלא בזמנה בעשרה ואפשר דרב יוסף ס"ל כר"א וע"כ א"א לומר הטעם משום שמא יעברנו דהא רבים מדכרו אהדדו כמו דלא חיישינן

בקריאת התורה שמא יעברנו מהיי"ט יעיין בתוספות חדשים על משניות מגילה פרק קמא יעי"ש אבל רבה ס"ל כרב דבזמנה קורין אפילו ביחיד ושפיר איכא למיחש לשמא יעברנו והוא נכון בישוב קושיות התוס'. והנה טעמא דרב דמחלק בין בזמנה בין שלא כתב רש"י ז"ל דהוא משום דבזמנה דכא"א חייב בקריאת מגילה איכא פירסום הנס אפילו ביחיד והטורי אבן בחדושיו תמה על דברי רש"י ז"ל יעי"ש ומסקנא דבזמנה דאיכא משתה ושמחה אף דליכא פירסום הנס בקריאת היחיד אבל עכ"פ איכא פירסום הנס במשתה ושמחה עם הקריאה ביחד משא"כ שלא בזמנה דליכא משתה ושמחה לא הוה פירסום הנס רק בעשרה עכ"ד יעי"ש ומעתה אי נימא דלא כהר"ל חביב דעושין סעודת פורים בשבת א"כ אי הוה אמרינן דקורין המגילה בשבת הי' דוקא בעשרה כיון דליכא משתה ושמחה ולא הוה פירסום הנס רק בעשרה כדפרישית ולפי"ז יוקשה אמאי חשש רבא לשמא יעברנו הא רבים מדכרו אהדדו אלא ודאי דעושין הסעודה בשבת ואיכא פירסום הנס וסגי ביחיד ושפיר איכא למיחש לשמא יעברנו ודו"ק.

ומענין לענין אפלפל קצת בקושיות העולם המובא בספר הבהיר שו"ת מראה יחזק' סי' קל"א על הא דאמרינן במנחות דף ו' ת"ר מן הבקר להוציא את הטריפה ופריך הגמרא דנילף מבעל מום ומשני דאיצטרך לטריפות שאינו ניכר ותיפוק לי' ממשקה ישראל ומשני דאיצטרך לכשהקדישה ולבסוף נטרפה ומקשין דלפי"ז ל"ל קרא דוהי' בך חטא וגם שאר קראי שאם עבר על בל תאחר אין הקרבן נפסל כדדרשינן בר"ה דף ה' ע"ב הא לא משכחת הקדישה ולבסוף נטרפה רק כששהתה י"ב חודש אחר זמן שהקדישה דאל"כ דילמא נטרפה מקודם וא"כ עבר על בל תאחר ובלא"ה אסור להקרבה ול"ל קרא דמן הבקר לאסור ועכצ"ל דהיכא דעבר על בל תאחר לא נפסל עוד הקרבן א"כ קרא דוהי' בך חטא או שאר קראי למה לן עכ"ל ויעיין שם במראה יחזקאל שכתב דלשיטות הרמב"ם ז"ל דס"ד מה"ת לקולא ניחא דאפילו בלא שהי' י"ב חודש היינו מתירין אותה מכח ספק דילמא נטרפה לאחר הקדישה וצריך קרא דמן הבקר לאסור והוא פשוט לכאורה אולם אינו מסכים לדברי האחרונים ובראשם החו"ד בבית הספק דבקרבן מודה הרמב"ם ז"ל דמה"ת לחומרא דבעינן אשר יעבור ודאי ולא ספק ולדבריהם הדרא קושיא לדוכתי' אפילו לשיטות הרמב"ם ז"ל.

ולכאורה הי׳ אפשר לתרץ עפי״מ שחידש לן רש״י ז״ל בנדרים דף ט׳ ע״ב ד״ה ודילמא דבעולת נדבה לא שייך לאו דבל תאחר יעי״ש לפי״ז אף א״נ דהיכא דעבר על ב״ת הקרבן נפסל אעפ״כ איצטרך קרא דמן הבקר לקרבן נדבה דאינו עובר על בל תאחר אמנם דברי רש״י ז״ל פלואים מאוד נגד גמרא מפורשת בר״ה דף ה׳ דאף בנדבה שייך לאו דבל״ת מקרא דאו נדר או נדבה וכבר העיר בזה הפנים מאירות בח״א סי׳ צ״ט ובח״ב סי׳ קפ״ח (ויעיין מש״כ לפרש בדברי רש״י ז״ל אשר לפירוש זה אפשר להצדיק תירוץ קושיא הנ״ל ויעיין בספר נדרי זריזין בתשובות שבסוף מסכת נדרים סי׳ ג).

ונלענ״ד לתרץ בדרך היותר פשוט ונכון והוא דבאמת קושיא זו מעיקרא ליתא רק לר״מ דס״ל דעוברין על בל תאחר ברגל אחד ורבא מפרש אליבי׳ דדרש קרא דוהי׳ בך חטא ולא בקרבנך חטא וקשה כנ״ל משא״כ לשאר תנאים לא קשה דאף דדריש קרא לזה אעפ״כ אפשר דס״ל דבעינן ג׳ רגלים כסדרן כר״ש א״כ שפיר משכחת דשהה י״ב חודש ואעפ״כ אינו עובר על ב״ת דלא עבר ג׳ רגלים כסדרן כמובן ומעתה כיון דעיקר הקושיא רק לר״מ נ״ל דלר״מ בלא״ה לא קשה דהא מצינו בחולין דף נ״ז ע״ב דרבי ס״ל סימן לטריפה שלושים יום והתוס׳ בזבחים דף קט״ו גרסי ר״מ במקום רבי יעיי״ש א״כ ר״מ לשיטתו דלא בעינן כלל לשהי׳ י״ב חודש וא״ש בעה״י ובשעת הכתיבה ראיתי בספר כתנות אור בפ׳ משפטים בחדושי האו״ח שהאריך ג״כ בקושיות העולם הנ״ל יעיי״ש.

ובזה אסגר דבריי ואסיים מעין הפתיחה בברכה מרובה ברכת כט״ס ודשת״ה כאוות נפשו הטהורה ונפש ידידו בלונ״פ המול״ג,

יהושע גרינוואלד